

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

SOCIĀLO ZINĀTŅU VĒSTNESIS

SOCIAL SCIENCES BULLETIN
ВЕСТНИК СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

2022 1 (34)

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija pieņem rakstus latviešu, angļu un krievu valodā.

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian.

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Vladimirs Meņšikovs, Chairman of the Editorial Board (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Manuela Tvaronavičiene, Vice-chair of the Editorial Board (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia; Vilnius Gediminas Technical University, The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Vilnius, Lithuania*), Tālis Tisenkopfs (*University of Latvia, Riga, Latvia*), Jon Westover (*Utah Valley University, Orem, USA*), Aadne Aasland (*The Norwegian Institute for Urban and Regional Research (NIBR), OsloMet – Oslo Metropolitan University, Oslo, Norway*), Irēna Kokina (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Aleksandrs Ivanovs (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Arvydas Virgilijus Matulionis (*Lithuanian Social Research Center, Vilnius, Lithuania*), Sarmite Mikulioniene (*Lithuanian Social Research Center, Vilnius, Lithuania*), Kostadin Kolarov (*University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria*), Jānis Teivāns-Treinovskis (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Vitolds Zahars (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Vļadas Tūmalavičiūšs (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia; The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Vilnius, Lithuania*), Elita Jermolajeva (*Latvia University of Agriculture, Jelgava, Latvia*), Olga Lavriņenko (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Vera Komarova (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Baiba Rivža (*Latvia University of Agriculture, Jelgava, Latvia*), Jerzy Kaźmierczyk (*Poznań University of Economics and Business, Poznań, Poland*), Peter Sasvari (*University of Miskolc, Miskolc, Hungary*), Maria Johanna Schouten (*University of Beira Interior, Covilhã, Portugal*), Givi Bediašvili (*European University, Ivane Javakhišvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia*), Aleksejs Vorobjovs (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Juris Rozenvalds (*University of Latvia, Riga, Latvia*), Sławomir Partycki (*The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland*), Anita Stašulāne (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Alena Vankevich (*Vitebsk State Technological University, Vitebsk, Belarus*), Anatolijs Kriviņš (*Daugavpils University, Daugavpils, Latvia*), Valeriy Nikolaevskiy (*V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine*), Elena Varšavskaya (*Higher School of Economics, Moscow, Russia*), Naveed Yazdani (*University of Management and Technology, Lahore, Pakistan*)

Redakcija / Editorial Staff

2022 1 (34) numura redaktore / Editor for the issue 2022 1 (34) **Vera Komarova**
(Daugavpils University, Latvia)

Vera Komarova, Galvenā redaktore / Editor in-chief (Daugavpils University, Latvia),
Ludmila Aleksejeva (Daugavpils University, Latvia), Alīna Daņileviča (Daugavpils
University, Latvia), Iveta Katelo (Daugavpils University, Latvia), Margarita Nesterova,
Redaktore vietniece / Associate Editor (Daugavpils University, Latvia), Inta Ostrovska
(Daugavpils University, Latvia), Aleksejs Ruža (Daugavpils University, Latvia), Oksana
Ruža (Daugavpils University, Latvia), Jeļena Semeņeca, Sekretāre / Secretary (Daugavpils
University, Latvia), Anastasiia Simakhova (National Aviation University, Ukraine),
Viktorija Špilova, Redaktore vietniece / Associate Editor (Daugavpils University,
Latvia), Zane Zeibote (University of Latvia, Latvia)

Adrese / Address

Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūts,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvija.
Tālrunis (+371)65422163
E-pasts viktorija.sipilova@du.lv

Izdevējs / Publisher

Daugavpils Universitāte

Iekļauts datu bāzēs / Included in the databases

ERIH Plus (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences)
EBSCOhost SocINDEX
Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)
World Interdisciplinary Network for Institutional Research (WINIR)
Electronic Journals Library of University of Regensburg

Reģistrācijas Nr. / Registration No. 000702889

Reģistrācijas apliecība Nr. / Registration certificate No. M 000331

Dibināts 2004. gadā / Established in 2004

© Daugavpils Universitāte

© Daugavpils University

ISSN 1691-1881

eISSN 2592-8562

SATURS

RAKSTI / ARTICLES / СТАТЬИ

Ekonomika / Economics / Экономика

- Viktorija Šipilova, Vladimir Menshikov, Jurijs Baltgailis**
ADJUSTING INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF BANKS TO
CLIMATE CHANGE AND RISKS 7
Banku institucionālās vides pielāgošana klimata pārmaiņām un
klimatiskiem riskiem
Адаптация институциональной среды банков к изменению климата и
климатическим рискам
- Jānis Kudiņš, Anita Kokarēviča, Vera Komarova, Irēna Kokina**
VAI GADOS VECĀKI DARBINIEKI IR NODERĪGI EKONOMIKAI? 26
Are older workers beneficial to the economy?
Полезны ли для экономики работники старшего возраста?
- Edmunds Čižo, Zane Zeibote, Nataļja Seļivanova-Fjodorova**
NEVIENLĪDZĪGAS BAGĀTĪBU SADALES TRAJEKTORIJAS
21. GADSIMTA SĀKUMĀ 46
Trends of wealth inequality in the beginning of the 21st century
Траектории имущественного неравенства в начале XXI века
- Valdis Jukšs, Dzintra Iliško, Anita Kokarēviča, Irēna Kokina,
Jeļena Davidova**
DARBINIEKU PROFESIONĀLĀ ATTĪSTĪBA UN TĀS LOMA
MŪSDIENU PASAULES VALSTU EKONOMISKAJĀ VEIKTSPĒJĀ 73
Employees' professional development and its role in economic
performance of countries in the modern world
Профессиональное развитие работников и его роль в экономической
дееспособности стран современного мира

Socioloģija / Sociology / Социология

- Iveta Miētuļe, Vēra Komarova, Елена Лонская, Илута Арбидане,
Лиените Литавнице**
ОТНОШЕНИЕ РАБОТАЮЩЕГО НАСЕЛЕНИЯ К УДАЛЁННОЙ
ЗАНЯТОСТИ: СИТУАЦИЯ В ЛАТВИИ 100
Strādājošo iedzīvotāju attieksme pret attālināto darbu: situācija Latvijā
Attitude of the employed population to remote work: the situation in
Latvia

Tiesībzinātne / Law / Юриспруденция

Irina Gvelesiani

THE TRUST-RELATED TERMS IN THE SALIAN FRANKS' LAW 129

Ar trastu saistītie termini saliešu franku tiesībās

Связанные с трастом термины в праве салианских франков

Jānis Teivāns-Treinovskis, Igors Trofimovs

SUDDENNESS FACTOR IN CRIMINAL INVESTIGATION PROCESS 142

Pēkšņuma faktors krimināllietu izmeklēšanas gaitā

Фактор внезапности в ходе расследования уголовных дел

ZINĀTNISKĀ DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE / НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Aizstāvētie promocijas darbi / Defended doctoral theses /

Защищённые докторские диссертации

Iveta Katelo

ADMINISTRATĪVO PAKALPOJUMU KVALITĀTES NOVĒRTĒŠANA
LATVIJAS PUBLISKĀ SEKTORA IESTĀDĒS 157

EVALUATION OF THE QUALITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES
IN LATVIA'S PUBLIC SECTOR INSTITUTIONS 166

RAKSTI

EKONOMIKA

Viktorija Špilova, Vladimir Menshikov, Jurijs Baltgailis

ADJUSTING INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF BANKS TO CLIMATE CHANGE AND RISKS

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(1))

For citation: Špilova V., Menshikov V., Baltgailis J. (2022) Adjusting institutional environment of banks to climate change and risks. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 7–25. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(1))

Citēšanai: Špilova V., Menshikov V., Baltgailis J. (2022) Banku institucionālās vides pielāgošana klimata pārmaiņām un klimatiskiem riskiem. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 34(1): 7–25. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(1))

Climate change issues increase the role of sustainable economic growth, which requires sustainable financial sector. For development of sustainable financial sector, results of scientific studies demonstrate a special role of banks, which are able to generate private investments for environmental and consequent socio-economic challenges. According to scientific literature, the authors emphasize that involvement of banks in development of sustainable financial sector depends on three directions for addressing climate change in financial sector – climate risks assessment practices, regulatory framework that takes into account climate change and characteristics of climate risks, corporate social responsibility. Additionally, the recent knowledge displays that climate change appears as cascading risks with possible negative effects on soundness of banking sector. As far as institutional environment of banks is substantial for their soundness, special attention has to be paid to its characteristics in the context of climate change and climate risks, which actualize necessity of adjustments. The aim of the present study is to find, which accents appear for each factor of institutional environment of banks as well as to expand a set of factors by understanding a place of climate change and climate risks through their effects on financial sector. As a result of the analysis, for the institutional environment of banks, the authors indicate new accents, which appear due to climate change and climate risks as well as offer additional factors such as regulatory framework for banks in terms of climate change, social responsibility of banks related to climate change as well as application of financial instruments for development of technologies for solving environmental issues. The novelty of research appears in the complex considering of institutional environment of banks in the context of climate change what rarely is presented in studies.

Keywords: institutional environment of banks, climate change, environmental sustainability, sustainable financial sector, sustainable decision-making, sustainable development, ecological economics.

Banku institucionālās vides pielāgošana klimata pārmaiņām un klimatiskiem riskiem

Klimata pārmaiņu radītas problēmas palielina ilgtspējīgas ekonomiskās izaugsmes lomu, kurai ir nepieciešams ilgtspējīgs finanšu sektors. Zinātnisko pētījumu rezultāti parāda, ka ilgtspējīga finanšu sektora attīstībā īpašu lomu spēlē bankas, kuras spēj piesaistīt privātās investīcijas vides un no tiem izrietošiem sociālekonomiskiem izaicinājumiem. Analizējot zinātnisko literatūru, autori uzsver, ka banku iesaiste ilgtspējīga finanšu sektora attīstībā ir saistīta ar trim virzieniem, kuri nosaka, kā risināt klimata pārmaiņu jautājumus finanšu sektorā – klimata risku novērtēšanas praksēm, normatīvo regulējumu, kas ņem vērā klimata pārmaiņas un klimata risku iezīmes, korporatīvo sociālo atbildību. Turklāt, jaunāko pētījumu rezultāti parāda, ka klimata pārmaiņas parādās kā kaskādes riski ar iespējamu negatīvu ietekmi uz banku sektora stabilitāti. Tā kā banku institucionālā vide ir būtiska to stabilitātei, īpaša uzmanība jāpievērš tās īpatnībām klimata pārmaiņu un klimata risku kontekstā, kas aktualizē nepieciešamību pielāgoties. Šī pētījuma mērķis ir noteikt jaunus akcentus katram banku institucionālās vides faktoram kā arī paplašināt faktoru kopumu, izprotot klimata pārmaiņu un klimata risku vietu caur to ietekmi uz finanšu sektoru. Analīzes rezultātā autori parāda jaunus akcentus banku institucionālajā vidē, kas parādās klimata pārmaiņu un klimata risku ietekmē, kā arī piedāvā papildu faktorus, kā piemēram, banku normatīvais regulējums un banku sociālā atbildība klimata pārmaiņu jomā, kā arī finanšu instrumentu pielietošana tehnoloģiju izstrādei apkārtējās vides problēmu risināšanai. Pētījuma novitāte parādās kompleksajā banku institucionālās vides analīzē klimata pārmaiņu kontekstā, kas pētījumos tiek atspoguļots reti.

Atslēgvārdi: banku institucionālā vide, klimata pārmaiņas, apkārtējās vides ilgtspēja, ilgtspējīgs finanšu sektors, ilgtspējīga lēmumu pieņemšana, ilgtspējīga attīstība, ekoloģijas ekonomika.

Адаптация институциональной среды банков к изменению климата и климатическим рискам

Проблемы изменения климата повышают роль устойчивого экономического роста, для которого необходим устойчивый финансовый сектор. Результаты научных исследований демонстрируют, что особую роль для развития устойчивого финансового сектора играют банки, которые способны привлекать частные инвестиции для решения экологических и вытекающих из них социально-экономических задач. После анализа научной литературы, авторы подчеркивают, что участие банков в развитии устойчивого финансового сектора связано с тремя направлениями для действий с изменением климата в финансовом секторе — практиками оценки климатических рисков, развитием нормативно-правовой базы согласно тенденциям изменения климата и особенностями климатических рисков, корпоративной социальной ответственностью. Кроме того, результаты новейших исследований показывают, что изменение климата проявляется в виде каскадных рисков с возможным негативным воздействием на стабильность банковского сектора. Поскольку институциональная среда банков существенна для их стабильности, особое внимание необходимо уделять ее характеристикам в контексте изменения климата и климатических рисков, что актуализирует необходимость адаптации. Целью настоящего исследования является определение новых акцентов для факторов институциональной среды банков и расширение набора факторов за счет понимания места изменения климата и климатических рисков через их влияние на финансовый сектор. В результате анализа для институциональной среды банков авторы указывают новые акценты, которые появляются в связи с изменением климата и климатическими рисками, а также предлагают дополнительные факторы, такие как нормативно-правовая база для банков и социальная ответственность банков в условиях изменения климата, применение финансовых инструментов для разработки технологий для решения экологических проблем. Новизна исследования

закljučается в комплексном рассмотрении институциональной среды банков в контексте изменений климата, что редко представлено в исследованиях.

Ключевые слова: институциональная среда банков, изменение климата, устойчивость окружающей среды, устойчивый финансовый сектор, устойчивое принятие решений, устойчивое развитие, экономика экологии.

Introduction

Sustainable growth of economy requires sustainable financial sector. Particularly, safeguarding of macro-financial stability and attracting finances to sustainable economic growth need in-depth participation of financial sector (e.g., Dikau, Volz 2021; Eiropas Komisija n/d).

Banks have special role in the development of sustainable financial sector. Caby et al. (2020: 1) point out: “Banks are both impacted by climate change and crucial for the implementation of sound practices and behaviors to combat climate change”. Involvement of banks is required, because solutions for socio-economic and environmental challenges need private investments (e.g., Clark et al. 2018; Purkayastha, Sarkar 2021; European Commission n/d) and financial intermediation for increasing the carbon neutral credits (e.g., Umar et al. 2021). Consequently, green credit policy is a way in which financial sector contribute to preventing the climate change (e.g., Luo et al. 2021).

Additionally, involvement of banks in developing sustainable financial sector is based on forecasting data and regulatory measures. For example, the European Central Bank indicates: “Our economy-wide climate stress test that was conducted in 2021 showed that the costs to banks and companies of adapting swiftly to green policies are much lower than the costs of doing nothing and dealing with severe natural disasters in the future” (European Central Bank 2022).

According to the studies, banks understand effects from climate risks on their business and address them, for example, though, lending contracts (e.g., Javadi, Masum 2021; Fard et al. 2020) and corporate social responsibility (e.g., Luo et al. 2021). Overall, banks demonstrate interest in sustainable activities (especially in environmentally friendly developed countries) (Caby et al. 2020) and even can gain financial benefits because of their eco-friendly behaviour (e.g., Umar et al. 2021). Although, scientists find a gap between displaying responsible behaviour and actual practice (Caby et al. 2020) and indicate on case studies with moderate interest of commercial banks in financing sustainable activities (e.g., Sunio et al. 2021).

Researchers pay attention to the factors that are topical for development of sustainable financial sector. The authors basing on the scientific literature classify the most significant aspects that are topical for the process of development of sustainable financial sector – practices for assessment of climate risks, changes in regulatory framework for banking sector, and corporate social responsibility of banks. These aspects affect banks’ decisions and their speed of involvement in making financial sector more sustainable (some of the studies in the field Battiston et al. 2021; Battiston et al. 2017; Simpson et al. 2021; Fard et al. 2020; Caby et al. 2020; Dikau, Volz 2021; Luo et al. 2021).

Besides positive examples about contribution of banks to development of sustainable financial sector (for example, stopping to finance coal-related projects or coal power firms (Javadi, Masum 2021) and gaining financial benefits as a result of eco-friendly behaviour (e.g., Umar et al. 2021)), there are several hindering factors. These factors are additional costs, high financial risks, incomplete regulatory framework and lack of information due to gaps in approaches to climate risks assessment (e.g., Luo et al. 2021; Nieto 2019; Safarzynska, van den Bergh 2017; Battiston et al. 2021).

The recent trends display that climate change may affect banking sector through cascading risks (e.g., Simpson et al. 2021) what may negatively result in soundness of banks. As far as institutional environment of banks is substantial for their soundness (e.g., Baltgailis et al. 2018; Hou, Wang 2016), special attention has to be paid to its characteristics. In the long run, institutional quality and financial development are recognised as driving force for sustainable economic growth (e.g., Ahmed et al. 2021). Dikau and Volz (2021: 1) highlight that: “All institutions ought to incorporate climate-related physical and transition risks into their policy frameworks to safeguard macro-financial stability”. In this regard, significant stage of transformation of financial system in favour to sustainability relates to adjustments of institutional environment of banks to climate change and to particular risks among others. Overall, it could be concluded that banks need institutional environment, which include climate risks and related issues for better dealing with new requirements for their tasks and saving soundness. Thus, comprehensive inclusion of activities stimulating more sustainable financial sector have to appear in all components of institutional environment of banks.

Given the above mentioned, in the present study, the authors continue to develop composition of institutional environment of banks taking into account climate change. According to the previous studies (Menshikov et al. 2019), institutional environment of banks may be presented as set of six factors: external economic conjuncture, internal political conjuncture, technological conjuncture, socially humanitarian conjuncture, economic and legal positions of debtors and creditors, quality of analysis and monitoring of banks. The aim of the present study is to expand a set of factors of institutional environment of banks by understanding a place of climate change and climate risks through their effects on financial sector.

The research is organized in four sections. The second section demonstrates and analyses interconnectedness of climate change and climate risks with financial sector. The third section explains a place of climate change and climate risks within institutional environment of banks. The fourth section concludes the article.

The research results demonstrate new accents in factors of institutional environment of banks and add new factors given the climate change. The novelty of research appears in the complex considering of institutional environment of banks in context of climate change what rarely is presented in studies.

Understanding interconnectedness of climate change and climate risks with the financial sector

Climate change and climate risks are unfavourable for stability in both the real economy and the financial sector. Lamperti et al. (2021: 11) emphasize: "... the real economy and climate change are interrelated: climate change shocks ... affect the bankruptcies of firms and banks..."

Researchers conclude that economic activity may decline from hotter weather and higher ultraviolet radiation (e.g., Andersen et al. 2016). Following the recent trends, researchers highlight connectedness of climate risks and financial system (Simpson et al. 2021) and pay attention to interactions between climate change and financial markets (Calvet et al. 2022).

Particularly in financial sector, researchers discover negative effects from hot weather on financial market performance. For example, Peillex et al. (2021) find out that trading volumes at stock markets fall significantly, when daily temperature exceed 30°C. According to Peillex et al. (2021), such effects have to be taken into account, when designing managerial and public policies. In addition, central banks and financial supervisions recommend to participants of financial markets to evaluate climate risks and design scenarios for climate stress tests (e.g., Battiston et al. 2021). Saliya, Wickrama (2021: 263) highlight: "There is a growing concern among central bankers that climate change poses not only serious environmental problems but also a potential economic and financial crisis."

It is noteworthy that growing society's and policy makers' interest to climate change has stimulated a revised understanding of the meaning of climate change for the financial sector. Financial markets participants already start to pay attention to climate change as risk what affects financial performance through, for example, firms' valuation and decisions on loans for firms with worse climate-related characteristics (e.g., Javadi, Masum 2021; Ramelli et al. 2021). Deepened society's attention to climate change has encouraged revisions in long-term earnings forecasts depending on firms' carbon intensity (Ramelli et al. 2021) and the Paris Agreement stimulated investors' interest in green investments (Fahmy 2022). Such tendencies demonstrate that financial market participants reconsider distribution of finances depending on climate-related issues.

In broader perspective, climate risks appear in nature disasters, as a result of which employment, investment decisions, monetary policy, financial development, government budgets, and debt are affected (e.g., Gregory 2021; Umar et al. 2021). Additionally, scientists demonstrate that risks are possible not only due to effects from climate change, but also due to activities devoted to preventing climate change (e.g., Simpson et al. 2021). For example, Diluiso et al. (2021) highlight that an addressing of climate warming may affect macroeconomic and financial stability.

It is inevitably that climate risks and shifts in economic structure in favour to low carbon intensive sectors will affect sectors of economy, households, entrepreneurs, governments but effects will differ. Lamperti et al. (2021: 1) highlight: "An increasing body of literature shows that unmitigated climate change will significantly impact a

number of economic variables, ranging from agricultural yields and electricity production to labour and capital productivity, with ineluctable ripple effects on multiple sectors, including the financial one.” In this regard, researchers devote special attention to the income level of households and countries. It is pointed out that poorer households and high-income countries will be affected in a bigger extent (e.g., Pereira da Silva, Koirala 2020; Mandel et al. 2021). This due to costs of adaptation to climate change (e.g., Pereira da Silva, Koirala 2020).

Special attention researchers pay to risks for the financial sector and, particularly, to the banking sector (e.g., Simpson et al. 2021). For example, Simpson et al. (2021) using case study of sea-level rise demonstrate that financial conditions of banks services may worsen and financially more vulnerable may be especially affected through worsened financial conditions to banking services. Such changes may significantly affect profit in the banking sector. Simpson et al. (2021: 497) write: “Although climate change risk is currently not fully priced into banking and (re)insurance markets, globally there is evidence that the financial services sector is beginning to respond to such risk signals by adopting risk-based pricing for high-intensity rainfall events, sea-level rise, and drought.”

Particularly, the banking sector has key role in the process of preventing and mitigating climate risks and development of sustainable financial sector (e.g., Caby et al. 2020; Umar et al. 2021; Dunz et al. 2021). Caby et al. (2020: 1) indicate: “Banks are crucial for economic and social well-being, as they are one of the main providers of capital, and they decide what activities to finance.” Following this logic, Umar et al. (2021: 1) highlight that “...banks are the major contributor to corporate financing, and their inclusion is vital to support sustainable growth.” Thus, lending and investment activities of banks are significant to mitigate climate change (Umar et al. 2021).

Banks gain high attention in terms of climate change because of their lending activities, which may support carbon intensive firms (e.g., Chaudhry et al. 2021; Dunz et al. 2021). For improvements, banks need to design lending policy according to environmental needs and to base it on correct and timely data (Chaudhry et al. 2021). Particularly, green credit is key component of environmental policy (Luo et al. 2021). Thus, environmentally friendly behaviour of banks is highly recommended and appreciated from stakeholders. There are financial benefits for banks also as a result of their environmentally friendly behaviour. For example, Chaudhry et al. (2021) emphasize that application of eco-friendly policies reduce financial risks and thus increase banks' attractiveness for investors. Luo et al. (2021) contribute to the debates by indicating the positive effects on banks' reputation risks as a result of their eco-friendly behaviour. Similar conclusions on risk minimising are found in research of Umar et al. (2021). Researchers indicate that “green lending helps mitigate the credit risks of banks” for all size banks (Umar et al. 2021: 2). At the same time, studies discover that green credits may create liquidity risks and additional costs for banks (e.g., Luo et al. 2021).

Thus, banks need to participate in activities devoted to preventing and mitigating climate change with well-designed and well-grounded eco-friendly strategy.

As far as climate risks may result in instability of economy and, particularly, financial sector (e.g., Mandel et al. 2021), the authors using scientific literature classify three main timely directions for acting with climate risks in financial sector, which gain high attention:

- Assessment approaches of vulnerability level due to climate risks, which will allow for timely decision-making (e.g., Battiston et al. 2021; Battiston et al. 2017; Galaz et al. 2018),
- Regulatory framework, which will stimulate low-carbon investments (e.g., Pereira da Silva, Koirala 2020; Baer et al. 2021; Diluiso et al. 2021; Gunningham 2020; Dafermos, Nikolaidi 2021).
- Corporate social responsibility of financial institutions (e.g., Caby et al. 2020; Wu, Shen 2013; Luo et al. 2021).

The mentioned above is tended to stimulate resource reallocation for development of sustainable financial sector. At the same time, assessment measures, regulatory framework, and corporate social responsibility in the financial sector are at early stages of development, because of high financial risks (e.g., Safarzynska, van den Bergh 2017), risks from responses to climate change (Simpson et al. 2021), and characteristics of climate risks (deep uncertainty, non-linearity and endogeneity) (Battiston et al. 2021).

Assessment. Assessment of climate risks for financial sector may be divided in two directions – a) assessment of vulnerability of financial sector due to climate change and climate risks (e.g., Battiston et al. (2021) call these risks as Climate physical risks and Climate transition risks) and b) assessment of participants and clients of financial sector regarding to carbon intensity of their activities. Both directions still is developing, because, first, climate risks are characterised by deep uncertainty, non-linearity and endogeneity (Battiston et al. 2021), second, the internationally accepted and recognised taxonomy for understanding sectors with high risks and negative effects on environment still is in the process of development (e.g., Nieto 2019). Although, there are attempts to develop climate risks assessment in financial institutions. For example, Battiston et al. (2021) mention recommendations for stress tests and climate scenarios elaborated by the Network for Greening the Financial System, guidelines of the EU Taxonomy Regulation, and alignment methodologies offered by the Paris Agreement Climate Transition Assessment.

Assessments have to be regularly updated given high uncertainty of climate risks (e.g., Simpson et al. 2021) and international standards to assessment approaches have to be generated (e.g., Battiston et al. 2021; Javadi, Masum 2021). Researchers emphasise that particular significance has to be devoted to the assessment of appearance of climate risks depending on different climate mitigation scenarios and such approach is in short supply at the present moment (e.g., Battiston et al. 2021).

As (Simpson et al. 2021) indicate, climate risks assessments contribute to responses that are more effective also taking into account the area where climate risks appear. Researchers indicate that climate risks are complex and may result in interacting and cascading effects (e.g., Simpson et al. 2021). Battiston et al. (2021: 3) write: “Empirical analyses of climate risk pricing in investment decisions and of financial actors’ and markets’ reaction to climate change are still at an initial stage. A main challenge in

this area is the lack of standardised information on the climate relevant characteristics of firms and financial products and the difficulty in identifying low- carbon and high-carbon assets.”

Simpson et al. (2021) consider differentiated approaches to climate risks evaluation by using what if scenarios, impact cascades, expert evaluation, storyline approaches, exploratory modelling, and deep uncertainty analytical methods. Simpson et al. (2021: 497) write: “Given deep uncertainty, careful evaluation by a range of experts and stakeholders is a necessary step in this process, and scenario and storyline approaches can be used to engage diverse stakeholders. There must also be sustained co-production of risk assessments among multiple stakeholders that leverages multi-level and poly-centric governance approaches to climate change risk.”

Mitigation of climate change aims to reduce carbon intensity of economic activities. Lending is a key tool for stimulating changes, but it requires guidelines for clients’ assessment in terms of carbon intensity of their activities. Fard et al. (2020: 2) write: “... it is a well-established notion in the banking literature that banks ... are in a unique position to assess their borrowers’ risk and their ability to repay loans. Therefore, if environmental regulation is a relevant (risk) factor that affects firms, banks are among the best stakeholders, if not the best, to show sensitivity to this risk factor and reflect it in their loan contracts.” In their research, Fard et al. (2020) conclude that banks adjust their loan contracts to characteristics of clients depending on environmental regulations. Javadi and Masum (2021) make similar conclusion on loan contracts, but at the same time indicate that climate risks are underpriced because of still incomplete requirements to disclosure of climate-related activities. Researchers also discover that lending activities of banks are based on inclusion of climate risks in clients’ evaluation with the aim to stop financing of carbon-intensive activities (e.g., Javadi, Masum 2021).

Regulatory framework. Regulatory framework is considered as significant for encouraging eco-friendly behaviour of financial market and redirect investments in low-carbon economic activities. Cao et al. (2021) and Caby et al. (2020) indicate that serious motivation for commercial banks to develop green financial instruments appear from regulatory mechanisms. For example, European directives as regulatory measures for development of sustainable financial sector (e.g., Caby et al. 2020). Cao et al. (2021) mention that regulatory measures stimulate banks to develop green financial instruments (e.g., bonds). Besides green credits, such activities are able to contribute to preventing and mitigating climate change through financial sector. Environmental projects, which have many undeniable benefits for the well-being of society, require long-term investment. Green bonds are considered as possible tool and the global market for green bonds is growing. It is expected that formation of international and national markets for green bonds will appear widespread. Green bonds are an important financial tool for development of technological solutions in the area of environmental security. It is possible to define EcoTech as approach of application of financial instruments to development of technologies for solving environmental issues. This approach needs further studies and development.

Banks demonstrate interest to the eco-friendly policies and there are several voluntary initiatives. For example, Caby et al. (2020) mention such voluntary initiatives as

Principles for Responsible Banking, Banking Environment Initiative, and Principles for Sustainable Banking. Dikau and Volz (2021) also indicate on Sustainable Banking Network, Central Banks and Supervisors Network for Greening the Financial System.

However, in relation to the banks, regulatory framework is continuing to be on an active debate, for example, about the role of central banks (Dikau, Volz 2021). Experience of supervision in terms of sustainability is differentiated. For example, Dikau and Volz (2021) conclude that there are central banks, which already work according to principles of development of sustainable financial sector, however the general requirements yet are not developed and actual practices will differ. Researchers highlight significance of central banks' mandates according to which banks may incorporate sustainability principles in their activities as objective and to promote green finance. According to the studies, mostly central banks are tended to support public policies in terms of sustainable development (Dikau, Volz 2021). At the same time, researchers indicate on necessity to incorporate sustainability principles in activities of central banks for saving price and financial stability (Dikau, Volz 2021). Dikau and Volz (2021) conclude that central banks have to contribute to sustainable development through both micro and macro prudential policies, but at the same time, the extent to which they have to be active in this regard is not clear because of possible mismatch with other core responsibilities related to price and financial stability.

As a result of studies, researchers advice to regulatory institutions and policy makers to stimulate environmentally friendly activities of banks through development of appropriate policies (e.g., see Chaudhry et al. 2021). Introducing of new capital requirements, which take into account climate change are considered as necessary and desirable for banks as researchers highlight (e.g., Caby et al. 2020). Prudential rules are considered as a tool for stimulating banks to expand green lending activities as far as such activities may reduce credit risks (Umar et al. 2021).

Regulatory measures for banking sector in terms of climate change appear gradually. For example, as higher pressure from banks on entrepreneurship with the aim to reduce carbon intensity of economic activities (Caby et al. 2020). In this regard, researchers highlight that strategies of banks, economic and financial characteristics of a country as well as interest of public sector and society in the issue are significant (Caby et al. 2020).

Corporate Social Responsibility. Corporate social responsibility can improve financial performance in long-term period, facilitate brand differentiation, and contribute to improvements of asset quality (Wu, Shen 2013). In terms of climate change, banks sign official commitments, develop corporate social responsibility programs and thus not only realise environmentally friendly initiatives and social responsibility but also compete (e.g., Caby et al. 2020). Green credit is a tool, which helps banks to realise corporate social responsibility (e.g., Luo et al. 2021). Additionally, banks have to practice sustainable behaviour in their daily operations as well (e.g., Luo et al. 2021).

Regards to environmentally friendly behaviour of banks, researchers suppose that there is a reason for dominance of greenwashing, when banks mostly support commitments in the developed and environmentally friendly countries, but may avoid rigorous carbon disclosure as well (e.g. Caby et al. 2020). Researchers indicate that bank size and country characteristics affect banks environmental behaviour. Social pressure is

higher for large banks in less advanced countries (e.g. Caby et al. 2020). Esteban-Sanchez et al. (2017) mention that intentions to achieve financial sustainability and good reputation, as well as altruistic and ethical motives encourage banks to practice corporate social responsibility, although, the data of reports in the banking sector still are not sufficient.

Nowadays, activities within the financial sector have to be in line with climate policies (e.g., Chen et al. 2021). Banks as key participants of lending activities have central role in preventing and mitigating climate change. Given the factors that affect the process of development of sustainable financial sector (assessment measures, regulatory framework, corporate social responsibility), banks need to manage several issues, which affect their financial decisions:

- Climate risks affect behaviour and decisions of economic agents;
- Effects from climate risks are hardly predictable;
- Regulatory measures still are unclear and are in progress of development, but will become stricter to carbon-intensive activities;
- Assessment of climate risks on financial sector still is under design and standard approaches have to be reconsidered.

In such conditions, banks pay attention to maintaining soundness. Simpson et al. (2021: 497) in their research demonstrate that banks in the areas affected by sea-level rise may meet several cascading risks: "... cascade to risk of foreclosure on loans from banks, risk of banks having to maintain higher deposit ratios (i.e., lend less)... Further, climate change risks leave banks exposed because they hold long-term mortgages ..."

Possible negative effects from climate risks may result in lower soundness of banks. Researchers (e.g., Baltgailis et al. 2018; Hou, Wang 2016) stress that soundness of banks depends on quality of their institutional environment among other factors. Thus, it is significant to incorporate climate risks and related issues in banks' institutional environment for addressing climate change successfully. The next paragraph is devoted to understanding a place of climate change and climate risks within institutional environment of banks.

Searching a place for climate change and climate risks within institutional environment of banks

Batae et al. (2021: 17) indicate: "Banks are not major polluters ..." However, researchers devote high significance to banks in the process of development of sustainable financial sector. Lamperti et al. (2021: 18) write: "At the same time, banks have a pivotal role in fostering the transition to sustainable growth by channelling credit towards green firms and exposures away from carbon-intense assets. A smooth transition would require a system that mitigates emissions while keeping the banking system stable in the face of physical and transition risks."

Regulatory and social pressure that appears due to climate change makes banks to pay attention to climate risks and possible financial losses as well make them to search new possibilities for gaining profit. Stakeholders involved in the process of

development of sustainable financial sector and society as a whole expect banks to be responsible and to contribute to redirecting financial flows in favour to environmentally friendly activities. For dealing with the new issues, banks need adjustments in institutional environment.

There are several habitual factors of institutional environment of banks, which relate to economy, technologies, society, politics, supervision, and law (e.g., Menshikov et al. 2019). Climate change and climate risks add new accents to these factors as well as create additional factors of institutional environment. In the Table 1, the authors offer possible accents, which have to be considered within institutional environment of banks in relation to each factor.

Table 1

**Factors of institutional environment of banks and
climate change related issues**

Factors of institutional environment of banks	Climate change and climate risks related issues
1	2
External and internal economic conjuncture	• Vulnerability of macro-financial stability due to linked and cascading climate risks, shifts in favour to low carbon economic activities • Attracting finance to development of sustainable financial sector and the economy as a whole • Investments in green vs brown sectors and firms • Characteristics of market participants in terms of carbon intensity of their activities • Investments in development of green technologies • Intentions to develop internationally accepted taxonomy on high environmental risk sectors • New competition forms across banks by including climate related issues in lending contracts and by participating in voluntary initiatives on development of sustainable financial sector • Development of green monetary policy
Internal and external political conjuncture	• Inclusion of climate risks in policy design and supervisory duties • Development of environmental strategies • Alignment with the goals of the Paris Agreement • Political leadership in addressing climate risks • Saving societal well-being during economy decarbonisation • Application of fiscal instruments for climate change issues • Adjusting activities of central banks by including climate risks • Investments of public finance to commercialization of green technologies • Development of digital systems for innovative climate finances • Changes in environmental regulations and appearance of new environmental agreements

Sequel to Table 1 see on the next page

Sequel to Table 1

1	2
Technological conjuncture	• Reduction of ecological footprint in terms of production, usage and utilization of cash • Application of energy effective payment systems • Application of digital systems for innovative climate finance • Facilitation of transparent and standardized transactions, exchange of data and information (e.g., distributed ledger technologies) • Diversification of equity portfolio • Involvement of fintech firms in activities for preventing and mitigating climate change • Application of financial instruments for development of technologies for solving environmental issues
Socially humanitarian conjuncture	• Reallocation of labour force and investments as a results of nature's disasters caused by climate risks • Effects on government budgets due to nature's disasters caused by climate risks • Negative effects of decarbonisation of economy on financially vulnerable households • Worsening of banks contract conditions for financially vulnerable social groups • Increasing costs related to saving societal safety and well-being in terms of climate change • Development of strategically oriented philanthropy policy of banks • Increasing role of corporate social responsibility
Economic and legal positions of debtors and creditors	• Relationship between management of climate risks, profitability and financial performance of banks • Increased credit risks in the area of financing decarbonisation of economy • Changes in taxation policy related to climate risks • Changes in regulatory framework of banks in terms of climate change • Bank capital requirements devoted directly to climate risks overcoming (e.g., "green supporting factor", "green differentiated capital requirements") • Reduced financial risks and reputation risks, improved attractiveness for investors because of participation in decarbonisation of economy • Financial risks because of climate change and activities devoted to preventing and mitigating climate change
Quality of analysis and monitoring of banks	• Assessment of managerial practices according to Sustainable Development Goals and reports about the progress • Development of internationally accepted standards and guidelines for defining environmentally friendly and risky sectors of economy • Adjusting activities of central banks by including climate risks

Sequel to Table 1 see on the next page

Sequel to Table 1

1	2
	• Commitment of banks to voluntary initiatives and networking devoted to climate change • Explanation and avoiding greenwashing in activities related to preventing and mitigating climate change • Changes in traditional approaches to macroeconomic and financial analysis • Support of priorities set in public policies in terms of climate change • Assessment of interconnected and cascade risks which appear from climate change
Additional factors of institutional environment, which appear after adding climate change in the analysis:	
• Regulatory framework in terms of climate change • Social responsibility related to climate change • Technological solutions for environmental issues by using financial instruments	

Source: elaborated by the authors using Baer et al. 2021; Baltgailis et al. 2018; Batae et al. 2021; Battiston et al. 2017; Battiston et al. 2021; Baur, Oll 2021; Caby et al. 2020; Capasso et al. 2020; Cheung et al. 2022; D’Orazio 2021; Dafermos, Nikolaidi 2021; Dikau, Volz 2021; Dunz et al. 2021; Esteban-Sanchez et al. 2017; Faiella et al. 2022; Galaz et al. 2018; Gregory 2021; Hummel et al. 2021; Lamperti et al. 2021; Latvijas Banka 2021; Mandel et al. 2021; Menshikov et al. 2019; Nieto 2019; Pereira da Silva, Koirala 2020; Pratama, Mac Dowell 2022, Safarzynska, van den Bergh 2017; Saidane, Ben Abdallah 2021; Saliya, Wickrama 2021; Sardianou et al. 2021; Schulz, Feist 2021; Simpson et al. 2021; Šipilova et al. 2020; Sreenu 2022; Teresiene et al. 2021; Wu, Shen 2013.

External and internal economic conjuncture. For the economic conjuncture, the main tendencies, which have to be taken into account by banks due to climate change relate to maintaining stability of the sector, changing approaches to evaluation of financial risks and clients as well as possible new requirements in monetary and prudential regulations.

Internal and external political conjuncture. For the political conjuncture, banks have to be in line with changes in overall institutional environment, which covers climate change issues in social and economic well-being, legislation, and technological solutions. Significant role is devoted to the alignment with international agreements on preventing and mitigating climate change.

Technological conjuncture. For the technological conjuncture, attention has to be paid to digital solutions, which ensure activation of investments in mitigating climate change and economy decarbonisation and collaboration with fintech firms. Additionally, development of financial instruments, which may be applied for development of technologies for solving environmental issues, is topical.

Socially humanitarian conjuncture. For the socially humanitarian conjuncture, banks have to take into account so-called physical and transition risks, which appear due to climate change. These risks may stimulate reallocation of resources and changes

in investment decisions as well as worsening of well-being what would result in worsening of banks' financial performance.

Economic and legal positions of debtors and creditors. For the economic and legal positions of debtors and creditors, climate change creates both risks and opportunities. Hardening of regulatory measures and changes in credit policies as well as investment decisions may provide risks for profitability of banks. Although, banks involvement in economy decarbonisation is considered as positive for their attractiveness for clients and investors.

Quality of analysis and monitoring of banks. For the quality of analysis and monitoring of banks, new dimensions appear due to climate change. Adjusted regulatory measures, international commitments and voluntary activities as well as changes in approaches to macroeconomic and financial analysis in terms of climate change make the processes of analysis and monitoring more complicated and widened.

As a result of the research, additional factors of institutional environment of banks may be highlighted – regulatory framework that takes into account climate change, social responsibility of banks related to climate change as well as application of financial instruments for development of technologies for solving environmental issues. In this regard, adjustments of institutional environment of banks will differ depending on country-level and bank-level characteristics as well as costs related to adaptation and implementation of decarbonisation course but with the single commitment to find a balance between stability and profitability of banking sector and the necessity to prevent and mitigate climate change.

Conclusions

Researchers devote attention to institutional quality and financial development among others, when study sustainable economic growth in a long-term (e.g., Ahmed et al. 2021). As far as sustainable economic growth needs sustainable financial sector, banks are recognised as key participants of increasing sustainability of the financial sector, because environmental and consequent socio-economic challenges need private investments (e.g., Clark et al. 2018; Purkayastha, Sarkar 2021; European Commission n/d). Additionally, intentions of development of sustainable financial sector has forecasting and regulatory reasons (e.g., European Central Bank 2022; Pereira da Silva, Koirala 2020; Baer et al. 2021; Diluiso et al. 2021; Gunningham 2020; Dafermos, Nikolaidi 2021), which demonstrate vulnerability of banking sector due to climate risks (e.g., Simpson et al. 2021; Lamperti et al. 2021). Research results demonstrate that banking sector understands climate risks and is able to work for addressing them, although, there is a place for greenwashing as well (Caby et al. 2020; Javadi, Masum 2021, Fard et al. 2020).

Climate change and climate risks require comprehensive inclusion of activities stimulating more sustainable financial sector, which appear in all components of institutional environment of banks. This article aims to expand a set of factors of institutional environment of banks by understanding a place of climate change and climate risks through their effects on financial sector. For the aim, the authors analyse intercon-

nectedness of climate change and financial sector and search for a place of climate change and climate risks within institutional environment of banks.

Interconnectedness of climate change and financial sector appears from understanding that, first, extreme weather will negatively affects economic agents, second, climate risks will stimulate shifts in economic structure in favour to low carbon intensive sectors what will affect sectors of economy, households, entrepreneurs, governments and financial sector.

Scientific literature devotes attention to climate change and financial sector. According to scientific literature, the authors emphasize three directions for acting with climate change in financial sector – climate risks assessment practices, regulatory framework, and corporate social responsibility. Now, there are several challenges for development of sustainable financial sector, first, incomplete practices for assessment of climate risks, second, still developing regulatory framework for banking sector and differentiated understanding and commitment of banks to inclusion of climate risks into their daily practices.

Given facts that climate risks affect behaviour and decisions of economic agents but effects from climate risks are hardly predictable banks need institutional environment, which takes into account climate risks. The authors highlighted climate change related aspects for the factors of institutional environment of banks.

In terms of economic conjuncture, maintaining of stability of banking sector and development of new requirements in monetary and prudential regulations will modify institutional environment of banks. In terms of political conjuncture, changes in overall institutional environment in social, economic, legislative and technological processes will appear due to climate change and will affect institutional environment of banks. In terms of technological conjuncture, digital solutions and collaboration with fintech firms for dealing with climate change will stimulate adjustments of institutional environment of banks to the application of the newest technologies. In terms of socially humanitarian conjuncture, reallocation of resources and changes in investments decisions as well as worsening of well-being level will challenge financial performance of banks and will require adjustments in institutional environment as well. In terms of economic and legal positions of debtors and creditors, hardening of regulatory measures and changes in credit policies as well as in investment decisions will challenge profitability of banks, but at the same time, banks' green activities will increase their attractiveness for clients and investors. In terms of quality of analysis and monitoring of banks, the processes will become more complicated and widened by including data, information and requirements related to climate change issues.

The research made allows the authors to highlight additional factors of institutional environment of banks – regulatory framework for the banking sector that takes into account climate change, social responsibility of banks related to climate change as well as application of financial instruments for development of technologies for solving environmental issues. Given the new factors, institutional environment of banks will experience gradual and consequent adjustments by taking into account characteristics of countries and banks. The research provides novel contribution to the complex considering of institutional environment of banks in context of climate change.

References

- Ahmed F., Kousar S., Pervaiz A., Shabbir A. (2021) Do institutional quality and financial development affect sustainable economic growth? Evidence from South Asian countries. *Borsa Istanbul Review*, Vol. 22, Issue 1, pp. 189–196. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.03.005>
- Andersen T., Dalgaard C., Selaya P. (2016) Climate and the emergence of global income differences. *The Review of Economic Studies*, Vol. 83, Issue 4, pp. 1334–1363. DOI: <https://doi.org/10.1093/restud/rdw006>
- Baer M., Campiglio E., Deyris J. (2021) It takes two to dance: Institutional dynamics and climate-related financial policies. *Ecological Economics*, Vol. 190, 107210, pp. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107210>
- Baltgailis J., Menshikov V., Špilova V. (2018) Institucionālas vides attīstība un banku stabilitāte Latvijā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis = Social Sciences Bulletin*, Vol. 27, No. 2, pp. 61–72. (In Latvian)
- Batae O., Dragomir V., Feleaga L. (2021) The relationship between environmental, social, and financial performance in the banking sector: a European study. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 290, 125791. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.125791>
- Battiston S., Dafermos Y., Monasterolo I. (2021) Climate risks and financial stability. *Journal of Financial Stability*, Vol. 54, 100867. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100867>
- Battiston S., Mandel A., Monasterolo I., Schutze F., Visentin G. (2017) A climate stress-test of the financial system. *Nature Climate Change*, Vol. 7, Issue 4, pp. 283–288. DOI: <https://doi.org/10.1038/nclimate3255>
- Baur D., Oll J. (2021) Bitcoin investments and climate change: a financial and carbon intensity perspective. *Finance Research Letters*, 102575. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102575>
- Caby J., Ziane Y., Lamarque E. (2020) The determinants of voluntary climate change disclosure commitment and quality in the banking industry. *Technological Forecasting & Social Change*, Vol. 161, 120282. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120282>
- Calvet L., Gianfrate G., Uppal R. (2022) The finance of climate change. *Journal of Corporate Finance*, IN PRESS, 102162. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2022.102162>
- Cao X., Jin C., Ma W. (2021) Motivation of Chinese commercial banks to issue green bonds: Financing costs or regulatory arbitrage? *China Economic Review*, Vol. 66, 101582. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101582>
- Capasso G., Gianfrate G., Spinelli M. (2020) Climate change and credit risk. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 266, 121634. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121634>
- Chaudhry S. M., Saeed A., Ahmed R. (2021) Carbon neutrality: the role of banks in optimal environmental management strategies. *Journal of Environmental Management*, Vol. 299, 113545. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113545>
- Chen C., Pan D., Huang Z., Bleischwitz R. (2021) Engaging central banks in climate change? The mix of monetary and climate policy. *Energy Economics*, Vol. 103, 105531. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105531>
- Cheung H., Baumber A., Brown P. (2022) Barriers and enablers to sustainable finance: a case study of home loans in an Australian retail bank. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 334, 130211. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.130211>
- Clark R., Reed J., Sunderland T. (2018) Bridging funding gaps for climate and sustainable development: Pitfalls, progress and potential of private finance. *Land Use Policy*, Vol. 71, pp. 335–346. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.12.013>

- Dafermos Y., Nikolaidi M. (2021) How can green differentiated capital requirements affect climate risks? A dynamic macrofinancial analysis. *Journal of Financial Stability*, Vol. 54, 100871. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100871>
- Dikau S., Volz U. (2021) Central bank mandates, sustainability objectives and the promotion of green finance. *Ecological Economics*, Vol. 184, 107022, pp. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107022>
- Diluiso F., Annicchiarico B., Kalkuhl M., Minx J. (2021) Climate actions and macro-financial stability: The role of central Banks. *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 110, 102548. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2021.102548>
- D'Orazio P. (2021) Mapping the emergence and diffusion of climate-related financial policies: Evidence from a cluster analysis on G20 countries. *International Economics*, Vol. 169, pp. 135–147. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2021.11.005>
- Dunz N., Naqvi A., Monasterolo I. (2021) Climate sentiments, transition risk, and financial stability in a stock-flow consistent model. *Journal of Financial Stability*, Vol. 54, 100872. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100872>
- Eiropas Komisija. (n/d) Ilgtspējīgas finanses. *The EU is examining how to integrate sustainability considerations into its financial policy framework in order to mobilise finance for sustainable growth*. Available: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance_lv (accessed on 31.05.2022).
- Esteban-Sanchez P., de la Cuesta-Gonzalez M., Paredes-Gazquez J. (2017) Corporate social performance and its relation with corporate financial performance: International evidence in the banking industry. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 162, pp. 1102–1110. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.06.127>
- European Central Bank. (2022) *What's our roadmap to greening monetary policy?* Available: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/climate/roadmap/html/index.en.html> (accessed on 31.05.2022).
- European Commission. (n/d) *International platform on sustainable finance*. Available: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/international-platform-sustainable-finance_en (accessed on 31.05.2022)
- Fahmy H. (2022) The rise in investors' awareness of climate risks after the Paris Agreement and the clean energy-oil-technology prices nexus. *Energy Economics*, Vol. 106, 105738. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105738>
- Faiella I., Lavecchia L., Michelangeli V., Mistretta A. (2022) A climate stress test on the financial vulnerability of Italian households and firms. *Journal of Policy Management*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2021.11.001>
- Fard A., Javadi S., Kim I. (2020) Environmental regulation and the cost of bank loans: International evidence. *Journal of Financial Stability*, Vol. 51, 100797. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2020.100797>
- Galaz V., Crona B., Dauriach A., Scholtens B., Steffen W. (2018) Finance and the Earth system – Exploring the links between financial actors and non-linear changes in the climate system. *Global Environmental Change*, Vol. 53, pp. 296–302. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.09.008>
- Gregory R. (2021) Climate disasters, carbon dioxide, and financial fundamentals. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol. 79, pp. 45–58. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.qref.2020.12.008>

- Gunningham N. (2020) Roadmaps and regulation: Sustainable finance in Australia. *Environmental and Planning Law Journal*, Vol. 37, Issue 4, pp. 459–476. Available: <https://research.profiles.anu.edu.au/en/publications/roadmaps-and-regulation-sustainable-finance-in-australia> (accessed on 31.05.2022).
- Hou X., Wang Q. (2016) Institutional quality, banking marketization, and bank stability: evidence from China. *Economic Systems*, Vol. 40, pp. 539–551. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2016.01.003>
- Hummel K., Laun U., Krauss A. (2021) Management of environmental and social risks and topics in the banking sector – An empirical investigation. *The British Accounting Review*, Vol. 53, Issue 1, 100921. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bar.2020.100921>
- Javadi S., Masum A.-A. (2021) The impact of climate change on the cost of bank loans. *Journal of Corporate Finance*, Vol. 69, 102019. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.102019>
- Lamperti F., Bosetti V., Roventini A., Tavoni M., Treibich T. (2021) Three green financial policies to address climate risks. *Journal of Financial Stability*, Vol. 54, 100875. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100875>
- Latvijas Banka. (2021) *Latvijas Bankas ilgtspejības stratēģija*. Available: <https://www.bank.lv/par-mums/ilgtspejiba> (accessed on 31.05.2022). (In Latvian)
- Luo S., Yu S., Zhou G. (2021) Does green credit improve the core competence of commercial banks? Based on quasi-natural experiments in China. *Energy Economics*, Vol. 100, 105335. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105335>
- Mandel A., Tiggeloven T., Lincke D., Koks E., Ward P., Hinkel J. (2021) Risks on global financial stability induced by climate change: the case of flood risks. *Climatic Change*, Vol. 166, Issue 1–2, 4. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10584-021-03092-2>
- Menshikov V., Šipilova V., Baltgailis J. (2019) Factors of institutional environment encouraging the soundness of banks: Their selection and analysis in the world countries. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis = Social Sciences Bulletin*, Vol. 29, No. 2, pp. 7–23. DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2019.2\(1\)](https://doi.org/10.9770/szv.2019.2(1))
- Nieto M. (2019) Banks, climate risk and financial stability. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, Vol. 27, No. 2, pp. 243–262, DOI: <https://doi.org/10.1108/JFRC-03-2018-0043>
- Peillex J., El Ouadghiri I., Gomes M., Jaballah J. (2021) Extreme heat and stock market activity. *Ecological Economics*, Vol. 179, 106810. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106810>
- Pereira da Silva L., Koirala S. (2020) Green swans: climate change risks, central banking and financial stability. *ECOSCOPE: An Economic Lens on Policies for Growth and Wellbeing*. OECD. Available: <https://oecd ecoscope.blog/2020/05/14/green-swans-climate-change-risks-central-banking-and-financial-stability> (accessed on 31.05.2022).
- Pratama Y., Mac Dowell N. (2022) Carbon capture and storage investment: fiddling while the planet burns. *One Earth*, Vol. 5, pp. 434–442. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2022.03.008>
- Purkayastha D., Sarkar R. (2021) Getting financial markets to work for climate finance. *Journal of Structured Finance*, Vol. 27, Issue 2, pp. 27–41. DOI: <https://doi.org/10.3905/JSF.2021.1.122>
- Ramelli S., Ossola E., Rancan M. (2021) Stock price effects of climate activism: evidence from the first Global Climate Strike. *Journal of Corporate Finance*, Vol. 69, 102018. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.102018>
- Safarzynska K., van den Bergh J. (2017) Financial stability at risk due to investing rapidly in renewable energy. *Energy Policy*, Vol. 108, pp. 12–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.05.042>

- Saliya C., Wickrama K. (2021) Determinants of financial-risk preparedness for climate change: case of Fiji. *Advances in Climate Change Research*, Vol. 12, Issue 2, pp. 263–269. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.accres.2021.03.012>
- Saidane D., Ben Abdallah S. (2021) African firm default risk and CSR. *Finance Research Letters*, Vol. 43, 101964. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101964>
- Sardianou E., Stauropoulou A., Evangelinos K., Nikolaou I. (2021) A materiality analysis framework to assess sustainable development goals of banking sector through sustainability reports. *Sustainable Production and Consumption*, Vol. 27, pp. 1775–1793. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.04.020>
- Schulz K., Feist M. (2021) Leveraging blockchain technology for innovative climate finance under the Green Climate Fund. *Earth System Governance*, Vol. 7, 100084. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esg.2020.100084>
- Simpson N., Mach K., Constable A., Hess J., Hogarth R., Howden M., Lawrence J., Lempert R., Muccione V., Mackey B., New M., O'Neil B., Otto F., Portner H.-O., Reisinger A., Roberts D., Schmidt D., Seneviratne S., Strongin S., van Aalst M., Totin E., Trisos C. (2021) A framework for complex climate change risk assessment. *One Earth*, No. 4, pp. 489–501. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.03.005>
- Šipilova V., Menshikov V., Baltgailis J. (2020) The place of financial technologies within institutional environment of banks and their evaluation. *Socialo Zinatnu Vestnesis = Social Sciences Bulletin*, Vol. 31, No. 2, pp. 114–126. DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2020.2\(6\)](https://doi.org/10.9770/szv.2020.2(6))
- Sreenu D. (2022) Impact of fintech and green finance on environmental quality protection in India: by applying the semi-parametric difference-in-differences (SDID). *Renewable Energy*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.05.020>
- Sunio V., Mendejar J., Nery J. (2021) Does the greening of banks impact the logics of sustainable financing? The case of bank lending to merchant renewable energy projects in the Philippines. *Global Transitions*, Vol. 3, pp. 109–118. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.glt.2021.12.001>
- Teresiene D., Keliuotyte-Staniulieniene G., Kanapickiene R. (2021) Sustainable economic growth support through credit transmission channel and financial stability: In the context of the covid-19 pandemic. *Sustainability (Switzerland)*, Vol. 13, No. 5, pp. 1–37. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13052692>
- Umar M., Ji X., Mirza N., Naqvi B. (2021) Carbon neutrality, bank lending, and credit risk: evidence from the Eurozone. *Journal of Environmental Management*, Vol. 296, 113156. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113156>
- Wu M.-W., Shen C.-H. (2013) Corporate social responsibility in the banking industry: motives and financial performance. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 37, pp. 3529–3547. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.04.023>

Jānis Kudiņš, Anita Kokarēviča,
Vera Komarova, Irēna Kokina

VAI GADOS VECĀKI DARBINIEKI IR NODERĪGI EKONOMIKAI?

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(2\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(2))

Citēšanai: Kudiņš J., Kokarēviča A., Komarova V., Kokina I. (2022) Vai gados vecāki darbinieki ir noderīgi ekonomikai? *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 34(1): 26–45. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(2\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(2))

For citation: Kudiņš J., Kokarēviča A., Komarova V., Kokina I. (2022) Are older workers beneficial to the economy? *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 26–45. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(2\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(2))

Līdz ar mūsdienu sabiedrības novecošanos ekonomisti pievērš uzmanību tam, ka darbaspēka vecuma sastāvā palielinās gados vecāku darbinieku īpatsvars. Šajā sakarā starptautiskajā zinātniski pētnieciskajā telpā aktuāla ir diskusija par gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai. Šī pētījuma mērķis ir empīrisks pārbaudījums hipotēzei, ka gados vecāku darbinieku noderīgums mūsdienu ekonomikai tiek determinēts ne tikai ar pašu darbinieku raksturlielumiem, bet gan arī ar teritorijas attīstības līmeņa faktoriem. Šis pētījums teorētiski un metodoloģiski balstās uz G. Bekera specifiskā cilvēkkapitāla konceptu un endogēnās izaugsmes teoriju ar tās uzsvāru uz tehnoloģisko attīstību. Pētījuma ietvaros gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiek pētīts saistībā ar ražīgumu kā mērķfunkciju, taču ne individuālajā darbinieku līmenī, bet gan makroekonomiskajā līmenī, t.i., saistībā ar ekonomikas ražīgumu. Lai pierādītu pētījuma hipotēzi, autori izmantoja Pasaules Veselības organizācijas, organizāciju *Trading Economics* un *PwC Global* statistikas datus, kā arī datus no Globālās talantu konkurētspējas pārskata par 63 pasaules valstīm. Pētījuma mērķis tiek sasniegts ar vairākām datu analīzes kvantitatīvajām metodēm: korelācijas analīzi, regresijas analīzi un klasteranalīzi. Šīs metodes tiek izmantotas, lai identificētu ne tikai korelācijas paralēlismu, bet arī cēloņsakarības starp pētījuma hipotēzes pierādījumā iekļautajiem mainīgajiem. Empīriskās analīzes rezultāti liecina, ka mūsdienu pasaules valstīs tehnoloģiskā gatavība kopā ar augstu mūžizglītības attīstības līmeni ir tie faktori, kas stimulē pensionēšanās vecuma paaugstināšanos (kas objektīvi palielina gados vecāku darbinieku īpatsvaru darbaspēkā) pozitīvo ietekmi uz ekonomikas ražīgumu. Autori arī secināja, ka pensionēšanās vecuma paaugstināšana valstī, neņemot vērā iepriekš minētos faktorus (kas raksturo šīs valsts attīstības līmeni tehnoloģiskajā un izglītības aspektā), neveicina gados vecāku darbinieku ražošanas potenciāla izmantošanu ekonomikā.

Atslēgvārdi: gados vecāki darbinieki, noderīgums, ekonomikas ražīgums, specifiskais cilvēkkapitāls, endogēnā izaugsme.

Are older workers beneficial to the economy?

Along with the current phenomenon of population ageing, economists are also concerned about the shift in the age profile of the labour force towards the increased share of older workers. In this regard, the debate on the economic return of older workers remains topical in the international research space. The purpose of this study is to empirically test the hypothesis that in the modern world the economic return of older workers is determined not only by the older workers' characteristics as such, but also by factors characterizing the level of the territory

development. The theoretical background and methodology of this study are based on the specific human capital concept introduced by Becker, as well as on the endogenous growth theory with its emphasis on technological progress. The study considers the economic return of older workers with productivity being the target function, though not at the individual worker level, but at the macroeconomic level, i.e., relative to productivity of the economy as a whole. To test the hypothesis, the authors use statistics from the World Health Organization, Trading Economics and PwC Global companies, as well as the data from the Global Talent Competitiveness report for 63 countries of the world. The purpose of the study is achieved by applying several quantitative methods of data analysis: correlation analysis, regression analysis and cluster analysis. This set of methods is used to identify not only correlative parallelism, but also causal relationships between variables included in the research hypothesis. The results of empirical analysis show that in the contemporary world the technological readiness coupled with the high level of lifelong learning are the reasons-catalysts that provide the stimulating effect of the retirement age increase (objectively leading to the increase in the share of older workers in the labour force composition) on productivity of the economy. The authors also concluded that raising the retirement age in a country without considering the above factors that characterize its development level in technological and educational aspects does not in itself contribute to the effective use of the economic potential of older workers.

Keywords: older workers, return, productivity of an economy, specific human capital, endogenous growth.

Полезны ли для экономики работники старшего возраста?

Наряду с современным явлением старения населения экономистов также беспокоят изменения в возрастном составе рабочей силы в сторону увеличения доли работников старшего возраста. В связи с этим в международном исследовательском пространстве актуальна дискуссия о полезности для экономики работников старшего возраста. Целью данного исследования является эмпирическая проверка гипотезы о том, что в современном мире полезность работников старшего возраста для экономики детерминирована, помимо характеристик самих этих работников, также и факторами, характеризующими уровень развития территории. Теоретические предпосылки и методология данного исследования опираются на концепт специфического человеческого капитала Г. Беккера и теорию эндогенного роста с её акцентом на развитии технологий. В рамках данного исследования полезность работников старшего возраста для экономики рассматривается через производительность как целевую функцию, но не на индивидуальном уровне работников, а на макроэкономическом уровне, т.е. относительно производительности экономики в целом. Для доказательства гипотезы исследования авторы используют статистические данные Всемирной организации здравоохранения, организаций *Trading Economics* и *PwC Global*, а также данные отчёта о глобальной конкурентоспособности по таланту по 63 странам мира. Цель исследования достигается с помощью нескольких количественных методов анализа данных: корреляционного анализа, регрессионного анализа и кластерного анализа. Этот комплекс методов используется для того, чтобы выявить не только корреляционный параллелизм, но и причинно-следственные связи между переменными, включёнными в доказательство гипотезы исследования. Результаты эмпирического анализа показывают, что в странах современного мира технологическая готовность вкупе с высоким уровнем непрерывного обучения являются теми причинами-катализаторами, которые обеспечивают стимулирующее влияние повышения пенсионного возраста (объективно приводящего к увеличению доли работников старшего возраста в структуре рабочей силы) на производительность экономики. Авторы также пришли к выводу о том, что повышение пенсионного возраста в стране без учёта вышеперечисленных факторов, характеризующих уро-

вень развития этой страны в технологическом и образовательном аспектах, само по себе не способствует эффективному использованию экономического потенциала работников старшего возраста.

Ключевые слова: работники старшего возраста, полезность, производительность экономики, специфический человеческий капитал, эндогенный рост.

Ievads

Līdz ar mūsdienu sabiedrības novecošanos ekonomisti pievērš uzmanību tam, ka darbaspēka vecuma sastāvā palielinās gados vecāku darbinieku īpatsvars. Šo parādību sauc par darbaspēka novecošanos (angļu val.: *workforce aging*) (Aiyar et al. 2016). Pēdējos gados lielākajā daļā ekonomiski attīstīto valstu darbaspēka vidējais vecums ir pieaudzis (Gobel, Zwick 2011). Zinātniskajā literatūrā tiek uzsvērts, ka Eiropā nākamajās desmitgadēs gados vecāku darbinieku skaits strauji pieaugs (Cataldi et al. 2011; Aiyar et al. 2016). Proti, viens no šī raksta autoriem savā iepriekšējā pētījuma gaitā noskaidroja, ka pēdējo 10 gadu laikā Latvijā ir vērojams straujš, gandrīz 2 reīzu liels nodarbinātības pieaugums vecuma grupā 65 gadi un vairāk, kas kvantitatīvi atbilst vispārējai Eiropas Savienības tendencei (Kudins 2021). Saistībā ar to starptautiskajā pētnieciskajā telpā aktuāla ir diskusija par gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai (Verhaegen, Salthouse 1997; Colonia-Willner 1998; Skirbekk 2003; Gobel, Zwick 2011; Projektu un kvalitātes vadība 2014; Borsch-Supan, Weiss 2016; Boring, Grogaard 2021 u.c.).

No vienas puses, zinātniskajā literatūrā pastāv vecuma diskriminācija jeb eidžisms (angļu val.: *ageism*), un pat dominē viedoklis, kas norāda uz gados vecāku darbinieku nepamatotu atzīšanu par ekonomikai nederīgiem viņu zemā ražīguma dēļ salīdzinājumā ar gados jaunākiem darbiniekiem (Avolio, Waldman 1994; Kahana et al. 2018). Plašākā sociāli ekonomiskajā kontekstā tiek uzskatīts, ka eidžisms ir mūsdienu modernizācijas teorijas izpausme makrolīmenī. Argumentācijas pamatojumu veido tas, ka, pieaugot sabiedrības modernizācijai, eidžisms pastiprinās, bet sociālā politika un vadības metodes, kas parādījās līdz ar industrializāciju, ir zaudējušas savu pozīciju un aktualitāti (De Tavernier et al. 2019).

Daudzu pētījumu rezultāti norāda, ka vecāka gadagājuma cilvēku zināšanas, prasmes un pieredze netiek pilnvērtīgi pielietotas ekonomikā (Gobel, Zwick 2011; PwC Global 2018; Connie 2020). 2018. gadā Jaunanglijas medicīnas žurnāls (angļu val.: *The New England Journal of Medicine*) publicēja rakstu, kurā tiek aprakstīti ASV veiktā plaša pētījuma rezultāti, kas norāda, ka cilvēka dzīves produktīvākais vecums ir 60–70 gadi. Otrs cilvēka dzīves produktīvākais vecums ir no 70 līdz 80 gadu vecumam, savukārt trešais – no 50 līdz 60 gadiem (Connie 2020). Eidžisma izplatība noved pie sabiedrības veselības pasliktināšanās, gados vecāku cilvēku sociālās atstumtības, to pāragras nāves, un ekonomikā tas izmaksā miljardiem dolāru. Pasaules Veselības organizācijas (PVO) pārskatā ar nosaukumu “Eidžisms ir globāla problēma: ANO” (angļu val.: *Ageism is a Global Challenge: UN*) ir ietverts aicinājums nekavējoties realizēt efektīvas stratēģijas cīņā pret eidžismu (World Health Organization 2021).

Papildus iepriekš minētajām galējām nostājām, zinātniskajā literatūrā tiek minēti arī pielaidīgāki viedokļi saistībā ar gados vecāku darbinieku ražīgumu un noderīgumu ekonomikai. Piemēram, V. Skirbeks (*V. Skirbekk*) pētījumā, kas balstās uz literatūras analīzi par saistību starp vecumu un individuālo ražīgumu, secināja, ka gados vecāku darbinieku prāta spēju samazinājums var novest pie ražīguma samazinājuma, ja tikai viņu pieredze un augstais profesionālo iemaņu līmenis nepārsniedz prāta spēju samazinājumu (Skirbekk 2003). Viņš arī atklāja, ka ražīguma samazinājums vecāka gadagājuma cilvēkiem jo īpaši parādās, veicot problēmu risināšanas uzdevumus, piedaloties apmācības un ir saistīts ar darba uzdevumu izpildes ātrumu, tomēr tajos darbos, kuros pieredze un verbālās spējas ir svarīgas, gados vecāki darbinieki saglabā augstu ražīguma līmeni (Skirbekk 2003).

Savukārt dažu pētījumu rezultāti norāda arī uz dažāda vecuma grupu darbinieku profesionālā potenciāla telpiskām atšķirībām. Piemēram, pētnieki P. Borings (*P. Boring*) un Dž. Grogārds (*J. Grogard*) pētīja saistību starp darbinieku vecumu un viņu individuālo ražīguma potenciālu, IRP (angļu val: *individual productivity potential, IPP*). IRP tiek noteikts pēc darbinieka individuālajām īpašībām, kas saistītas ar profesionālo prasmju izmantošanu darbā. Analizējot Pieaugušo kompetenču starptautiskās novērtēšanas programmas (angļu val.: *Programme for the International Assessment of Adult Competencies, PIAAC*) datus par 27 Eiropas un ārpus Eiropas valstīm, viņi konstatēja, ka tikai 17 no 27 valstīm gados vecāku darbinieku grupai ir zemāka IRP balle salīdzinājumā ar vidēja vecuma darbiniekiem (Boring, Grogard 2021). Pamatojoties uz šī pētījuma rezultātiem, autori izvirza hipotēzi, ka mūsdienās gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiek noteikts ne tikai pēc pašu darbinieku raksturlielumiem, bet gan arī pēc faktoriem, kas raksturo teritorijas (valsts, reģiona utt.) attīstības līmeni.

Šī pētījuma ietvaros tiks pētīts gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai, izmantojot ražīgumu kā mērķa funkciju. Savukārt ražīgums tiks mērīts ne individuālajā darbinieku līmenī, bet gan makroekonomiskajā līmenī, t.i., kā ekonomikas ražīgums (Rice, Venables 2004a, 2004b; Cusolito, Maloney 2018; Komarova et al. 2021). Metodoloģijas ziņā autori analizēs ražīgumu makroekonomiskajā līmenī, pamatojoties uz cilvēkkapitāla teoriju un vēršot uzmanību tā [cilvēkkapitāla] ietekmei gan uz ekonomisko izaugsmi kopumā (Romer 1986, 1989a, 1989b; Barro 2001; Becker 2009; Pelinescu 2015), gan uz ekonomikas ražīgumu un tajā funkcionējošo uzņēmumu ražīgumu (Hellerstein, Neumark 1995; Hellerstein et al. 1999; Abel et al. 2010; Cardoso, Guimaraes 2010; Cocalia 2015; Andretta et al. 2021).

Lai pierādītu pētījuma hipotēzi, autori izmantoja jaunāko Pasaules Veselības organizācijas (angļu val.: *World Health Organization*), organizāciju *Trading Economics* un *PwC Global* statistiku, kā arī Globālās talantu konkurētspējas (angļu val.: *Global Talent Competitiveness*) pārskata datus par 63 pasaules valstīm no dažādiem kontinentiem un ar dažādu sociāli ekonomiskās attīstības līmeņi. Šī pētījuma galvenie ierobežojumi, kas samazina iegūto rezultātu stabilitāti, ir salīdzinoši neliela valstu izlase un dinamikas analīzes prombūtne. Lai kompensētu iepriekš minētos ierobežojumus, autori vienlaikus izmanto vairākas datu analīzes kvantitatīvās metodes – korelācijas analīzi, regresijas analīzi un klasteranalīzi, – ar nolūku ne tikai noteikt korelācijas paralēlismu, bet gan arī cēloņsakarības (Keim 2020) starp analizējamajiem mainīgajiem.

Pētījuma teorētiskais un empīriskais pamatojums

Vairums datu apstiprina viedokli, ka noteiktā dzīves posmā darbinieku prāta spējas samazinās. Tā, pētnieki P. Verhāgens (*P. Verhaegen*) un T. Salthaus (*T. Salthouse*) veica meta-analīzi 91 pētījumam, kuros tika pētīts, kā strādājošo prāta spējas attīstās dzīves gaitā. Pamatojoties uz šo pētījumu rezultātu analīzi, viņi secināja, ka prāta spējas – tādas, kā domāšanas ātrums un epizodiskā atmiņa, – ap 50 gadu vecumu būtiski samazinās un turpina samazināties arī nākamajos dzīves gados (Vergaegen, Salthouse 1997). Tomēr saistībā ar gados vecākiem darbiniekiem daži pētnieki norāda uz plašu stereotipa izplatību, proti, gados vecāki darbinieki ir mazāk produktīvi: “literatūrā sastopamie argumenti norāda uz fizisko spēju samazinājumu kopumā, savukārt prāta spējas samazinās vismaz dažās jomās” (Barthel 2008: 3).

Latvijas pētnieki veica interesantu socioloģisko pētījumu par gados vecāku darbinieku ekonomisko potenciālu (Projektu un kvalitātes vadība 2014). Viņi secināja, ka “gados vecāki cilvēki uzskata, ka viņiem, salīdzinot ar jaunākiem cilvēkiem, daudz lielākā mērā piemīt pieredze, bet vismazāk – tehnoloģiju pārvaldīšanu prasmju. Tie mērķa grupas pārstāvji, kuri uzskata, ka tiem trūkst kādas zināšanas vai prasmes, visbiežāk kā nepietiekamas minējuši datora lietošanas prasmes, angļu valodas prasmes un zināšanas uzņēmējdarbībā. Savukārt darba devēji visaugstāk vērtē gados vecāku darbinieku pieredzi, uzticamību un spēju pieņemt patstāvīgus lēmumus, bet tādas īpašības, spējas, prasmes un kompetences kā atvērtība jaunām idejām, tehnoloģiju pārvaldīšana un radošums visvairāk minētas to īpašību vidū, kuras 50 gadus veciem un vecākiem strādniekiem piemīt mazāk, salīdzinot ar gados jaunākiem strādniekiem” (Projektu un kvalitātes vadība 2014: 68).

Vēl 20. gadsimta 60. gados ekonomisti T. Šulcs (*T. Schultz*) un G. Bekers (*G. Becker*) norādīja, ka izglītība un apmācība ir investīcija cilvēkkapitālā, kas [investīcijas] spēj paaugstināt ražīgumu (Schultz 1961; Becker 1964). Turpmāk visas savas dzīves laikā G. Bekers, kas 1992. gadā kļuva par Nobela prēmijas laureātu ekonomikā, ar savu kolektīvu aktīvi turpināja cilvēkkapitāla ekonomiskos pētījumus (Becker, Ghez 1975; Becker 1993, 2009; Becker et al. 2010). Šī pētījuma metodoloģijai vispiemērotāks ir viņa piedāvātais jēdziena sadalījums: vispārējais cilvēkkapitāls (angļu val.: *general human capital*) un specifiskais cilvēkkapitāls (angļu val.: *specific human capital*) (Becker 1993). Pēc G. Bekera domām, vispārējo cilvēkkapitālu “ražo” īpašas institūcijas (skolas, koledžas), savukārt specifisko cilvēkkapitālu – darbavietas. Specifiskā cilvēkkapitāla koncepts palīdzēja saprast, kādēļ darbinieki ar lielu darba stāžu vienā vietā retāk maina darbavietu, un kādēļ vakances institūcijās tiek aizpildītas, galvenokārt, ar iekšējiem cilvēkresursiem, nevis ar personāla piesaisti no ārpusē (Becker 2009; Becker et al. 2010). Pēc G. Bekera, specifiskais cilvēkkapitāls, kas uzkrāts ilgtermiņa profesionālās darbības laikā (un pat ne vienas institūcijas vai organizācijas ietvaros, bet gan darba tirgū kopumā) teorētiski var tikt uzskatīts par gados vecāku darbinieku noderīguma determinantu saistībā ar ekonomikas ražīgumu.

I. Dīrijs (*I. Deary*) un kolēģi veica pētījumu analīzi, kuros novērtētas vecuma atšķirības ražīgumā no darba devēju un darbinieku viedokļa (Deary et al. 2000). Viņi secināja, ka 5 no 7 pētījumiem uzrādīja apgrieztu U formas ražīguma profilu, kurā darbiniekiem vecumā no 30 līdz 40 gadiem bija visaugstākais ražīguma limenis. Tālāk

tiek konstatēts, ka darbiniekiem vecākiem par 50 gadiem ir zemāks ražīgums, nekā darbiniekiem, kas nav sasnieguši šo vecumu, neskatoties uz augstāku algas līmeni. Izņēmums ir pētījuma rezultāti, ko veica Dž. Helleršteins (*J. Hellerstein*) un D. Ņūmārks (*D. Neumark*), kuri, pētot Izraēlas ražošanas uzņēmumus, atklāja, ka dzīves laikā pieaug ražīgums (Hellerstein, Neumark 1995). Tāpat, pētot amerikāņu uzņēmumu, Dž. Helšteins, D. Ņūmārks un K. Troske (*K. Troske*) noskaidroja, ka darbinieki, kas vecāki par 55 gadiem, sniedz vislielāko ieguldījumu kopējā uzņēmuma ražošanas apjomā. Taču viņi atklāja, ka ražīguma maksimumu sasniedz 35–54 gadus veci darbinieki, ja par ražīguma rādītāju izmantot saražotu pievienoto vērtību, nevis kopējo uzņēmuma ražošanas apjomu (Hellerstein et al. 1999). A. Kardoso (*A. Cardoso*) un P. Guimaraess (*P. Guimaraes*), izmantojot panelldatus par Portugāles privātā sektora uzņēmumiem vairāk nekā 20 gadu laika posmā, secināja, ka gados vecāki darbinieki patiesībā ir sava atalgojuma cienīgi, jo viņu ieguldījums uzņēmuma ražīgumā pārsniedz uz viņiem tērēto algas fonda daļu (Cardoso, Guimaraes 2010).

Iepriekšējo pētījumu rezultātos minētā tehnoloģiski augsti attīstītā Izraēla, kurā darbinieku ražīgums pieaug dzīves laikā (Hellerstein, Neumark 1995), kā arī ASV un Portugāle, ļauj autoriem uzskatīt, ka mūsdienu pasaulē gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiek determinēts ne tikai pamatojoties uz pašu darbinieku raksturlielumiem, bet gan arī uz valsts attīstības līmeņa faktoriem. Šie faktori visticamāk attiecas uz tehnoloģiju attīstību, mūžizglītību (angļu val.: *lifelong learning*) u.tml. 2020. gadā Pasaules ekonomikas foruma (angļu val.: *World Economic Forum*) publicētajā speciālajā Globālās konkurētspējas pārskatā (angļu val.: *Global Competitiveness Report*) ir aprēķināts interesants rādītājs (diemžēl tikai 37 pasaules valstīm) – gatavība transformācijām (angļu val.: *transformation readiness*), kas ietver 11 struktūrelementus, tā dēvētās ekonomiskās transformācijas prioritātes (angļu val.: *economic transformation priorities*) (Schwab et al. 2020):

- 1) stingru vadības principu un ilgtermiņa vīzijas ieviešana valsts iestādēs, kā arī uzticības nostiprināšana, kalpojot saviem pilsoņiem;
- 2) infrastruktūras modernizācija, lai paātrinātu enerģētisko pāreju un palielinātu elektroenerģijas un IKT pieejamību;
- 3) pāreja uz progresīvāku nodokļu režīmu, pārdomas par to, kā tiek apliktas ar nodokļiem korporācijas, bagātība un darbaspēks valsts un starptautiskajā līmenī;
- 4) izglītības programmu atjaunināšana un investīciju palielināšana darbam un nākotnes tirgum nepieciešamo prasmju apmācībā;
- 5) darba likumdošanas un sociālās aizsardzības pielāgošana jaunai ekonomikai un jaunām darbaspēka vajadzībām;
- 6) veselības aprūpes un sociālās aprūpes iestāžu infrastruktūras uzlabošana, palielinot to pieejamību;
- 7) finanšu līdzekļu novirzīšana ilgtermiņa investīcijās, stabilitātes stiprināšana un iekļaušanās iespēju paplašināšana;
- 8) 4.0 rūpniecībai nepieciešamo konkurences un antimonopola ierobežojumu pārdomāšana, pieejas nodrošināšana gan vietējās nozīmes, gan starptautiskā līmeņa tirgum;
- 9) nākotnes tirgus izveide, jo īpaši jomās, kurās nepieciešama sadarbība starp valsts un privāto sektoru;

- 10) investīciju paplašināšana pētniecībā, inovācijās un izgudrojumos, kas veido jaunu nākotnes tirgu;
- 11) uzņēmumu mudināšana dažādībai, vienlīdzībai un iekļaušanai darbinieku radošuma paaugstināšanas nolūkos.

Šim 11 prioritātēm ir vitāli svarīga nozīme ekonomiskās transformācijas īstenošanai pasaules valstīs, t.i., “virzībai uz sociālo, vides un institucionālo mērķu pilnīgu integrāciju pasaules valstu ekonomiskajās sistēmās nākamo piecu gadu laikā. Rādītājs “gatavība transformācijām” nosaka, cik lielā mērā šobrīd šīs valstis ir pietuvojušās izmaiņām ekonomikā” (Schwab et al. 2020: 44). Rādītāja “gatavība transformācijām” analīze kopā ar citiem valsts raksturlielumiem (ražīgums, mūžizglītība), kā arī ar rādītājiem, kas raksturo darbaspēka novecošanos, sniedz rezultātus, kas vēl nepierāda, bet liecina par labu šajā pētījumā izvirzītajai hipotēzei. Nākamajā tabulā autori salīdzina datus par vairākiem darbaspēka novecošanās un ekonomikas ražīguma rādītājiem valstīs ar augstāko un zemāko gatavību transformācijām.

1. tabula

Daži rādītāji, kas raksturo gadus vecākus darbiniekus un ekonomikas ražīgumu valstīs ar augstāko un zemāko gatavību transformācijām

Valstis	Gatavība transformācijām, balles no 0 līdz 100, 2020.g.	Mūžizglītības attīstības līmenis, balles no 0 līdz 100, 2021.g.	Ekonomikas ražīgums* – IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP), tūkst. ASV dolāru, 2020.g.	Pensionēšanās vecums vīriešiem, gadi, 2020.g.–2021.g.	Vīriešu vidējais mūža ilgums pēc pensijas vecuma sasniegšanas, gadi, 2020.g.	Nodarbināto % vecumā 65+ no nodarbināto kopskaita, 2015.g.
<i>5 valstis ar augstāko gatavību transformācijām</i>						
Somija	69,9	71,4	51,1	63,8	15,5	14,1
Zviedrija	68,5	77,8	54,6	62,0	18,8	21,9
Dānija	66,5	70,6	60,4	66,5	13,1	15,3
Ķīna	65,5	83,4	17,3	60,0	14,7	Nav datu
Kanāda	64,2	73,7	48,1	65,0	15,4	24,6
<i>5 valstis ar zemāko gatavību transformācijām</i>						
Indija	49,5	36,5	6,5	60,0	9,5	Nav datu
Polija	48,8	28,1	34,3	65,0	9,5	9,5
Ungārija	48,1	37,6	33,1	64,5	8,6	4,6
Grieķija	47,2	24,2	28,5	67,0	11,6	7,9
Meksika	46,9	40,6	18,8	65,0	8,1	38,1

* Zinātniskajā literatūrā ražīgums makroekonomiskajā līmenī parasti tiek mērīts ar iekšzemes kopprodukta (IKP) uz vienu iedzīvotāju (Rice, Venables 2004a, 2004b; Cusolito, Maloney 2018).

Avots: sagatavoja autori, pamatojoties uz datiem no Lanvin, Monteiro 2021; PwC Global 2017; Trading Economics 2022; *World Health Organization* 2020; Schwab et al. 2020.

Kā redzams 1. tabulā, piecas valstis ar augstāko gatavību transformācijām atšķiras no piecām valstīm ar zemāko gatavību transformācijām ne tikai ar šo rādītāju, bet gan arī ar visiem pārējiem tabulā norādītajiem rādītājiem. Piemēram, valstīs ar augstāko gatavību transformācijām daudz augstāks ir arī mūžizglītības attīstības līmenis, ekonomikas ražīgums, nodarbināto % vecumā 65+ no nodarbināto kopskaita (izņemot Meksiku), vīriešu vidējais mūža ilgums pēc pensijas vecuma sasniegšanas (kas liecina par pensionējošā darbaspēka veselības stāvokli). Vienīgais rādītājs, kas gatavības transformācijām līdervalstīm nav augstāks salīdzinājumā ar valstīm ar zemāko gatavību transformācijām, ir pensionēšanās vecums vīriešiem (ar dažiem izņēmumiem: Indija ar salīdzinoši zemu pensionēšanās vecumu, Dānija un Kanāda ar salīdzinoši augstu pensionēšanās vecumu). Šķiet, ka mūsdienās pensionēšanās vecuma paaugstināšanai tā vai citā pasaules valstī jānotiek, kā minimums, ja valstī ir attiecīgais iedzīvotāju mūža ilgums, kā arī augstie mūžizglītības attīstības un gatavības transformācijām rādītāji, – tikai šādos gadījumos gados vecāki darbinieki var būt ekonomikai noderīgi, t.i., paaugstināt savas valsts ekonomikas ražīgumu.

Tātad, pamatojoties uz attiecīgās zinātniskās literatūras un to empīrisko datu analīzi, kas ļāva izprast gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikā, autori uzskata, ka mūsdienās situācija ar gados vecāku darbinieku ekonomisko noderīgumu ir nenoteikta. Tā ir nenoteikta tādā ziņā, ka, visticamāk, gados vecāku darbinieku specifiskā cilvēkkapitāla (pēc G. Bekera) pilnīgai realizēšanai ekonomikā ir nepieciešami vēl kādi izglītības un tehnoloģiskie nosacījumi, nevis vienkārša pensionēšanās vecuma palielināšana pie salīdzinoši zemā iedzīvotāju mūža ilguma un valsts transformāciju potenciāla. Tālāk autori mēģinās to empīriski pierādīt 63 pasaules valstu izlasē, izmantojot vairākas datu analīzes kvantitatīvās metodes.

Pētījuma metodoloģija

Šī pētījuma metodoloģijas pamatā ir cilvēkkapitāla teorija – G. Bekera klasiskais pētījums, kura rezultāti pierāda, ka ieguldījums izglītībā un cilvēku apmācībā ir vienlīdzīgs uzņēmuma ieguldījumam aprīkojumā (Becker 1993, 2009; Becker et al. 2010), kā arī ilgtermiņa izaugsmes teorija (angļu val.: *the theory of long-run growth*) (Romer 1986, 1989a, 1989b; Barro 2001; Barro, Sala-i-Martin 2004). Cilvēkkapitāla teorijas un ilgtermiņa izaugsmes teorijas galvenie postulāti, kurus autori izmanto, lai konceptuāli izprastu gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai, ir šādi:

- gados vecāki darbinieki var palielināt savu ražošanas potenciālu, palielinot izglītības un profesionālās sagatavotības līmeni;
- darbinieku ilgtermiņa noderīgums ekonomikai palielinās, pateicoties ieguldījumam apmācībās darbavietā.

Cilvēkkapitāla teorija un ilgtermiņa izaugsmes teorija norāda uz mūžizglītību kā vienu no nozīmīgākajiem faktoriem, kas nosaka gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai. Globālās talantu konkurētspējas pārskats piedāvā empīriskos datus par integrēto mūžizglītības rādītāju mūsdienu pasaules valstīs. Šis rādītājs ietver šādus strukturālos elementus (Lanvin, Monteiro 2021):

- uzņēmējdarbības un ekonomikas disciplīnu reitings (angļu val.: *business and economics subject ranking*) – pasaules universitāšu reitings priekšmetā “uzņēmējdarbība un ekonomika”; vērtība iegūta no valsts trīs labāko universitāšu vidējā rezultāta;
- apmācību izplatība uzņēmumos (angļu val.: *prevalence of training in firms*) – šis rādītājs attiecas uz to uzņēmumu īpatsvaru, kas saviem pastāvīgajiem darbiniekiem un darbiniekiem, kas strādā nepilnu laiku, piedāvā formālas apmācības programmas pēdējā finanšu gadā;
- darbinieku attīstība (angļu val.: *employee development*) – ekspertu vidēji svērtā atbilde uz jautājumu: vai jūsu valsts uzņēmumi iegulda savu darbinieku apmācībā un attīstībā? (1 – pavisam neiegulda; 7 – lielā mērā iegulda);
- formālā un neformālā izglītība (angļu val.: *formal and non-formal studies*) – šis rādītājs attiecas uz to pieaugušo vecumā no 16 līdz 65 gadiem īpatsvaru, kas pēdējo 12 mēnešu laikā piedalījās formālajās un neformālajās apmācībās.

Vēl viens būtisks faktors, kas potenciāli nosaka gados vecāku darbinieku nodarīgumu ekonomikai, ir ilgāks darba mūžs, kas saskaņā ar organizācijas PwC Global pētījuma rezultātiem ļāva ekonomikai globālā mērogā saņemt papildu peļņu 3,5 triljoni ASV dolāru apmērā (PwC Global 2018). Šī pētījuma ietvaros autori kā raksturlielumu izmanto iedzīvotāju vidējo paredzamo mūža ilgumu dzimšanās brīdī (angļu val.: *life expectancy at birth*) pasaules valstīs (World Health Organization 2020), kas tieši nosaka ilgāka darba mūža pašu iespējamību konkrētajā valstī. Kā redzams 1. tabulā, valstīs ar relatīvi augstu ekonomikas ražīgumu vīriešu vidējais mūža ilgums pēc pensio-nēšanās, kas norāda uz pensijā aizejošā darbaspēka veselības stāvokli, visos salīdzinā-tajos gadījumos ir augstāks (dažreiz pat 2 reizes), nekā valstīs ar relatīvi zemu ekono-mikas ražīgumu.

Vēl viens nozīmīgais faktors, kas potenciāli nosaka gados vecāku darbinieku node-rīgumu ekonomikai, ir akcentēts endogēnās izaugsmes (angļu val.: *endogenous growth*) teorijas ietvaros (Romer 1986; Diene et al. 2016), kas [teorija] pievēršas tehnoloģijām un nodarbinātībai zināšanu ietilpīgās nozarēs, kā arī pamato investīciju nozīmību cilvēkkapitālā. Šīm investīcijām ir pozitīva multiplikatīva ietekme uz ekonomiku, un tās palēnina uzkrātā kapitāla atdeves samazināšanos, stimulējot cilvēkus ieviest jauninā-jumus un pagarināt darba mūžu. Šī pētījuma ietvaros autori izmanto Pasaules ekono-miskā foruma Globālās konkurētspējas pārskatā aprēķināto pasaules valstu tehnoloģiskās gatavības (angļu val.: *technological readiness*) rādītāju. Lai gan šis rādītājs pēdējo reizi tika aprēķināts 2017. gadā (Schwab, World Economic Forum 2017), autori to uzskata par piemērotu šim pētījumam, jo, pat ja pasaules valstu tehnoloģiskā gatavība šajā laikā ir mainījusies (visticamāk, ka tā ir palielinājusies), tad tehnoloģiskās gatavības attiecība starp valstīm diez vai tik ļoti mainījusies, lai izkropļotu kvantitatīvās analīzes datus, t.i., piemēram, ASV joprojām ir tehnoloģiski daudz attīstītāka par Latviju (un tieši to autoriem ir nepieciešams zināt, lai empīriski pierādītu šī pētījuma hipotēzi). Pasaules valstu tehnoloģiskās gatavības rādītājs ietver šādus struktūrele-mentus (Schwab, World Economic Forum 2017):

- jaunāko tehnoloģiju pieejamība (angļu val.: *availability of latest technologies*) – ekspertu vidēji svērtā atbilde uz jautājumu: cik lielā mērā jūsu valsti ir pieejamas jaunākās tehnoloģijas? (1 – pavisam nav pieejamas; 7 – lielā mērā pieejamas);

- tehnoloģiju ieviešana uzņēmuma līmenī (angļu val.: *firm-level technology absorption*) – ekspertu vidēji svērtā atbilde uz jautājumu: vai uzņēmumi jūsu valstī ievieš jaunākās tehnoloģijas? (1 – pavisam neievieš; 7 – lielā mērā ievieš);
- ārvalstu tiešās investīcijas (ĀTI) un tehnoloģiju pārnese (angļu val.: *FDI un technology transfer*) – ekspertu vidēji svērtā atbilde uz jautājumu: cik lielā mērā ĀTI veicina jauno tehnoloģiju pārnesi jūsu valstī? (1 – pavisam neveicina; 7 – lielā mērā veicina);
- interneta lietotāji (angļu val.: *Internet users*) – fizisko personu īpatsvars, kas lieto internetu;
- fiksētās platjoslas interneta abonentu skaits (angļu val.: *fixed-broadband Internet subscriptions*) – fiksētā platjoslas interneta abonentu skaits uz 100 iedzīvotājiem;
- interneta joslas platums (angļu val.: *Internet bandwidth*) – starptautiskais interneta joslas platums (kbit/s) uz vienu interneta lietotāju;
- mobilās platjoslas abonementi (angļu val.: *mobile-broadband subscriptions*) – aktīvo pieslēgumu skaits pie mobilajiem platjoslas sakariem uz 100 iedzīvotājiem.

Ši pētījuma galvenie jēdzieni ir “darbaspēka novecošanās” un “ekonomikas ražīgums”. Te rodas divi metodiskie uzdevumi – šo jēdzienu empīriskā interpretācija un starp tiem esošo cēloņsakarību noteikšana. Ekonomikas ražīguma empīriskajai interpretācijai autori pielieto to pētījumu pieredzi, kuros ražīgums makroekonomiskajā līmenī tiek interpretēts empīriski un mērīts ar iekšzemes kopprodukta (IKP) palīdzību, t.i., produktu un pakalpojumu kopsumma, kas tika saražoti gada laikā uz vienu iedzīvotāju (tādējādi ņemot vērā starpību starp teritorijām iedzīvotāju skaita ziņā) vienā vai otrā valstī vai reģionā (Rice, Venables 2004a, 2004b; Cusolito, Maloney 2018). Savukārt darbaspēka novecošanās empīriskajai interpretācijai autori kā rādītāju izmantoja pensionēšanās vecumu (šajā pētījumā – tikai vīriešiem) (Trading Economics 2022), kura paaugstināšana objektīvi noved pie darbaspēka novecošanās.

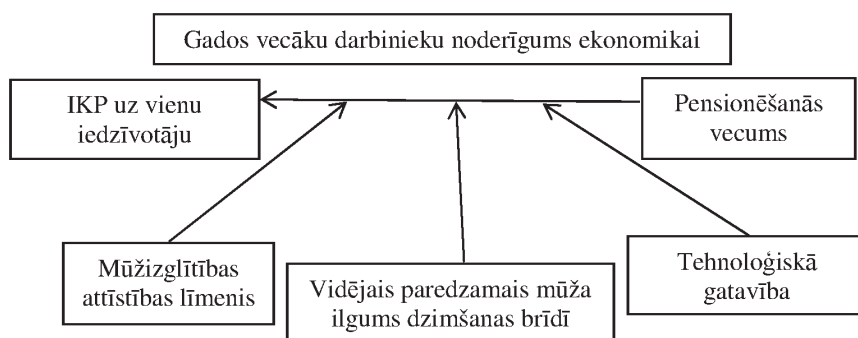
Gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiks empīriski pierādīts, ja autoriem izdosies identificēt ne tikai korelatīvo paralēlismu, bet gan arī cēloņsakarību starp pensionēšanās vecumu un IKP uz vienu iedzīvotāju 63 pasaules valstīs, kas veido šī pētījuma objektu. Tā kā bieži vien ir grūti pierādīt tieši cēloņsakarību, pamatojoties uz kvantitatīvajām korelācijām, tad var pieņemt, ka korelācija norāda uz cēloņsakarību (kas ir riskanti) (Keim 2020) vai nu mēģināt nodemonstrēt cēloņsakarību, pielietojot datu analīzes papildu kvantitatīvās metodes (ko dara arī šī pētījuma autori).

Autori uzsāka datu analīzi ar korelācijas – gan pilnās, gan daļējās (angļu val.: *partial correlation*) – aprēķinu starp pensionēšanās vecuma un IKP uz vienu iedzīvotāju rādītājiem, turklāt daļējās korelācijas aprēķina laikā tiks bloķēti trīs faktori, kas potenciāli nosaka gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai: mūžizglītības attīstības līmenis, vidējais paredzamais mūža ilgums dzimšanas brīdī un tehnoloģiskā gatavība pasaules valstīs. Tālāk autori pielieto datu analīzes papildu metodi – lineāro regresiju (angļu val.: *linear regression*) ar mainīgo iekļaušanas pakāpenisko metodi (angļu val.: *stepwise method*) un klasteranalīzi (angļu val.: *cluster analysis*) – ar mērķi identificēt tieši cēloņsakarību starp IKP uz vienu iedzīvotāju un pensionēšanās vecumu, kā arī starp IKP uz vienu iedzīvotāju un tiem faktoriem-nosacījumiem, kas nosaka gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai.

Nākamajā attēlā autori shematiski izklāstīja šī pētījuma hipotēzi (kas vēl jāpierāda) par to, ka mūsdienu pasaulē gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiek determinēts ne tikai ar pašu gados vecāku darbinieku raksturlielumiem, bet arī ar faktoriem, kas raksturo valsts attīstības līmeni.

1. attēls

Gados vecāku darbinieku hipotētiskais noderīgums ekonomikai, kas tiek determinēts ar valsts attīstības līmeni

Avots: autoru izveidots, pamatojoties uz zinātniskās literatūras un empīrisko datu analīzi.

1. attēla shēmā redzams, ka valstī noteiktā pensionēšanās vecuma paaugstināšana, kas objektīvi palielina gados vecāku darbinieku īpatsvaru darbaspēkā, hipotētiski stimulē ekonomikas ražīgumu, ko mēra ar IKP uz vienu iedzīvotāju, tādējādi pierādot gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai, bet tikai ar nosacījumu, ka šajā valstī tiek sasniegts pietiekami augsts mūžizglītības attīstības līmenis, vidējais mūža ilgums un tehnoloģiskā gatavība. Pretējā gadījumā ar pensionēšanās vecuma paaugstināšanu vien nevar sasniegt augstu ekonomikas ražīgumu valstī ar zemu mūžizglītības attīstības līmeni, vidējo paredzamo mūža ilgumu dzimšanas brīdī un tehnoloģisko gatavību. Citiem vārdiem sakot, gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiek determinēts ne tikai ar darbaspēka raksturojumu, bet gan arī ar valsts attīstības līmeni, kas [valsts] spēj (vai nespēj) efektīvi izmantot gados vecāku darbinieku specifisko cilvēkkapitālu (Becker 1993).

Rezultāti un diskusija

Saskaņā ar algoritmu, kas norādīts šī pētījuma metodoloģiskajā aprakstā, autori uzsāka analizēt datus ar korelācijas aprēķinu starp pensionēšanās vecuma un IKP uz vienu iedzīvotāju rādītājiem. Tiek aprēķināta gan pilna, gan daļēja korelācija, kas ietver trīs faktorus, kas potenciāli nosaka gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai: mūžizglītības attīstības līmenis, vidējais paredzamais mūža ilgums dzimšanas brīdī un tehnoloģiskā gatavība pasaules valstīs. Lai salīdzinātu efektu no mainīgo bloķēšanas, autori tos pašus mainīgos arī iekļaus pilnajā korelācijas analīzē. Nāka-

majā tabulā redzami pilnās korelācijas analīzes rezultāti starp pieciem mainīgajiem (skat. 1. attēlu), kas norāda uz korelācijas paralēlisma pakāpi, bet ne uz cēloņsakarību starp tiem.

2. tabula

Pilnā korelācija starp mainīgajiem, kas iekļauti pētījuma hipotēzes pierādījumā, Pīrsona korelācijas koeficients, $n = 63$ valsts

Mainīgie	Korelācija ar IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP*), tūkst. ASV dolāru, 2020.g.	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība
Pensionēšanas vecums vīriešiem, gadi, 2020.g.–2021.g.	0,397**	0,001
Mūžizglītības attīstības līmenis, balles, 2021.g.	0,744**	0,000
Vidējais mūža ilgums vīriešiem no dzimšanas brīža, gadi, 2020.g.	0,702**	0,000
Tehnoloģiskā gatavība, balles, 2017.g.	0,826**	0,000

* Pēc pirktspējas paritātes.

** Korelācija (divpusēja) ir nozīmīga ar 99% varbūtību.

Avots: aprēķināja autori ar SPSS programmas palīdzību, pamatojoties uz datu analīzi no Lanvin, Monteiro 2021; Trading Economics 2022; World Health Organization 2020; Schwab, World Economic Forum 2017.

2. tabulā sniegtie pilnās korelācijas analīzes rezultāti norāda, ka pastāv statistiski nozīmīga (p -vērtība $< 0,05$) korelācijas kopsakarība starp IKP uz vienu iedzīvotāju un visiem pārējiem pētījuma hipotēzes pierādījumā iekļautajiem mainīgajiem. Taču kopsakarība starp galvenajiem mainīgajiem – pensionēšanās vecumu un IKP uz vienu iedzīvotāju – nav stipra. Savukārt stipra korelācija ir novērota starp IKP uz vienu iedzīvotāju un visiem šī pētījuma metodoloģijā sniegtajiem galvenajiem faktoriem, kas potenciāli nosaka gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikā, jo īpaši starp IKP uz vienu iedzīvotāju un valsts tehnoloģisko gatavību.

Nākamajā tabulā autori veic pilnās un daļējās korelācijas analīzes rezultātu salīdzinājumu starp pensionēšanās vecumu un IKP uz vienu iedzīvotāju. Daļējās korelācijas analīzes gaitā norāda korelācijas kopsakarību starp pensionēšanās vecumu un IKP uz vienu iedzīvotāju, secīgi bloķējot tādus mainīgos kā mūžizglītības attīstības līmenis, vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem dzimšanas brīdī un valsts tehnoloģiskā gatavība.

3. tabula

**Pilnās un daļējas korelācijas analīzes rezultātu salīdzinājums
starp pensionēšanās vecumu un IKP uz vienu iedzīvotāju,
Pirsona korelācijas koeficients, n = 63 valstis**

Mainīgie	Korelācija ar IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP*), tūkst. ASV dolāru, 2020.g.	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība
Pensionēšanas vecums vīriešiem, gadi, 2020.g.–2021.g.	0,397**	0,001
Daļējās korelācijas analīzes rezultāti starp pensionēšanās vecumu vīriešiem un IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP), bloķējot šādu mainīgo ietekmi:		
Mūžizglītības attīstības līmenis, balles, 2021.	0,256	0,044
Vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem dzimšanas brīdī, gadi, 2020.g.	0,063	0,625
Tehnoloģiskā gatavība, balles, 2017.g.	-0,141	0,274

* Pēc pirktspējas paritātes.

** Korelācija (divpusēja) ir nozīmīga ar 99% varbūtību.

Avots: aprēķināja autori ar SPSS programmas palīdzību, pamatojoties uz datu analīzi no Lanvin, Monteiro 2021; Trading Economics 2022; World Health Organization 2020; Schwab, World Economic Forum 2017.

3. tabulā sniegtie daļējās korelācijas analīzes rezultāti norāda, ka, secīgi bloķējot tādus mainīgos kā mūžizglītības attīstības līmenis, vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem dzimšanas brīdī un valsts tehnoloģiskā gatavība, korelācijas kopsakarība starp pensionēšanās vecumu un IKP uz vienu iedzīvotāju samazinās (bloķējot mūžizglītības attīstības līmeņa mainīgo) vai vispār izzūd (tādus mainīgos kā vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem dzimšanas brīdī un valsts tehnoloģiskā gatavība). Visticamāk, ka tas ir reāli iespējams, jo ekonomikas ražīgumu makrolīmenī nosaka mainīgie, kas tika bloķēti daļējās korelācijas analīzes gaitā, nevis gados vecāku darbinieku īpatsvara pieaugums darbaspēkā sakarā ar valsti paaugstināto pensionēšanās vecumu. Regresijas analīze palīdzēs precīzāk noteikt un raksturot šo identificēto cēloņsakarību, kur rezultatīvais mainīgais ir ekonomikas ražīgums makrolīmenī, ko mēra, izmantojot IKP uz vienu iedzīvotāju, un potenciālie faktori ir visi pārējie mainīgie, kas iekļauti pētījuma hipotēzes pierādījumā.

$$y = -54,1 + 15,4x_4 + 0,3x_2, \quad (1)$$

kur

y – IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP), tūkst. ASV dolāru, 2020.g.

x_4 – tehnoloģiskā gatavība, balles, 2017.g.

x_2 – mūžizglītības attīstības līmenis, balles, 2021.g.

Izslēgtie mainīgie:

x_1 – pensionēšanās vecums vīriešiem, gadi, 2020.g.–2021.g.

x_3 – vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem dzimšanas brīdī, gadi, 2020.g.

Avots: aprēķināja autori ar SPSS programmas palīdzību, pamatojoties uz datu analīzi no Lanvin, Monteiro 2021; Trading Economics 2022; World Health Organization 2020; Schwab, World Economic Forum 2017.

Regresijas analīzes rezultāti liecina, ka no visiem pētījuma hipotēzes pierādījumā iekļautajiem mainīgajiem faktiskie ekonomikas ražīguma pieauguma faktori ir valstu tehnoloģiskā gatavība un tajās esošās mūžizglītības attīstības līmenis, dominējot pirmajam faktoram. Tātad, valsts tehnoloģiskā gatavība vienlaikus ar augstu mūžizglītības attīstības līmeni ir tie faktori-sekmētāji, kas mūsdienu pasaules valstīs nodrošina pensionēšanās vecuma paaugstinājuma stimulējošo ietekmi uz ekonomikas ražīgumu.

Autoru veiktās regresijas analīzes rezultāti par 63 pasaules valstīm saskan ar socioloģiskā pētījuma rezultātiem par gados vecāku darbinieku ekonomisko potenciālu, kas tika veikts Latvijā (Projektu un kvalitātes vadība 2014) – valstī, kas pēc tehnoloģiskās gatavības ierindojas 37. vietā starp 137 pasaules valstīm (Schwab, World Economic Forum 2017) un pēc mūžizglītības attīstības līmeņa – tā pati 37. vietā, tikai starp 134 pasaules valstīm (Lanvin, Monteiro 2021). Latvijas pētnieki noskaidroja, kā “galvenos iemeslus, kāpēc, izraugoties darbiniekus savam uzņēmumam, darba devēji neizvēlētos gados vecākus darbiniekus, darba devēji minējuši darba apstākļus (smags, fiziski intensīvs darbs), šīs vecuma grupas darbinieku neelastīgo domāšanu, grūtības pieņemt pārmaiņas un mācīties, kā arī veselības stāvokli un ar to saistītas zemākas darba spējas. Gados vecāku cilvēku inertumu savu zināšanu, prasmju un kvalifikācijas paaugstināšanā apstiprina arī pētījuma dati par to, ka mūžizglītības pasākumus gados vecāki cilvēki izmanto gandrīz uz pusi mazāk, nekā citu vecuma grupu pārstāvji” (Projektu un kvalitātes vadība 2014: 68–69). Līdz ar to Latvijas pētījuma rezultāti apstiprina šī pētījuma hipotēzi, ka mūsdienu pasaulē noteikt gados vecāku darbinieku noderīgumu ekonomikai var ne tikai, pamatojoties uz pašu gados vecāku darbinieku raksturlielumiem, bet gan arī uz faktoriem, kas raksturo valsts attīstības līmeni, – galvenokārt, uz tehnoloģisko gatavību, kas ļauj maksimāli samazināt nepieciešamību veikt iepriekš minēto smago, fiziski intensīvo darbu (Projektu un kvalitātes vadība 2014).

Lai iegūtu pilnīgākus un stabilākus empīriskās analīzes rezultātus, autori papildus veica klasteranalīzi, sadalot pētījuma objektā iekļautās 63 pasaules valstis grupās-klasteros pēc visiem pētījuma hipotēzes pierādījumā iekļautajiem mainīgajiem.

4. tabula

Pasaules valstu klasteru skaita noteikšana, ņemot vērā visus pētījuma hipotēzes pierādījumā iekļautos mainīgos, hierarhiskās klasteranalīzes aglomerācijas tabulas fragments, n = 63 valstis

Solis	Apvienojamo klasteru numuri		Koeficients	Solis, kurā klasteris pirmo reizi parādās		Nākamais solis
	1. klasteris	2. klasteris		1. klasteris	2. klasteris	
1	2	3	0,080	0	0	8
2	14	19	0,098	0	0	4
3	35	51	0,138	0	0	21
...						
60	5	28	8,196	59	57	62
61	1	12	8,667	55	53	62
62	1	5	14,948	61	60	0

Avots: aprēķināja autori ar SPSS programmas palīdzību, pamatojoties uz datu analīzi no Lanvin, Monteiro 2021; Trading Economics 2022; World Health Organization 2020; Schwab, World Economic Forum 2017.

Kā redzams hierarhiskās klasteranalīzes aglomerācijas tabulas datos 4. tabulā, pētījuma objekts, kas sastāv no 63 pasaules valstīm, sadalās divos klasteros: valstu skaits (63) mīnuss soļu skaits (61), pēc kura koeficients strauji palielinās. Nākamajā tabulā norādīti abu klasteru salīdzinājuma rezultāti pēc to mainīgo vidējiem lielumiem, kas iekļauti pētījuma hipotēzes pierādījumā.

5. tabula

Klasteru salīdzinājums pēc pētījuma hipotēzes pierādījumā iekļautajiem mainīgajiem, t tests vidējo lielumu salīdzināšanai, n = 63 valstis

Mainīgie	Mainīgo vidējie lielumi		Klasteru vidējo lielumu atšķirību statistiskais nozīmīgums, p-vērtība
	1. klasteris	2. klasteris	
IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP), tūkst. ASV dolāru, 2020.g.	23,2	56,2	0,000
Pensionēšanās vecums vīriešiem, gadi, 2020.g.–2021.g.	63,1	64,3	0,043
Mūžizglītības attīstības līmenis, balles no 0 līdz 100, 2021.g.	31,6	68,3	0,000
Vīriešu vidējais paredzamais mūža ilgums dzimšanas brīdī, gadi, 2020.g.	72,8	79,5	0,000
Tehnoloģiskā gatavība, balles no 1 līdz 7, 2017.g.	4,6	5,9	0,000

Avots: aprēķināja autori ar SPSS programmas palīdzību, pamatojoties uz datu analīzi no Lanvin, Monteiro 2021; Trading Economics 2022; World Health Organization 2020; Schwab, World Economic Forum 2017.

Pasaules valstis, kas piedalījās klasteranalīzē, sadalījās divos iepriekš minētos klasteros:

- 1) Albānija, Alžīrija, Armēnija, Azerbaidžāna, Bangladeša, Brazīlija, Bulgārija, Čīle, Horvātija, Kipra, Igaunija, Gruzija, Grieķija, Ungārija, Indija, Indonēzija, Itālija, Kazahstāna, Latvija, Lietuva, Malaizija, Meksika, Moldova, Mongolija, Polija, Portugāle, Rumānija, Krievija, Serbija, Slovākija, Slovēnija, Dienvidāfrika, Spānija, Tadžikistāna, Turcija, Ukraina, Vjetnama (37 valstis);
- 2) Austrālija, Austrija, Beļģija, Kanāda, Ķīna, Čehija, Dānija, Somija, Francija, Vācija, Islande, Īrija, Izraēla, Japāna, Koreja, Luksemburga, Malta, Nīderlande, Jaunzēlande, Norvēģija, Saūda Arābija, Singapūra, Zviedrija, Šveice, Lielbritānija, ASV (26 valstis).

Klasteranalīzes rezultāti norādīja uz diezgan skaidru pētījuma objektā iekļuvušo 63 pasaules valstu sadalīšanu divos klasteros, no kuriem pirmajā visu pētāmo rādītāju vidējie lielumi ir zemāki salīdzinājumā ar otro klasteri, un šī starpība ir statistiski nozīmīga (skat. 5. tabulu). Tātad, pasaules valstis pirmajā klasterī atšķiras no otrā klastera ar salīdzinoši zemu IKP uz vienu iedzīvotāju, pensionēšanās vecumu vīriešiem, mūžizglītības attīstības līmeni, vidējo paredzamo mūža ilgumu dzimšanas brīdī un tehnoloģisko gatavību. Turklāt pensionēšanās vecuma rādītājs vīriešiem ir vienīgais mainīgais, kura vidējo lielumu starpība abos klasteros (63,1 gads pirmajā klasterī pret 64,3 gadiem otrajā klasterī, p -vērtība = 0,043 – skat. 5. tabulu) ir ļoti tuva statistiskās nozīmības sliekšnim (kad p -vērtība = 0,05), pēc kura autoriem jau būtu jākonstatē, ka, neskatoties uz relatīvi lielajām un statistiski nozīmīgajām atšķirībām starp diviem valstu klasteriem pēc tādiem rādītājiem, ka IKP uz vienu iedzīvotāju, mūžizglītības attīstības līmenis, vidējais paredzamais mūža ilgums dzimšanas brīdī un tehnoloģiskā gatavība, pensionēšanās vecums vīriešiem šajos divos klasteros statistiski nozīmīgi neatšķiras. Realitātē pasaules valstis atrodas ļoti tuvu tieši tādai situācijai, kurā gados vecāku darbinieku īpatsvara pieaugums darbaspēkā, palielinoties pensionēšanās vecumam, notiek gandrīz vienādi visās valstīs, kas piedalās analīzē, bet tajā pašā laikā zems ekonomikas ražīgums vērojams tikai pirmā klastera valstīs, t.i., valstīs ar salīdzinoši zemu tehnoloģisko gatavību un mūžizglītības attīstības līmeni.

Secinājumi

Šī pētījuma ietvaros autori, pamatojoties uz G. Bekera specifiskā cilvēkkapitāla konceptu un endogēnās izaugsmes teoriju, kas balstās uz pasaules valstu tehnoloģiskās attīstības lomu ekonomikas izaugsmē, mēģināja pierādīt gados vecāko darbinieku īpatsvara pieauguma darbaspēkā (kas rodas palielinot pensionēšanās vecumu) stimulējošo ietekmi uz ekonomikas ražīgumu. Izmantojot vairākas datu analīzes kvantitatīvās metodes, autori pierādīja hipotēzi, ka mūsdienu pasaules valstīs gados vecāku darbinieku noderīgums ekonomikai tiek determinēts ne tikai ar pašu darbinieku raksturlielumiem, bet gan arī ar faktoriem, kas raksturo valsts attīstības līmeni, proti, tās tehnoloģisko gatavību kā dominējošo faktoru, kā arī mūžizglītības attīstības līmeni valstī kā papildu faktoru.

Autori secināja, ka pensionēšanās vecuma paaugstināšana, neņemot vērā iepriekš minētos faktoros, kas raksturo valsts attīstības līmeni tehnoloģiskajā un izglītības aspektā, neļauj efektīvi izmantot gados vecāku darbinieku ekonomisko potenciālu, kaut gan, iespējams, tas ir pietiekami spēcīgs stimuls iedzīvotāju ekonomiskās uzvedības ilgtermiņa izmaiņām, un apziņai par investīciju noderīgumu mūžizglītībā – nevis formālajā, bet gan reālajā un iekšēji motivētā apmācībā. Kā norāda Latvijā veiktais socioloģiskais pētījums par gados vecāku darbinieku ekonomisko potenciālu, Latvijas darba devēji pietiekami augstu novērtē gados vecākus darbiniekus: “tikai niecīgs skaits darba devēju darbiniekus vecumā 50 un vairāk gadu vērtē kā darbiniekus ar ne pārāk augstu kvalifikāciju, vērtību ar zemām darbaspējām un kvalifikāciju, gandrīz puse darba devēju tos raksturo kā nesliktus speciālistus, kuri ir nepieciešami darba devējam, bet katrs ceturtais kā ļoti labus un nepieciešamus speciālistus” (Projektu un kvalitātes vadība, 2014: 69).

Tomēr, kā norāda Daugavpils Universitātes (Latvija) pētnieku iepriekšējo pētījumu rezultāti par augstāko izglītību, pastāv faktori, kas nosaka augstākās izglītības ieguldījumu ekonomikas veiktspējā un inovācijās un kas ļauj augsti kvalificētiem speciālistiem pārvērst savas zināšanas inovācijās un nacionālajā ienākumā, – piemēram, augstākās izglītības kvalitāte un biznesa tehnoloģiskās attīstības līmenis (Stankevics et al. 2014). Šo uzsvaru (ko apstiprina vairāku pētījumu rezultāti) uz valsts tehnoloģisko attīstību kopā ar kvalitatīvu darbaspēku nepārtrauktu apmācību autori uzskata par vissvarīgāko nosacījumu, kas nosaka gados vecāku darbinieku noderīgumu mūsdienu pasaules valstu ekonomikā.

Autori ir gatavi diskusijām ar Latvijas pētniekiem, kas pēta gados vecāku darbinieku ekonomisko potenciālu un secina, ka, “lai gados vecāku cilvēku ekonomiskais potenciāls tiktu realizēts un pilnveidots, ir nepieciešami specifiski pasākumi nodarbinātības, apmācību un mūžizglītības jomās, kuri mērķēti tieši šī vecuma cilvēku grupai, kā arī atbalsts darba devējiem” (Projektu un kvalitātes vadība 2014: 70). Kaut gan, pamatojoties uz sava empīriskā pētījuma rezultātiem, autori piekrīt mūžizglītības nozīmei gados vecāku darbinieku ekonomiskā potenciāla efektīvākai izmantošanai, tomēr viņi uzskata, ka bez atbilstošas biznesa tehnoloģiskās attīstības valstī, mūžizglītības process pārvēršas par formālu darbību tikai ķeksītim.

References

- Abel J., Dey I., Gabe T. (2010) Productivity and the density of human capital. *Federal Reserve Bank of New York Staff Report No. 440*. Available: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr440.pdf (accessed on 1.06.2022).
- Aiyar Sh., Ebeke Ch., Shao X. (2016) The impact of workforce aging on European productivity. *IMF Working Paper*. Available: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16238.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Andretta C., Brunetti I., Rosso A. (2021) Productivity and human capital: the Italian case. *OECD Productivity Working Papers No. 25*. DOI: <https://doi.org/10.1787/01ca6be9-en>
- Avolio B., Waldman D. (1994) Variations in cognitive, perceptual, and psychomotor abilities across the working life span: examining the effects of race, sex, experience, education, and occupational type. *Psychology and Aging*, Vol. 9, No. 3, pp. 430–442. DOI: <https://doi.org/10.1037/0882-7974.9.3.430>

- Barro R. (2001) Human capital and growth. *The American Economic Review*, Vol. 91, No. 2, pp. 12–17. Available: <https://www.jstor.org/stable/i345897> (accessed on 1.06.2022).
- Barro R., Sala-i-Martin X. (2004) *Economic Growth*. 2nd edition. MIT Press.
- Barthel J. (2008) Can age discrimination be justified with a lower productivity of older workers? *MPRA Paper No. 14682*. Available: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/14682/1/MPRA_paper_14682.pdf (accessed on 1.06.2022).
- Becker G. (1964) *Human Capital*. 2nd edition. New York: Columbia University Press.
- Becker G. (1993) The economic way of looking at behavior. *Journal of Political Economy*, Vol. 101, No. 3, pp. 385–409. DOI: <https://doi.org/10.1086/261880>
- Becker G. (2009) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Becker G., Ghez G. (1975) *The Allocation of Time and Goods Over the Life Cycle*. New York: Columbia University Press.
- Becker G., Hubbard W., Murphy K. (2010) Explaining the worldwide boom in higher education of women. *Journal of Human Capital*, Vol. 4, No. 3, pp. 203–241. DOI: <https://doi.org/10.1086/657914>
- Boring P., Grogard J. (2021) Do older employees have a lower individual productivity potential than younger employees? *Journal of Population Ageing*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12062-020-09323-1>
- Borsch-Supan A., Weiss M. (2016) Productivity and age: evidence from work teams at the assembly line. *Journal of the Economics of Ageing*, Vol. 7, pp. 30–42. Available: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212828X15000304> (accessed on 1.06.2022).
- Cardoso A., Guimaraes P. (2010) Are older workers worthy of their pay? An empirical investigation of age-productivity and age-wage nexuses. *Discussion Paper No. 5121*. Available: <https://digital.csic.es/bitstream/10261/45346/3/Are%20Older%20Workers%20Worthy.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Cataldi A., Kampelmann S., Rycx F. (2011) Does it pay to be productive? The case of age groups. *IZA Discussion Paper No. 5938*. Available: <https://econpapers.repec.org/paper/izaizadps/dp5938.htm> (accessed on 1.06.2022).
- Cocalia A. (2015) Knowledge and information – new factors of production in the context of globalization, *Ecoforum*, Vol. 4, No. 1, pp. 119–124. Available: <http://www.ecoforumjournal.ro/index.php/eco/article/download/127/95> (accessed on 1.06.2022).
- Colonia-Willner R. (1998) Practical intelligence at work: relationship between aging and cognitive efficiency among managers in a bank environment. *Psychology and Aging*, Vol. 13, No. 1, pp. 45–57. DOI: <https://doi.org/10.1037/0882-7974.13.1.45>
- Connie M. (2020) The American elder. *The Capital-Journal*. Available: <https://eu.cjonline.com/story/opinion/columns/2020/11/29/connie-mason-michaelis-american-elder/115066866/> (accessed on 1.06.2022).
- Cusolito A., Maloney W. (2018) *Productivity Revisited. Shifting Paradigms in Analysis and Policy*. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1334-4>
- Deary I., Whalley L., Lemmon H., Crawford J., Starr J. (2000) The stability of individual differences in mental ability from childhood to old age. Follow-Up of the 1932 Scottish Mental Survey. *Intelligence*, Vol. 28, No. 1, pp. 49–55. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-2896\(99\)00031-8](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(99)00031-8)
- De Tavernier W., Naegele L., Hess M. (2019) A critical perspective on ageism and modernization theory. *Social Inclusion*, Vol. 7, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v7i3.2371>

- Diene M., Diene B., Azomahou T. (2016) Human capital productivity, endogenous growth, and welfare: the role of uncertainty. *Macroeconomic Dynamics*, Vol. 20, No. 8, pp. 2067–2092. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1365100515000309>
- Gobel Ch., Zwick Th. (2011) Age and productivity – sector differences? *Discussion Paper No. 11-058*. Centre for European Economic Research. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1949643>
- Hellerstein J., Neumark D. (1995) Are earnings profiles steeper than productivity profiles? Evidence from Israeli firm-level data. *Journal of Human Resources*, Vol. 30, No. 1, pp. 89–112. Available: <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/146192> (accessed on 1.06.2022).
- Hellerstein J., Neumark D., Troske K. (1999) Wages, productivity, and worker characteristics: evidence from plant-level production functions and wage equations. *Journal of Labor Economics*, Vol. 17, No. 3, pp. 409–446. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/209926>
- Kahana E., Slone M., Kahana B., Langendoerfer K., Reynolds C. (2018) Beyond ageist attitudes: researchers call for NIH action to limit funding for older academics. *Gerontologist*, Vol. 58, No. 2, pp. 251–260. DOI: <https://doi.org/10.1093/geront/gnw190>
- Keim R. (2020) Finding statistical relationships: correlation, causation, and covariance. *Technical Article*. Available: <https://www.allaboutcircuits.com/technical-articles/finding-statistical-relationships-correlation-causation-and-covariance/> (accessed on 1.06.2022).
- Komarova V., Mietule I., Arbidane I., Tumulavicius V., Prakapiene D. (2021) Will production in the modern world and its regions return to a slow growth regime? *Economic Annals–XXI*, Vol. 187, No. 1–2, pp. 4–14. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V187-01>
- Kudins J. (2021) Determinants of the elderly employment in Latvia. *Proceedings of the 22nd International Conference “Economic Science for Rural Development”*, Vol. 55, pp. 323–332. Available: https://www.esaf.llu.lv/sites/esaf/files/files/lapas/Krajums_Nr_55_2021_08_23%20%281%29.pdf (accessed on 1.06.2022).
- Lanvin B., Monteiro F. (Eds.) (2021) *The Global Talent Competitiveness Index 2021: Talent Competitiveness in Times of COVID*. INSEAD (The Business School for the World), Portulans Institute, Accenture. Available: <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/fr/gtci/GTCI-2021-Report.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Maitland S., Intrieri R., Schaie K., Willis S. (2000) Gender differences and changes in cognitive abilities across the adult life span. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, Vol. 7, No. 1, pp. 32–53. DOI: <https://doi.org/10.1076/anec.7.1.32.807>
- Park D., Nisbett R., Hedden T. (1999) Culture, cognition, and aging. *Journal of Gerontology*, Vol. 54B, pp. 75–84. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronb/54b.2.p75>
- Pelinescu E. (2015) The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 22, pp. 184–190. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00258-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00258-0)
- Projektu un kvalitātes vadība. (2014) *Pirmspensijas vecuma iedzīvotāju ekonomiskā potenciāla izvērtējums*. Available: https://www.nva.gov.lv/sites/nva/files/Documents/30_534671ac5b2150.125203751.pdf (accessed on 1.06.2022). (In Latvian)
- PwC Global. (2017) *Golden Age Index: How well are the OECD economies harnessing the power of an older workforce?* Available: <https://www.pwc.com/sk/sk/inovacie/golden-age-index.html#content-free-1-d3fb> (accessed on 1.06.2022).
- PwC Global. (2018) *Golden Age Index: Unlocking a potential \$3.5 trillion prize from longer working lives*. Available: <https://www.pwc.com/gx/en/news-room/docs/pwc-golden-age-index.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Rice P., Venables A. (2004a) *Productivity: Understanding Regional Differences*. Available: <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/CP162.pdf> (accessed on 1.06.2022).

- Rice P., Venables A. (2004b) Spatial determinants of productivity: analysis for the regions of Great Britain. *CEP Discussion Paper No. 642*. Available: <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp0642.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Romer P. (1986) Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, Vol. 94, No. 5, pp. 1002–1037. DOI: <https://doi.org/10.1086/261420>
- Romer P. (1989a) Capital accumulation in the theory of long run growth. Barro R. (Ed.) *Modern Business Cycle Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 51–127.
- Romer P. (1989b) Human capital and growth: theory and evidence. *NBER Working Paper No. 3173*. Available: <https://www.nber.org/papers/w3173.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Schultz T. (1961) Investment in human capital. *American Economic Review*, Vol. 51, pp. 1–17. Available: <https://www.ssc.wisc.edu/~walker/wp/wp-content/uploads/2012/04/schultz61.pdf> (accessed on 1.06.2022).
- Schwab K., World Economic Forum. (2017) *The Global Competitiveness Report 2017–2018*. Available: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> (accessed on 1.06.2022).
- Schwab K., Zahidi S., World Economic Forum. (2020) *The Global Competitiveness Report. Special Edition 2020: How Countries Are Performing on the Road to Recovery*. Available: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020> (accessed on 1.06.2022).
- Skirbekk V. (2003) Age and individual productivity: a literature survey. *MPIDR Working Paper WP 2003-028*. Available: <https://ideas.repec.org/p/dem/wpaper/wp-2003-028.html> (accessed on 1.06.2022).
- Stankevics A., Ignatjeva S., Mensikovs V. (2014) Higher education's contribution to economic performance and innovativeness in Latvia: exploratory research. *Economic Annals*, Vol. 202, No. 59, pp. 7–42. Available: https://econpapers.repec.org/article/beojournal/v_3a59_3ay_3a2014_3ai_3a202_3ap_3a7-42.htm (accessed on 1.06.2022).
- Trading Economics. (2022) *Retirement Age Men*. Available: <https://tradingeconomics.com/country-list/retirement-age-men> (accessed on 1.06.2022).
- Verhaegen P., Salthouse T. (1997) Meta-analyses of age-cognition relations in adulthood. Estimates of linear and nonlinear age effects and structural models. *Psychological Bulletin*, Vol. 122, No. 3, pp. 231–249. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.122.3.231>
- World Health Organization. (2020) *Life Expectancy and Healthy Life Expectancy. Data by Country*. Available: <https://apps.who.int/gho/data/node.main.688> (accessed on 1.06.2022).
- World Health Organization. (2021) *Ageism is a Global Challenge: UN*. Available: <https://www.who.int/news/item/18-03-2021-ageism-is-a-global-challenge-un> (accessed on 1.06.2022).

Edmunds Čižo, Zane Zeibote, Nataļja Seļivanova-Fjodorova

NEVIENLĪDZĪGAS BAGĀTĪBU SADALES TRAJEKTORIJAS 21. GADSIMTA SĀKUMĀ

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(3))

Citēšanai: Čižo E., Zeibote Z., Seļivanova-Fjodorova N. (2022) Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas 21. gadsimta sākumā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 34(1): 46–72. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(3))

For citation: Čižo E., Zeibote Z., Seļivanova-Fjodorova N. (2022) Trends of wealth inequality at the beginning of the 21st century. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 46–72. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(3))

Šī pētījuma mērķis ir analizēt nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas 21. gadsimta sākumā Rietumu civilizācijā. T. Piketi pieņēma, ka tieši mūsdienās atkal sāk pieaugt bagātību koncentrācija (kā tas jau noticis 18.–19. gadsimtā). Par sava pētījuma priekšmetu autori izvēlējies piecas Rietumu civilizācijas daļas – virzienā no rietumiem uz austrumiem: ASV, Rietumeiropu, Latviju, Ukrainu, Krieviju. Nevienlīdzīgas bagātību sadales mērīšanai un salīdzināšanai autori izmantoja statistiskās deciles: augstākos 10% (ieskaitot augstāko 1%), vidējos 40% un zemākos 50% iedzīvotāju. Par diahroniskās analīzes laika ierobežojumu izvēlēts 1995. gads un 2021. gads. Kā empīrisko datu avots izmantota Pasaules nevienlīdzības datubāze. Pētījuma rezultāti liecina, ka nevienlīdzīga bagātību sadale mūsdienu Rietumu civilizācijas dažādās daļās izpaužas dažādā pakāpē un atšķirīgi virzītās trajektorijās: no straujas koncentrācijas līdz dekoncentrācijai. To nacionālo bagātību īpatsvars, kas koncentrēties pašu bagātāko 1% ASV iedzīvotāju rokās, pēdējo 26 gadu laikā pieaudzis no 28% līdz 35%, savukārt pašiem bagātākajiem 1% Krievijas iedzīvotājiem piederošās nacionālās bagātības pieauga no 21% līdz 48%. T. Piketi uzskata, ka šāda situācija, īpaši Krievijā, faktiski vērtējama kā sociālās revolūcijas priekšvēstnesis. Bagātību koncentrācijas ziņā Latvija un Ukraina zināmā mērā vērtējamas kā Rietumeiropas un ASV / Krievijas situācijas starpvariants, savukārt pēc nacionālo bagātību vidējā rādītāja uz vienu pieaugušo Latvija un Ukraina ir daudz tuvāk Krievijai, nekā ASV un Rietumeiropai. ASV un Krievija ir spilgts piemērs ievērojamam nevienlīdzīgas bagātību sadales pieaugumam un ļoti izteiktai bagātību koncentrācijai, lai arī nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo ASV ir 4–5 reizes augstāks, nekā Krievijā. ASV un Rietumeiropai ir līdzīgs nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo, taču tās ļoti atšķiras bagātību koncentrācijas ziņā. Savukārt Krievija atšķiras no Rietumeiropas gan pēc nacionālo bagātību vidējā rādītāja uz vienu pieaugušo (Krievijā tas ir vairākas reizes zemāks), gan pēc bagātību koncentrācijas (Krievijā tas ir vairākas reizes augstāks). Turklāt ASV, Rietumeiropa un Krievija savstarpēji atšķiras pēc G. Hofstede kultūras dimensiju rādītājiem (un arī reliģijas ziņā). Autori apšaubā vienotas Rietumu civilizācijas pastāvēšanu 21. gadsimta sākumā un uzskata, ka tā ir sašķelta “sākotnējā kodolā” (Eiropas civilizācijā) un divos pastāvīgi un daudzveidīgi konfliktējošos “perifērajos spārnos” (Amerikas civilizācijā un krievu civilizācijā). Šī pētījuma novitāti veido ekonomiskās analīzes pielietošana mūsdienu Rietumu civilizācijas struktūras dziļākai un sistēmiskai izpratnei – pamatojoties ne vien uz sistēmveidojošām reliģiskajām, kultūras, vērtību atšķirībām, bet arī uz ekonomiskajām īpatnībām.

Atslēgvārdi: nevienlīdzīga bagātību sadale, bagātību koncentrācija, statistiskās deciles, diahroniskā analīze, Rietumu civilizācija.

Trends of wealth inequality at the beginning of the 21st century

This study is aimed to analyze trends in wealth inequality in the modern Western civilization in the beginning of the 21st century. Piketty puts forward the assumption that wealth concentration began to increase again (as it was already in the 18th–19th centuries). As the research object, the authors chose five parts of Western civilization – from West to East: USA, Western Europe, Latvia, Ukraine, Russia. As a tool for measuring and comparing wealth inequality, the authors used statistical deciles: the top 10% (including the top 1%), the middle 40% and the bottom 50% of the population. 1995 and 2021 were time points for diachronic analysis. The source of empirical information was the data of the World Inequality Database. The study results showed that in different parts of the modern Western civilization, wealth inequality has different level and trends of changes: from rapid concentrating to deconcentrating. Wealth concentration in the hands of top 1% of Americans has increased over the past 26 years from 28% to 35%, of Russians – from 21% to 48%. According to Piketty, this situation, especially in Russia, is actually a harbinger of a social revolution. Latvia and Ukraine, in terms of wealth concentration, represent an intermediate option between Western Europe and the USA / Russia. In terms of average per adult national wealth, they are much closer to Russia than to the USA and Western Europe. The USA and Russia are vivid examples of significantly increasing wealth inequality and very strong wealth concentration, although average per adult national wealth in the USA is 4–5 times higher than in Russia. The USA and Western Europe are similar only in terms of average per adult national wealth, but they differ quite strongly in terms of wealth concentration. In turn, Russia differs from Western Europe both in terms of average per adult national wealth (in Russia it is several times lower) and in wealth concentration (in Russia it is many times higher). At the same time, the USA, and Western Europe, and Russia are different in cultural dimensions by Hofstede (and in religion too). The authors question the existence of a single Western civilization in the 21st century and see it as split into an “original core” (European civilization) and two “peripheral wings” constantly conflicting in various forms (American civilization and Russian civilization). The novelty of this study is the use by the authors of economic analysis for a deeper and systemic understanding of the structure of the modern Western civilization – based not only on system-forming religious, cultural, value differences, but also on economic ones.

Keywords: wealth inequality, wealth concentration, revolutionary situation, statistical deciles, diachronic analysis, Western civilization.

Траектории имущественного неравенства в начале XXI века

Целью данного исследования является анализ траекторий имущественного неравенства в современной западной цивилизации в начале XXI века. Т. Пикетти выдвинул предположение о том, что концентрация богатства вновь стала возрастать (как это было уже в XVIII–XIX веках). В качестве объекта исследования авторы выбрали пять территорий западной цивилизации – с запада на восток: США, Западную Европу, Латвию, Украину, Россию. Инструментами измерения и сравнения имущественного неравенства являются статистические децили: верхние 10% (включая верхний 1%), срединные 40% и нижние 50% населения. 1995 и 2021 годы выбраны в качестве крайних временных точек для диахронного анализа. Источником эмпирической информации послужила Всемирная база данных по неравенству. Результаты исследования показали, что в разных частях современной западной цивилизации имущественное неравенство имеет разный уровень, а траектории имущественного неравенства разнонаправленны: от стремительной концентрации богатства до его деконцентрации. Концентрация богатства в руках 1% самых обеспеченных американцев выросла за последние 26 лет с 28% до 35%, россиян – с 21% до 48%. По мнению Т. Пикетти, такая ситуация, особенно в России, фактически является предвест-

ником социальной революции. Латвия и Украина с точки зрения концентрации богатства представляют собой некий промежуточный вариант между Западной Европой и США / Россией. По среднему уровню национального богатства на одного взрослого Латвия и Украина гораздо ближе к России, чем к США и Западной Европе. США и Россия являются яркими примерами значительного роста имущественного неравенства и очень сильной концентрации богатства, хотя средний уровень национального богатства на одного взрослого в США в 4–5 раз выше, чем в России. США и Западная Европа сходны только по среднему уровню национального богатства на одного взрослого, но достаточно сильно различаются по концентрации богатства. В свою очередь, Россия отличается от Западной Европы как по среднему уровню национального богатства на одного взрослого (в России он в разы ниже), так и по концентрации богатства (в России она в разы выше). При этом и США, и Западная Европа, и Россия различаются между собой по культурным измерениям Г. Хофстеде (и по религии тоже). Авторы ставят под сомнение существование в XXI веке единой западной цивилизации и видит её расколотой на «исходное ядро» (европейскую цивилизацию) и два постоянно конфликтующих в разных формах «периферийных крыла» (американскую и русскую цивилизации). Новизну данного исследования составляет использование авторами экономического анализа для более глубокого и комплексного понимания структуры современной западной цивилизации — на основании не только системообразующих религиозных, культурных, ценностных различий, но и экономических тоже.

Ключевые слова: имущественное неравенство, концентрация богатства, статистические децили, диахронный анализ, западная цивилизация.

Ievads

Mūsdienu Rietumu civilizācijā pastāvošās ekonomiskās nevienlīdzības sistēmiskas un ilgtermiņa izpētes aktualitāti nosaka T. Piketi (*T. Piketty*) formulētā nepieciešamība nevienlīdzības pētījumos nošķirt divus pilnīgi atšķirīgus tās veidus: ienākumu nevienlīdzību (angļu val.: *income inequality*) un nevienlīdzīgu bagātību sadali (angļu val.: *wealth inequality*). Otrais no minētajiem ekonomiskās nevienlīdzības veidiem – nevienlīdzīga bagātību sadale – visos laikos un visās kopienās ir bijis lielāks. Tomēr T. Piketi pieņem, ka tieši mūsdienās atkal sāk pieaugt bagātību koncentrācija (kā tas jau noticis 18.–19. gadsimtā) (Piketty 2014). Pētījumā par to, kā astoņās augsti attīstītajās ekonomikās ilgtermiņā (1700.g.–2010.g.) mainījies kopējais bagātību un ienākumu samērs (angļu val.: *wealth-to-income ratio*), T. Piketi un G. Zukmens (*G. Zucman*) secina, ka “kapitāls ir atgriezies” (angļu val.: *capital is back*) (Piketty, Zucman 2014).

Šī pētījuma mērķis ir analizēt nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas 21. gadsimta sākumā Rietumu (Ankerl 2000) civilizācijā. Par izpētes priekšmetu autori izvēlējušies piecas Rietumu civilizācijas daļas – virzienā no rietumiem uz austrumiem: ASV, Rietumeiropu, Latviju, Ukrainu, Krieviju. Šī pētījuma vajadzībām Krievija tiek pieskaitīta Rietumu civilizācijai, taču tikai makrocivilizācijas līmenī. Autori izvirza šādu hipotēzi: mūsdienu Rietumu civilizācijā notiekošās izmaiņas nevienlīdzīgas bagātību sadales ziņā nav viendabīgas un nav vienādi vērstas, un ne visās Rietumu civilizācijas daļās vērojama “kapitāla atgriešanās”. Tāds mūsdienu Rietumu civilizācijā vērojamo nevienlīdzīgas bagātību sadales izmaiņu nevienlīdzīgums liecina par būtiskām ekonomiskajām atšķirībām (papildus politiskajām, kultūras un citām atšķirībām (Hun-

tington 1993, 1996; Haynes 2021; Reeskens 2022)) pašā Rietumu civilizācijā, kas iedalāma Rietumos (ASV un liela daļa Eiropas Savienības) un Austrumos (slāvu / pareizticīgo civilizācija (Huntington 1993, 1996) jeb Eiropas austrumu daļā (Bova 2003).

Nevienlīdzīgas bagātību sadales mērīšanai un salīdzināšanai autori izvēlējušies statistiskās deciles: augstākos 10% (ieskaitot augstāko 1%), vidējos 40% un zemākos 50% analizēto valstu iedzīvotāju. Par diahroniskās analīzes laika ierobežojumu izvēlēts 1995. gads un 2021. gads. Kā empīriskā datu avots izmantota Pasaules nevienlīdzības datubāze (angļu val.: *World Inequality Database*) (Paris School of Economics 2022). Šajā pētījumā autori analizē nevienlīdzīgas bagātību sadales dinamiku pēdējo 26 gadu laikā. Koncentrācijas un izkliedēšanas spēku ietekmē (Fujita, Thisse 2002; Kim 2008; Galle et al. 2017) šajā procesā dažādās mūsdienu Rietumu civilizācijas daļās notiek bagātību koncentrācija (vai dekoncentrācija) atkarībā no tā, kurš spēks – koncentrācijas vai izkliedēšanas – dominē (Selivanova-Fjodorova 2020). Saskaņā ar T. Piketi pieņēmumu, “kapitāla koncentrācija 21. gadsimta sākumā atkal sākusi pieaugt” (Piketty 2014: 335). Tieši šī pieņēmuma empīriskā pārbaude Rietumu makrocivilizācijas piecu daļu piemērā veido šī pētījuma galveno zinātniski praktisko uzdevumu.

Literatūras analīze

Mūsdienu pasaulē ekonomiskā nevienlīdzība tās daudzveidīgajās izpausmēs – gan ienākumu nevienlīdzības, gan nevienlīdzīgas bagātību sadales aspektā – ir viena no galvenajām pētnieciskajām tēmām kā akadēmiskajā (Kim 2008; Piketty 2014; Piketty, Zucman 2014; Bourguignon 2015; Hung 2021; Flaherty, Rogowski 2021 un daudzi citi), tā arī daudz plašākajā mediju telpā. Kā piemēru var minēt 2011. gadā uzsāktā Politisko pētījumu institūta (angļu val.: *Institute for Policy Studies*) (Vašingtona, ASV) projektu *Inequality.org*, kurā tiek apkopotas ar nevienlīdzības jautājumiem saistītās ziņas un mediju rakstu publikācijas gandrīz divdesmit gadu garumā. Projekta mērķis ir sniegt informāciju un atziņas daudzveidīgai lasītāju kopienai, ko veido gan mācībspēki un žurnālisti, gan aktīvisti un politikas veidotāji (Institute for Policy Studies 2022).

Galvenais globālu un reģionālu ekonomiskās nevienlīdzības pētījumu informācijas avots ir Pasaules nevienlīdzības datubāze (angļu val.: *World Inequality Database*, *WID*), saukta arī *WID.world* – tā ir brīvās piekļuves datubāze (angļu val.: *open source database*), kas veido daļu no starptautiska sadarbības projekta, kurā piedalās vairāk nekā simts pētnieku piecos kontinentos (Paris School of Economics 2022). Izmantojot *WID* datus, Parīzes Ekonomikas skolas (angļu val.: *Paris School of Economics*) Pasaules nevienlīdzības laboratorija (angļu val.: *World Inequality Lab*) sagatavo Pasaules nevienlīdzības pārskatu (angļu val.: *World Inequality Report*), kurā tiek izteiktas globālās ienākumu nevienlīdzības un nevienlīdzīgas bagātību sadales prognozes (World Inequality Lab 2021).

Tādējādi, mūsdienu pasaulē pastāvošās ekonomiskās nevienlīdzības izpēte ir diezgan institucionalizēta. Proti, ar to nodarbojas pētnieciskās organizācijas, kas specializējas tieši šajā tēmā (piemēram, Politisko pētījumu institūts (Vašingtona, ASV), as Pasaules nevienlīdzības laboratorija (Parīze, Francija) un daudzas citas), notiek starptautiskas

konferences (Pirmā *WID.world* konference notika Parīzes Ekonomikas skolā 2017. gadā), tiek publicētas ekonomiskās nevienlīdzības datubāzes (papildus Pasaules nevienlīdzības datubāzei (*WID*) pastāv tematiski šaurākā Pasaules ienākumu nevienlīdzības datubāze (angļu val.: *World Income Inequality Database*, *WIID*), kurā pieejama informācija par ienākumu nevienlīdzību attīstītajās, attīstības un pārejas valstīs (United Nations University World Institute for Development (UNU-WIDER) 2022)), kā arī starptautiski citējami zinātniskie žurnāli un grāmatu sērijas (piemēram, *Journal of Economic Inequality*, *Research on Economic Inequality* un citi).

Gan ienākumu nevienlīdzība, gan nevienlīdzīga bagātību sadale pasaulē pieaug jau vairākus gadu desmitus (Flaherty, Rogowski 2021). Dažas valstis ir samazinājušas ārkārtīgā nabadzībā dzīvojošu cilvēku skaitu, taču ekonomiskā nevienlīdzība turpina pieaugt, jo ļoti bagātie uzkrāj nepieredzētu resursu apjomu (Bakvis 2018; World Inequality Lab 2021). Lai gan pastāv vienota izpratne par globālajām ekonomiskās nevienlīdzības pieauguma tendencēm, tomēr starptautiskajā zinātniskajā kopienā tiek izteikti konceptuāli atšķirīgi pieņēmumi – galvenokārt par to, kurai ekonomiskās uzvedības tendencei mūsdienu Rietumu civilizācijā ir lielāka nozīme un lielākas perspektīvas: tieksmei pēc mantotajam kapitālam vai dziņai pēc lieliem darba ienākumiem.

T. Piketī uzskata, ka “ikvienai 20. gadsimtā dzīvojošai paaudzei bija savas īpašas attiecības ar uzkrājumiem un kapitālu. Tā dēvētās bērnu buma paaudzes pārstāvjiem (dzimuši pēc Otrā pasaules kara – autoru piezīme) visu nācās sasniegt pašiem – tāpat kā 20. gadsimta sākumā un starpkaru periodā dzimušajiem un divus karus piedzīvojušajiem; gadsimta pēdējā trešdaļā dzimušie saskaras ar mantotā kapitāla pieaugošo nozīmi un šādā ziņā līdzinās 19. un 21. gadsimta paaudzēm” (Piketty 2014: 405). Mūsdienu zinātniskajā literatūrā bieži sastopama šim apgalvojumam pretēja tēze par to, ka jaunās informatīvi radošās ekonomikas veidošanās sekmē to, ka talantīgākie var vairākkārtēji paaugstināt savu darba ražīgumu un tādējādi nodrošināt savu sociālo augšupeju neatkarīgi no tā, vai viņu vecāki pieder elitei un vai no tiem iespējams mantot īpašumu un finanšu kapitālu (Howkins 2001; Florida 2002a, 2002b, 2006; Kerimoglu, Karahasan 2012; Business School for the World (INSEAD) et al. 2019). 21. gadsimta sākumā radošums un talants atšķirībā no materiālajiem aktīviem tika uzskatīts par produktīvāko kapitāla formu (talanta kapitāls – Tao et al. 2017) un par pārejas mehānismu no “vecās” ekonomikas “jaunajā” (Dubina et al. 2019). Lai gan tā dēvētās talanta ekonomikas (angļu val.: *talent economy*) kritiķi runā par to, ka pēdējās divās desmitgadēs kļuvis arvien skaidrāks, ka liela daļa talantu nodarbojas nevis ar jaunas vērtības radīšanu, bet ar to pārdošanu (Martin 2014), tomēr arī viņi atzīst, ka visstraujāk augošā grupa *Forbes 400* sarakstā ir tieši riska ieguldījumu fondu pārvaldītāji (Martin 2014), nevis šo fondu dalībnieki-investori. T. Piketī uzskata, ka talanta ideju “bieži izmanto, lai attaisnotu ārkārtējo nevienlīdzību un aizstāvētu veiksmīgos, taču tā neņem vērā zaudētājus un necenšas noskaidrot, vai šis ļoti ērtais princips tiešām izskaidro novērotās pārmaiņas” (Piketty 2014: 99).

Vērtējot mūsdienu Rietumu civilizācijā pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales tendences vēsturiskā skatījumā, pēc T. Piketī domām, jāsecina, ka bagātību koncentrācija visās Eiropas valstīs 20. gadsimta sākumā bija nedaudz izteiktāka, nekā šodien (Piketty 2014). 20. gadsimtā noteicošais fenomens Rietumu civilizācijā pastāvošās

ekonomiskās nevienlīdzības jomā bija divu pasaules karu rezultātā (no 1914. gada līdz 1945. gadam) notikusī nevienlīdzības kompresija (vispirms jau t.s. “rantjē krahs” – Piketty 2014) un tam sekojusī relatīvā stabilitāte, kas determinēja rantjē pozīciju atjaunošanos sociālajā stratifikācijā un mantotā kapitāla nozīmes pieaugumu 21. gadsimtā: “kapitāls ir atgriezies” (Piketty, Zucman 2014).

T. Piketī uzskata, ka mūsdienās eksistē “divas pasaules”: hiperīpašuma sabiedrība (jeb “rantjē sabiedrība”) ar izteiktu bagātību koncentrāciju un hipermeritokrātiskā sabiedrība (jeb “augstākā līmeņa vadītāju sabiedrība”) ar izteiktu ienākumu koncentrāciju. Turklāt realitātē abi šie procesi var noritēt paralēli vienā un tajā pašā sabiedrībā, nosakot tās sociālo ainavu (Piketty 2014). Tādējādi 21. gadsimtā šie procesi – bagātību koncentrācija un ienākumu koncentrācija – var viens otru papildināt, nevis nomainīt, kas var izraisīt tādas jaunas pasaules veidošanos, kur nevienlīdzība būs vēl lielāka, nekā iepriekšējās divās (Piketty 2014). T. Piketī pieļauj, ka nevienlīdzības “dabiskā” struktūra drīzāk varētu veicināt rantjē dominanci pār augstākā līmeņa vadītājiem. “Kad ekonomiskās izaugsmes temps ir neliels un to ievērojami pārsniedz kapitāla rentabilitāte, bagātību koncentrācija – vismaz ticamākajos dinamiskajos modeļos – praktiski neizbēgami tiecas sasniegt tādu līmeni, kur lieli ienākumi no mantotā kapitāla būtiski dominē pār lieliem darba ienākumiem” (Piketty 2014: 409).

Sākot ar 20. gadsimta 70. gadiem, ekonomiskā nevienlīdzība bagātajās valstīs strauji pieauga – īpaši ASV, kur 2000.g.–2010.g. ienākumu koncentrācija atkal sasniedza 1910.g.–1920.g. rekordaugstos rādītājus un pat tos nedaudz pārsniedza (Piketty 2014). Saskaņā ar Politisko pētījumu institūta ziņojumu “*Billionaire Bonanza 2017*”, trīs bagātākajiem cilvēkiem ASV: B. Geitsam (B. Gates), Dž. Bezosam (J. Bezos) un V. Bafetam (W. Buffett), tagad pieder vairāk bagātību, nekā visiem amerikāņu sabiedrības zemākajiem 50% (160 miljoniem cilvēku jeb 63 miljoniem mājsaimniecību) kopā (Institute for Policy Studies 2017). Interesanti, ka Krievijā, kuru diez vai var nosaukt par bagātu valsti (vismaz 2021. gadā Krievijas nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo bija gandrīz 4 reizes mazāks, nekā ASV (Paris School of Economics 2022)), bagātību koncentrācija tiek aprakstīta līdzīgi kā ASV: “Krievija ir viena no pasaules līderēm gan pašreizējo ienākumu, gan sabiedrības augšējo slāņu rokās koncentrēto bagātību uzkrāšanās ziņā, īpaši runājot par 1% vai pat mazākām elites apakšgrupām” (Novokmet et al. 2017; Alvaredo et al. 2018; Mareeva, Slobodenyuk 2018; Mareeva 2021).

Ši ekstrēmā nevienlīdzība – bagātību un ienākumu koncentrācija ļoti plānā elites slānī – liek apšaubīt mūsu izpratni par liberālās starptautiskās kārtības noteiktās sadales iznākumu. Globalizācija rada zaudējumus unniecīgus ieguvumus daudz lielākam cilvēku skaitam, nekā pieņemts uzskatīt saskaņā ar tradicionālajiem ekonomiskajiem modeļiem (Flaherty, Rogowski 2021). Kopš 20. gadsimta 80. gadiem globalizācija ir samazinājusi nevienlīdzību starp valstīm un vairumā valstu palielinājusi nevienlīdzību valsts iekšienē. Šī globālās ienākumu sadales principu maiņa ir sekmējusi jaunus ģeopolitiskus konfliktus (Hung, Ho-Fung 2021). Aizvadītā gadsimta laikā notikušie centieni mazināt nevienlīdzību ir bijuši zināmā mērā haotiski, izrādījušies karu un to radīto ekonomisko un politisko satricinājumu sekas, nevis pakāpeniskas, saskaņotas un vienmērīgas evolūcijas instruments (Piketty 2014). Nav nekā pārsteidzoša tajā, ka laikā

no 1914. gada līdz 1945. gadam kapitāla, īpaši privātā kapitāla, pieredzētie satricinājumi izraisīja augstākās deciles (un vēl lielākā mērā augstākās procentiles) bagātību daļas samazināšanos un tās rezultātā – arī pie ievērojamas ienākumu nevienlīdzības kompresijas. Šajā sakarā var pat pieņemt, ka, sasniedzot noteiktu bagātību koncentrācijas kritisko līmeni, neizbēgami notiek liela mēroga ģeopolitiskie konflikti, kuru mērķis ir “pasaules kārtības pārveide” (atsaucoties uz S. Hantingtona (*S. Huntington*) slaveno fundamentālo darbu “Civilizāciju sadursme: pasaules kārtības pārveide” (angļu val.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World*) (Huntington 1996)). Un, lai gan autori atzīst šāda pieņēmuma neviennozīmīgumu, tomēr karu ietekme uz nevienlīdzīgu bagātību sadali ir pietiekami acīmredzama: “1914.g.–1945.g. rantjē krahs ir nepārprotama vēsturiskā procesa daļa” (Piketty 2014: 276).

Autori pieņem, ka Rietumu civilizācija, kuras kodols ir Ziemeļamerika un Eiropa, patlaban ir iesaistījies tieši šādā kārtējā liela mēroga ģeopolitiskajā konfliktā, kas turpina to šķelt Rietumos un Austrumos. Ņemot vērā iepriekš tekstā izanalizētās zinātniskas publikācijas par ārkārtīgi augsto bagātību koncentrāciju ASV un Krievijā, var pieņemt, ka šīs divas mūsdienu Rietumu civilizācijas daļas ir līdzīgi ekonomiskās stratifikācijas ziņā, tomēr konceptuāli atšķiras ideoloģiskā un vērtību aspektā (Reeskens 2022). Pēc V. Inozemceva (*В. Иноземцев*) domām, ko viņš izteicis savā fundamentālajā darbā “*Расколотая цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции*” (Inozemtsev 1999) (angļu val.: *One World Divided. Existing Causes and Possible Results of the Coming Post-Economic Revolution* (Inozemtsev 2001) – oriģinālajā izdevumā krievu valodā nosaukumā izmantots vārds “civilizācija”, nevis “pasaule”), tieši tagad vairāk nekā jebkad iepriekš kļūst nepārprotami skaidrs, ka cilvēku iekšējie dzinuli un individuālie neekonomiskie mērķi atšķiras daudz lielākā mērā, nekā tie ekonomiskie stimuli un centieni, kas viņus iepriekš apvienoja (Inozemtsev 1999).

Runājot par Krieviju, par spīti zinātniskajā literatūrā vispārpieņemtajam Krievijas un Rietumu (Eiropas) pretstatījumam (Danilevskij 1869 [2004]; Dugin 1997; Tsygankov 2006; Reeskens 2022) Krievija tomēr pieder Rietumu civilizācijai kaut vai tikai tāpēc, ka – izmantojot pierādījumu “no pretējā” – nav citas mūsdienu civilizācijas (Ķīnas, arābu, musulmaņu, Indijas – Ankerl 2000), kam Krieviju varētu pieskaitīt.

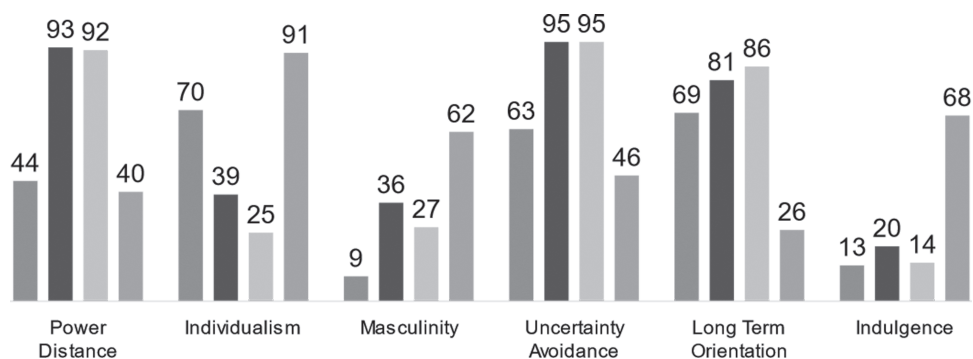
Ja Krieviju neiekļauj Rietumu civilizācijā, tad atliek līdzīgi S. Hantingtonam un citiem pētniekiem vai nu pieskaitīt to slāvu / pareizticīgo civilizācijai (Huntington 1993, 1996), kas veido Eiropas austrumu flangu (Bova 2003), vai arī runāt par atsevišķu krievu civilizāciju (Huntington 1993, 1996; Dugin 1997; Reeskens 2022). “Krievijas tauta kā no daudzām citām tautām atšķirīgs viens ir veidojies kā unikālas civilizācijas iemiesojums, kam ir visas oriģināla un cilvēces vēsturē pašvērtīga fenomena atšķirības iezīmes. Krievijas tauta ne vien veidoja valstiskā veidojuma etnisko pamatu, bet izteica no citām tautām atšķirīgu īpatnas civilizācijas ideju” (Dugin 1997: 191). Autori uzskata, ka nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektoriju empīriskā izpētē Rietumu makrocivilizāciju pārstāvošu piecu teritoriju piemērā sekmēs ne vien mūsdienu ekonomiskās nevienlīdzības attīstības tendenču izpratni, bet arī Rietumu civilizācijas iekšienē notiekošo procesu izpratni.

Konceptuālais ietvars un pētījuma metodoloģija

Savā pētījumā autori konceptuāli balstās “divu pasaulu” paradigmā – gan ekonomikā, gan kultūrā. Pēc S. Hantingtona domām, pat miera laikos saglabājas centieni domāt “divu pasaulu” paradigmā (Huntington 1993, 1996). Kā liecina zinātniskās literatūras analīze, “divu pasaulu” (rantjē pasaule un augstākā līmeņa vadītāju pasaule) principu savā ekonomiskās nevienlīdzības analīzē izmanto T. Piketi; “divu pasaulu” (Rietumi un Austrumi) jēdziens pastāvīgi atrodams arī darbos par Rietumu civilizāciju (Huntington 1993, 1996; Inozemtsev 1999; Ankerl 2000; Pew Research Center 2018). Domājot “divu pasaulu” paradigmā, vienīgā pieņemamā pētījuma metode ir statistisko vai socioloģisko datu salīdzinoša analīze. Kā jau raksta ievadā norādīts, autori analīzē piecas Rietumu civilizācijas daļas virzienā no rietumiem uz austrumiem: ASV, Rietum-eiropu, Latviju, Ukrainu, Krieviju.

1. attēls

Latvijas, Krievijas, Ukrainas un ASV kultūras dimensiju rādītāji,*
balles no 0 līdz 100

Kultūras dimensijas	Latvija (1. sleja)	Krievija (2. sleja)	Ukraina (3. sleja)	ASV (4. sleja)
Varas distance (angļu val.: <i>power distance</i>)	44	93	92	40
Individuālisms (angļu val.: <i>individualism</i>)	70	39	23	91
Maskulinitāte (angļu val.: <i>masculinity</i>)	9	36	25	62
Izvairīšanās no nenoteiktības (angļu val.: <i>uncertainty avoidance</i>)	63	95	95	46
Ilgtermiņa orientācija (angļu val.: <i>long term orientation</i>)	69	81	86	26
Ļaušanās (angļu val.: <i>indulgence</i>)	13	20	14	68

* G. Hofstede's kultūras dimensiju datubāze ietver atsevišķi nosauktas valstis, nevis Rietum-eiropu kā vienotu veselumu.

Avots: Hofstede 2022.

Nevienlīdzīgas bagātību sadales mērīšanai un salīdzināšanai autori izvēlējušies statistiskās deciles: augstākos 10% (ieskaitot augstāko 1%), vidējos 40% un zemākos 50% analizēto teritoriju iedzīvotāju. Būtībā vienīgais empīriskā pētījuma uzdevums šajā rakstā ir salīdzināt nevienlīdzīgas bagātību sadales struktūru un dinamiku sabiedrībās, kas ģeogrāfiskā un kultūras vērtību ziņā atrodas tālu cita no citas (Hofstede 2001, 2022; Reeskens 2022), taču pieder vienai Rietumu makrocivilizācijai.

Katrā, pat egalitārākajā sabiedrībā augstākā decile veido atsevišķu pasauli (Piketty 2014). To veido gan cilvēki, kuru ienākumi tikai 2–3 reizes pārsniedz vidējo līmeni, gan arī tie, kuru resursi vidējo līmeni pārsniedz vairākus desmitus reižu. “Tāpēc augstāko decili ir ieteicams iedalīt divās apakšgrupās: vienu no tām veido augstāka procentile (kuru skaidrības labad var saukt par dominējošo slāni, nekādi neuzskatot, ka šis apzīmējums būtu labāks par citiem), savukārt otru – nākamās deviņas procentiles (turīgais slānis)” (Piketty 2014: 251). Pēc autoru domām, jebkuras valsts sabiedrības augstākai procentilei piederošās bagātību (vai ienākumu) daļas lielums ļauj adekvāti novērtēt attiecīgajā valstī pastāvošo nevienlīdzību un salīdzināt valstis, jo tieši šis rādītājs ne vien norāda uz ļoti lielas bagātības (vai lielu ienākumu) esamību, bet arī raksturo tās sabiedrības daļas lielumu, kas ar šiem ārkārtīgi augstajiem rādītājiem ir saistīta.

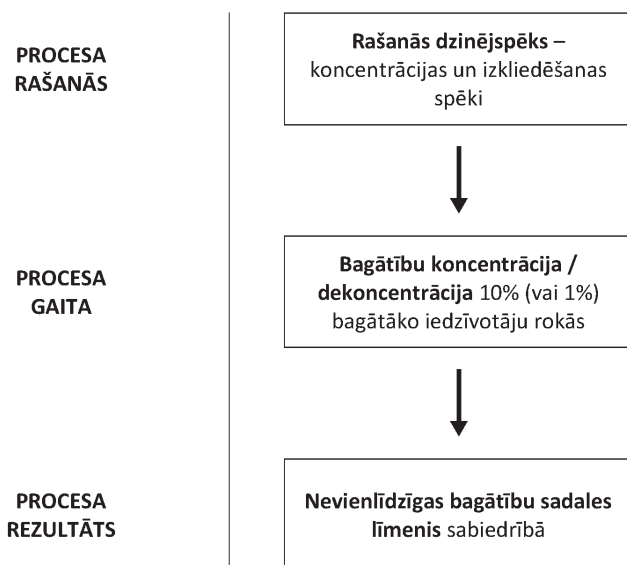
Šajā pētījumā sabiedrības dalīšanai statistiskās grupās autori izmanto T. Piketi metodoloģiju (augstākie 10%, vidējie 40% un zemākie 50%), jo starp “tautas” pasauli un “elites” pasauli nekad nepastāv krass nošķirums (Piketty 2014). Tomēr tas nenozīmē, ka, piemēram, nabadzīgākie 50% ASV iedzīvotāju ir tikpat nabadzīgi kā nabadzīgākie 50% iedzīvotāju Krievijā vai bagātākie 10% ASV iedzīvotāju ir tikpat bagāti kā bagātākie 10% iedzīvotāju Krievijā. Atslēgvārds (kas padara iedzīvotāju grupu salīdzināšanu dažādās valstīs par iespējamu un korektu) te ir “paši”, proti, paši nabadzīgākie 50% iedzīvotāju un paši bagātākie 10% (vai 1%) iedzīvotāju. Turklāt pētījuma gaitā tiks ņemts vērā arī attiecīgās valsts nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo. Šādu katras valsts iedzīvotāju struktūras statistisko dalījumu pašu bagātāko, pašu mediālāko un pašu nabadzīgāko procentuālajās grupās autori uzskata par vienīgo korekto veidu nevienlīdzīgas bagātību sadales struktūras salīdzināšanai laikā un telpā.

Par šajā pētījumā analizēto laika periodu autori izvēlējušies gandrīz 30 gadus ilgu posmu, proti, “vienas paaudzes laiku, ko mēs uzskatām par daudz nozīmīgāku laikposmu konkrētā sabiedrībā notiekošu pārmaiņu izvērtēšanai” (Piketty 2014: 90). Rietumu civilizācijas daļās, kā arī pasaulē kopumā (salīdzinājumam) pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales diahroniskajai analīzei autori kā laika robežas izvēlējušies 1995. gadu un 2021. gadu.

Nevienlīdzīgu bagātību sadali veidojošo koncentrācijas un izkliedēšanas spēku ietekmē (Fujita, Thisse 2002; Kim 2008; Galle et al. 2017) Rietumu civilizācijas dažādās daļās norisinājās bagātību koncentrācija (vai dekoncentrācija) atkarībā no tā, kurš spēks – koncentrācijas vai izkliedēšanas – dominē (Selivanova-Fjodorova 2020).

2. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales procesa attīstības posmi

Avots: autoru izveidots, pamatojoties uz Selivanova-Fjodorova 2020.

Ļoti svarīgs metodoloģisks aspekts šajā shēmā (skat. 2. attēlu) ir bagātību koncentrācija / dekoncentrācija, kā nevienlīdzīgas bagātību sadales procesa attīstības posms: šī posma rezultātā attiecīgajā sabiedrībā tiek sasniegts noteikts nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis, kura mērīšana un salīdzināšana konkrētajos laika punktos ļauj konstatēt katrā teritorijā vērojamās nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas.

Pēdējais šī pētījuma metodoloģijas sadaļā aplūkojamais metodiskais jautājums ir to rādītāju izvēle, kas tiks izmantoti bagātību koncentrācijas / dekoncentrācijas un teritorijā pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales mērīšanai. Vispirms būtu jānorāda, ka bagātību koncentrācija vai dekoncentrācija ir dinamisks rādītājs, turpretī valstī sasniegtais nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis ir statisks rādītājs. Tāpēc formula, kuru izmanto, lai noteiktu, kurš no šiem procesiem – bagātību koncentrācija vai dekoncentrācija – un ar cik lielām pārmaiņām attiecīgajā teritorijā norisinās, izskatās šādi:

$$CH_{nbsl} = \frac{10\%(1\%) \text{ piederošās bagātības } 1. \text{ gadā}}{50\% \text{ piederošās bagātības } 1. \text{ gadā}} - \frac{10\%(1\%) \text{ piederošās bagātības } 0. \text{ gadā}}{50\% \text{ piederošās bagātības } 0. \text{ gadā}}, \quad (1)$$

kur

CH_{nbsl} – starp bagātākajiem 10%(1%) iedzīvotāju un nabadzīgākajiem 50% iedzīvotāju pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales līmeņa (nbsl) pārmaiņas (“+” nozīmē koncentrāciju, “–” nozīmē dekoncentrāciju), punktos;

$\frac{10\%(1\%) \text{ piederošās bagātības } i. \text{ gadā}}{50\% \text{ piederošās bagātības } i. \text{ gadā}}$ – starp bagātākajiem 10%(1%) iedzīvotāju un nabadzīgākajiem 50% iedzīvotāju pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis, kas attiecīgajā valstī sasniegts i. gadā, punktos.

Avots: autoru izstrādāta formula.

T. Piketī piedāvā šādu attiecīgā valstī pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales līmeņu empīriskās interpretācijas skalu, norādot, ka niecīgi nevienlīdzīga bagātību sadale raksturīga ideālajai sabiedrībai, kura nevienlīdzīgas bagātību sadales ziņā izpētītās cilvēces vēstures gaitā netika novērota, savukārt ļoti stipri nevienlīdzīga bagātību sadale ir sociālās revolūcijas priekšvēstnesis (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmeņu empīriskā interpretācija

Dažādu iedzīvotāju grupu daļa kopējā bagātību apjomā	Niecīgi nevienlīdzīga sadale	Vidēji nevienlīdzīga sadale	Vidēji stipri nevienlīdzīga sadale	Stipri nevienlīdzīga sadale	Ļoti stipri nevienlīdzīga sadale
Bagātākie 10% iedzīvotāju (augstākais slānis)	30%	50%	60%	70%	90%
tostarp bagātākie 1% iedzīvotāju (dominējošais slānis)	10%	20%	25%	35%	50%
tostarp nākamie 9% iedzīvotāju (turīgais slānis)	20%	30%	35%	35%	40%
Vidējie 40% iedzīvotāju (vidējais slānis)	45%	40%	35%	25%	5%
Nabadzīgākie 50% iedzīvotāju (zemākais slānis)	25%	10%	5%	5%	5%
Kopā	100%	100%	100%	100%	100%

Avots: Piketty 2014: 248.

Pamatojoties uz T. Piketī izstrādāto un 1. tabulā apkopoto nevienlīdzīgas bagātību sadales līmeņu empīriskā interpretāciju, šajā pētījumā tiks kvalitatīvi vērtēta nevienlīdzīga bagātību sadale piecās analizētajās mūsdienu Rietumu civilizācijas daļās.

Saskaņā ar T. Piketī pieņēmumu, “spriežot pēc visa, kapitāla īpašumtiesību koncentrācija 21. gadsimta sākumā atkal sākusī pieaugt” (Piketty 2014: 335). Lai ar Rietumu makrocivilizāciju pārstāvošo piecu teritoriju piemēru varētu empīriski apstiprināt vai noraidīt šo pieņēmumu, autori analizēs laikā no 1995. gada līdz 2021. gadam notikušās pārmaiņas šādos rādītājos:

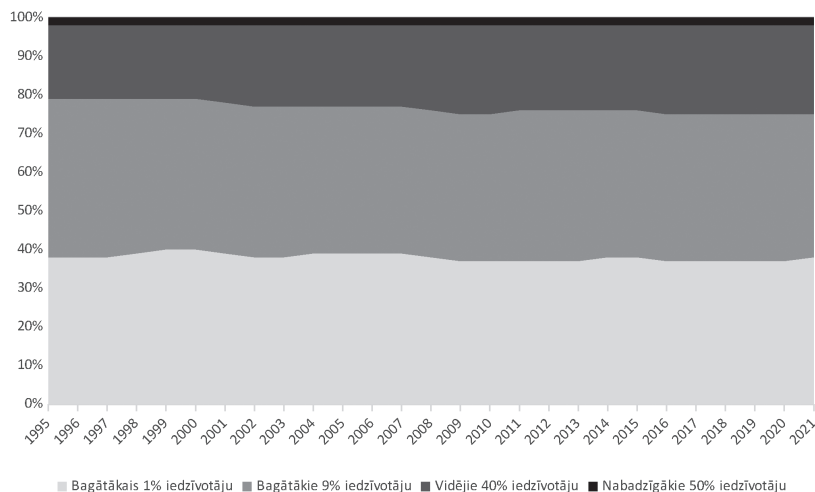
- 1) starp bagātākajiem 10%(1%) iedzīvotāju un nabadzīgākajiem 50% iedzīvotāju pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales līmeņa pārmaiņas (izmantojot 1. formulu un Pasaules nevienlīdzības datubāzes (Paris School of Economics 2022) datus);
- 2) nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo (izmantojot Pasaules nevienlīdzības datubāzes (Paris School of Economics 2022) datus).

Pētījuma rezultāti un to interpretācija

Pētījuma empīrisko rezultātu analīzi autori sāks ar tās nevienlīdzīgas bagātību sadales globālās trajektorijas vizualizāciju, kas pastāv starp bagātākajiem 1% un 9%, vidējiem 40% un nabadzīgākajiem 50% iedzīvotāju (skat. 3. attēlu).

3. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorija pasaulē, personīgā neto bagātību daļa (pieaugušie, vienlīdzīgs dalījums),* %, 1995.g.–2021.g.

* Oriģinālais atšifrējums datubāzē: *net personal wealth share (adults, equal split)*.

Avots: autoru izveidots attēls, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

Kā redzams no 3. attēla datiem, pēdējo 26 gadu laikā pasaulē kopumā bagātību sadalījums iedzīvotāju grupu starpā bijis ļoti stabils, kas ir pretrunā ar dažu mūsdienu pētījumu rezultātiem par “nevienlīdzīgas bagātību sadales elites labā (angļu val.: *top-heavy inequality*) pieaugumu” (Flaherty, Rogowski 2021: 495), lai gan apstiprina to, ka mūsdienu pasaulē “visvairāk pieder augstākajam 1%” (Flaherty, Rogowski 2021: 495). 1% pasaules bagātāko iedzīvotāju stabili pieder 38% visu pasaules bagātību, bet augstākajai decilei pieder 75–79% visu pasaules bagātību. Savukārt pusei pasaules iedzīvotāju (nabadzīgākajiem 50%) stabili pieder tikai 2% visu pasaules bagātību (skat. 3. attēlu). Saskaņā ar T. Piketi metodiku šāda nevienlīdzīga bagātību sadale empīriski interpretējama kā stipri nevienlīdzīga sadale (skat. 1. tabulu) ar tendenci uz ļoti stipri nevienlīdzīgu sadali.

2. tabulā autori apkopojuši rādītājus, kuri ļauj uz pasaules fona izvērtēt šajā pētījumā analizēto piecu Rietumu civilizācijas daļu situāciju. 2. tabulā apkopotie nevienlīdzīgas bagātību sadales rādītāji mūsdienu Rietumu civilizācijas piecās daļās uz pasaules fona liecina, ka nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas mūsdienu Rietumu civilizācijā nav viendabīgas un nav vienādi virzītas. Uz visu pārējo analizēto Rietumu civilizācijas daļu fona visvairāk pārsteidz Krievija, kur pēdējo 26 gadu laikā tā bagātību daļa, kas pieder bagātākajiem 1% iedzīvotāju, ir palielinājusies vairāk nekā divas reizes (no 21% līdz 48%), tādējādi pietuvinoties revolucionārai situācijai. Kopumā Krievijā bagātību koncentrācija bagātāko 10% un 1% iedzīvotāju rokās no 1995. gada līdz 2021. gadam izaugusi attiecīgi par 18,2 un 13,4 punktiem, kas ir bezprecedenta gadījums gan visas pasaules kontekstā, gan salīdzinājumā ar pārējām analizētajām Rietumu civilizācijas daļām.

2. tabula

Iedzīvotāju procentuālo grupu starpā pastāvošās
nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas pasaulē un piecās
Rietumu civilizācijas daļās, % un punktos, 1995.g.–2021.g.

Rietumu civilizācijas daļās	Gadi	Bagātākie 10% iedzīvotāju	iesk. augstāko 1%	Vidējie 40% iedzīvotāju	Nabadzīgākie 50% iedzīvotāju	Kopā
1	2	3	4	5	6	7
Pasaule	1995	79%	38%	19%	2%	100%
	2021	75%	38%	23%	2%	100%
Pārmaiņas, salīdzinot 2021. gadu un 1995. gadu katrā grupā:						
		10% / 50%	1% / 50%	10% / 50%	1% / 50%	
Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis	1995	79/2=39,5	38/2=19,0	-2,0	0	
	2021	75/2=37,5	38/2=19,0	dekonzentrācija	stagnācija	
ASV	1995	66%	28%	32%	2%	100%
	2021	71%	35%	27%	2%	100%
Pārmaiņas, salīdzinot 2021. gadu un 1995. gadu katrā grupā:						
		10% / 50%	1% / 50%	10% / 50%	1% / 50%	
Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis	1995	66/2=33,0	28/2=14,0	+2,5	+3,5	
	2021	71/2=35,5	35/2=17,5	koncentrācija	koncentrācija	
Rietumeiropa	1995	51%	20%	42%	7%	100%
	2021	56%	24%	38%	6%	100%
Pārmaiņas, salīdzinot 2021. gadu un 1995. gadu katrā grupā:						
		10% / 50%	1% / 50%	10% / 50%	1% / 50%	
Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis	1995	51/7=7,3	20/7=2,9	+2,0	+1,1	
	2021	56/6=9,3	24/6=4,0	koncentrācija	koncentrācija	
Latvija	1995	65%	26%	32%	3%	100%
	2021	60%	29%	34%	6%	100%
Pārmaiņas, salīdzinot 2021. gadu un 1995. gadu katrā grupā:						
		10% / 50%	1% / 50%	10% / 50%	1% / 50%	
Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis	1995	65/3=21,7	26/3=8,7	-11,7	-3,9	
	2021	60/6=10,0	29/6=4,8	dekonzentrācija	dekonzentrācija	

2. tabulas turpinājumu skat. nākamajā lappusē.

2. tabulas turpinājums						
1	2	3	4	5	6	7
Ukraina	1995	55%	22%	39%	6%	100%
	2021	59%	28%	35%	6%	100%
Pārmaiņas, salīdzinot 2021. gadu un 1995. gadu katrā grupā:						
		10% / 50%	1% / 50%	10% / 50%	1% / 50%	
Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis	1995	55/6=9,2	22/6=3,7	+0,6	+1,0	
	2021	59/6=9,8	28/6=4,7	koncentrācija	koncentrācija	
Krievija	1995	52%	21%	40%	8%	100%
	2021	74%	48%	23%	3%	100%
Pārmaiņas, salīdzinot 2021. gadu un 1995. gadu katrā grupā:						
		10% / 50%	1% / 50%	10% / 50%	1% / 50%	
Nevienlīdzīgas bagātību sadales līmenis	1995	52/8=6,5	21/8=2,6	+18,2	+13,4	
	2021	74/3=24,7	48/3=16,0	koncentrācija	koncentrācija	

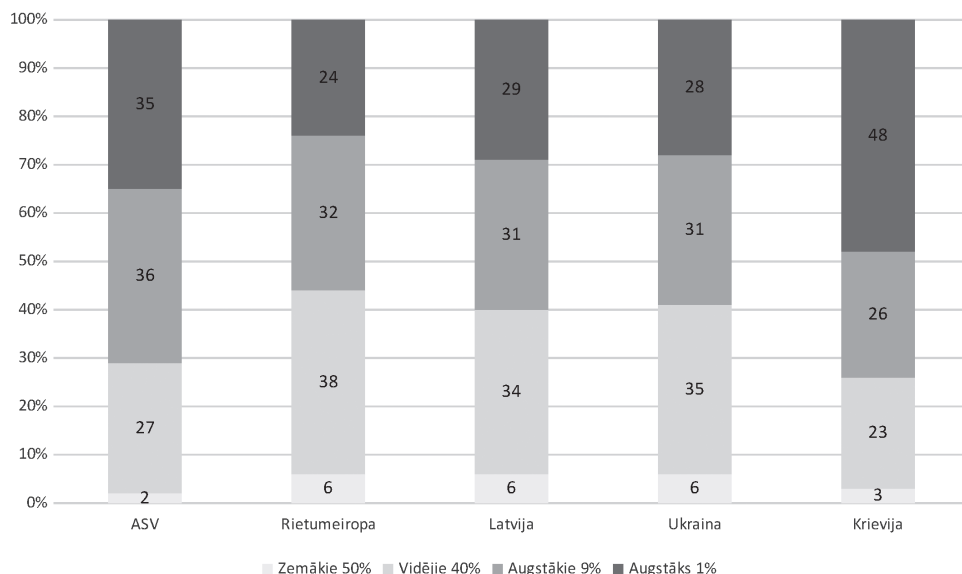
Avots: autoru aprēķināts un sastādīts, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

Turklāt Krievijā analizējamajā 26 gadu periodā ievērojami (no 40% līdz 23%) sarucis tā saucamais “bagātību vidusslānis” (angļu val.: *patrimonial middle class*), kuras veidošanos T. Piketi dēvē par “pašām nozīmīgākajām strukturālajām pārmaiņām bagātību sadalījumā ilgtermiņā” (Piketty 2014: 335). 2. tabulā apkopotie dati palīdz saprast nesen Krievijā notikušā socioloģiskā pētījuma “Vidusslāņa priekšstati par nevienlīdzību salīdzinājumā ar citiem Krievijas iedzīvotājiem: uzskatu vienotība vai nesaskaņas?” rezultātus: “Lai gan vidusslānim raksturīga īpaša savas identitātes apziņa un sava sociālā statusa pašnovērtējums, tā pārstāvji sevi vērtē kā sabiedrības “vidusdaļai”, nevis pārtikušajiem slāņiem piederīgus. Tas arī izskaidro vidējam slānim un pārējiem Krievijas iedzīvotājiem kopīgo nostāju, ka sabiedrībā valda pārāk liela nevienlīdzība. Runājot par nevienlīdzību, vidusslānis domā nevis sava un zemākā slāņa stāvokļu atšķirības, bet gan skaitliskā ziņā nelielās elites atrautību no visiem pārējiem sabiedrības slāņiem, ieskaitot vidusslāni. Tas izpaužas sociālo konfliktu specifiskajā uztverē: Krievijas iedzīvotāji par centrālo uzskata tieši konfliktu starp nabadzīgajiem un bagātajiem” (Mareeva 2021: 46).

Atgriežoties pie nevienlīdzīgas bagātību sadales dinamikas analizētajās Rietumu civilizācijas daļās, autori sagatavojuši piecas šīs dinamikas vizualizācijas par pēdējiem 26 gadiem, kas iekļautas šī raksta pielikumā. Šajos attēlos uzskatāmi parādīta bagātību koncentrācija bagātāko 10% un 1% ASV un īpaši Krievijas iedzīvotāju rokās, turpretī Rietumeiropā, Latvijā un Ukrainā bagātību koncentrācija bijusi vāja un tika novērota pat bagātību dekoncentrācija (skat. attēlus raksta pielikumā) – tieši tāpat kā pasaulē kopumā (skat. 2. tabulu). Nākamajā attēlā autori salīdzina nevienlīdzīgas bagātību sadales datus par 2021. gadu piecās analizētajās Rietumu civilizācijas daļās.

4. attēls

**Nevienlīdzīga bagātību sadale piecās mūsdienu
Rietumu civilizācijas daļās, iedzīvotāju procentuālajām grupām
piederošās nacionālās bagātības procentos, 2021. gads**

Avots: autoru aprēķināts un izveidots, izmantojot 2. tabulas datus.

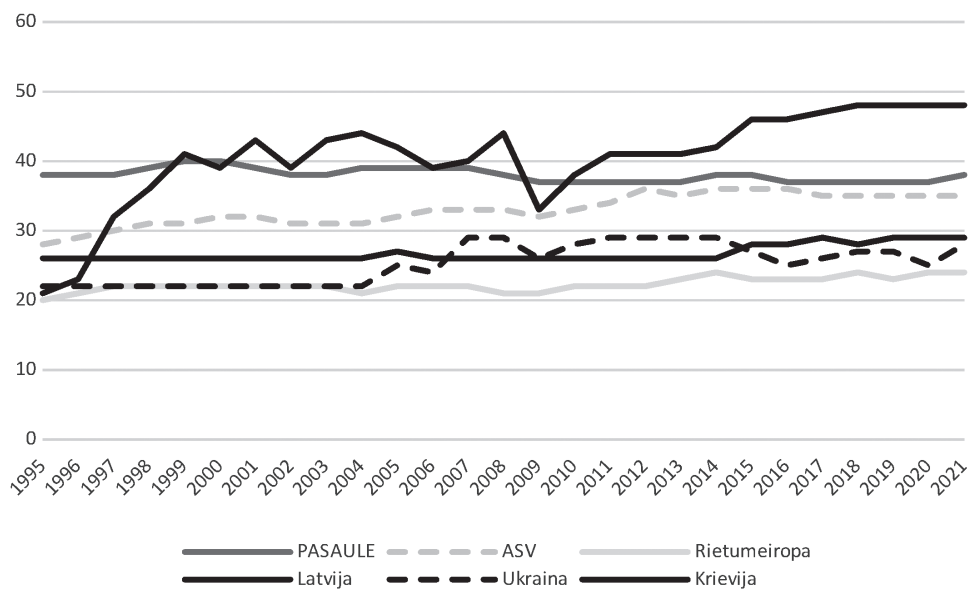
Kā izriet no 4. attēlā redzamo datu salīdzinājuma, ASV un Krievijā ir ļoti līdzīga bagātību koncentrācijas pakāpe, turpretī Rietumeiropā ir viszemākā bagātību koncentrācijas pakāpe visā mūsdienu Rietumu civilizācijā. Savukārt Latvija un Ukraina bagātību koncentrācijas ziņā veido starpvariantu starp Rietumeiropu un ASV / Krieviju.

5. attēlā autori diahroniski salīdzina bagātākajiem 1% iedzīvotāju piederošo bagātību īpatsvaru piecās Rietumu civilizācijas daļās un pasaulē kopumā.

Krievijas “spice” (nevienlīdzīgas bagātību sadales ziņā) savās rokās sakoncentrējusi praktiski pusi visu nacionālo bagātību, kas, pēc T. Piketī domām, ir sociālās revolūcijas priekšvēstnesis (Piketty 2014). Turklāt bagātāko 1% Krievijas iedzīvotāju bagātību dubultošanās (un pat nedaudz vairāk) notikusi tieši pēdējo 26 gadu laikā. Tomēr šis fakts, pēc autoru domām, zinātniskajā diskursā atspoguļots daudz mazāk, nekā stipri nevienlīdzīga bagātību sadale ASV.

5. attēls

Bagātākajiem 1% iedzīvotāju piederošo nacionālo bagātību īpatsvars pasaulē un piecās Rietumu civilizācijas daļās, %, 1995.g.–2021.g.

Gadi	PASAULE	ASV	Rietumeiropa	Latvija	Ukraina	Krievija
1	2	3	4	5	6	7
1995	38	28	20	26	22	21
1996	38	29	21	26	22	23
1997	38	30	22	26	22	32
1998	39	31	22	26	22	36
1999	40	31	22	26	22	41
2000	40	32	22	26	22	39
2001	39	32	22	26	22	43
2002	38	31	22	26	22	39
2003	38	31	22	26	22	43
2004	39	31	21	26	22	44
2005	39	32	22	27	25	42
2006	39	33	22	26	24	39
2007	39	33	22	26	29	40
2008	38	33	21	26	29	44
2009	37	32	21	26	26	33
2010	37	33	22	26	28	38
2011	37	34	22	26	29	41

5. attēla turpinājumu skat. nākamajā lappusē.

5. attēla turpinājums

1	2	3	4	5	6	7
2012	37	36	22	26	29	41
2013	37	35	23	26	29	41
2014	38	36	24	26	29	42
2015	38	36	23	28	27	46
2016	37	36	23	28	25	46
2017	37	35	23	29	26	47
2018	37	35	24	28	27	48
2019	37	35	23	29	27	48
2020	37	35	24	29	25	48
2021	38	35	24	29	28	48

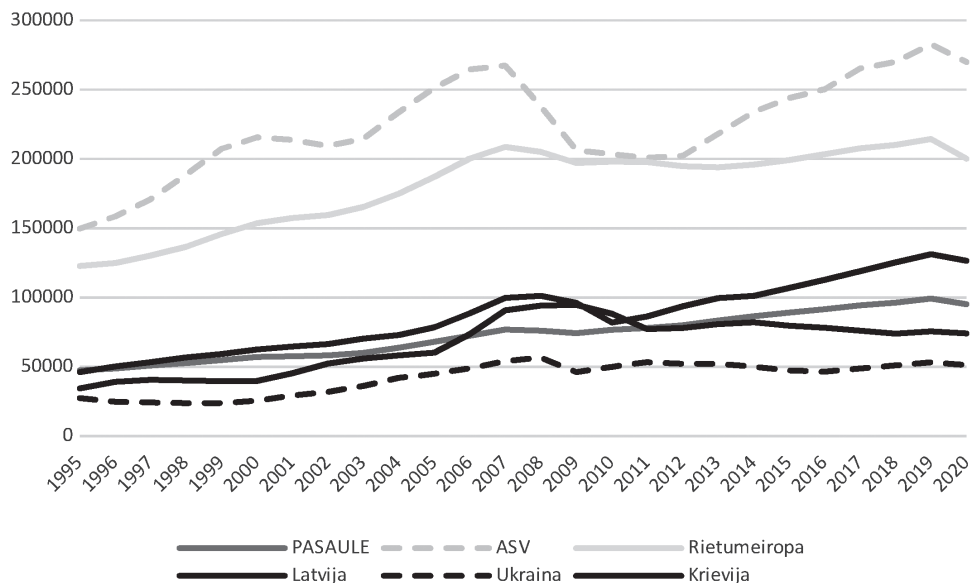
Avots: autoru aprēķināts un izveidots, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

Kā liecina Pasaules nevienlīdzības datubāzē esošo pēdējo 26 gadu datu analīze, bagātāko 1% pasaules iedzīvotāju rokās sakoncentrēts nedaudz vairāk par trešdaļu (38%) visu pasaules bagātību. Savukārt Krievijā šis rādītājs no 21% 1995. gadā pieaudzis līdz 48% 2021. gadā, par 10% pārsniedzot pasaules vidējo rādītāju. Visās pārējās autoru analizētajās Rietumu civilizācijas daļās bagātību koncentrācija bagātāko 1% iedzīvotāju rokās ir mazāk izteikta un diezgan stabila: uz 2021. gadu – no 20–24% Rietumeiropā līdz 28–29% Latvijā un Ukrainā (skat. 4. attēlu). Savukārt ASV, lai arī tur 1% “spicei” piederošo bagātību koncentrācija nepārsniedz pasaules vidējo rādītāju, tomēr ir tendence tam pietuvoties. Tādējādi, bagātību koncentrācijas un “bagātību vidusslāņa” ziņā ASV ir tuvāk Krievijai, nekā Eiropas valstīm (skat. 2. tabulu un 4.–5. attēlu).

Pēdējās desmitgadēs ASV un Krievija kļuvušas ļoti līdzīgas bagātību koncentrācijas ziņā un līdz ar to kļuvušas ievērojami atšķirīgas no Rietumeiropas. Un, ja T. Piketi saka, ka ASV pasaulei rāda sliktu piemēru nevienlīdzības ziņā (Eshe 2017), tad, pamatojoties uz šajā pētījumā veiktās empīriskās analīzes rezultātiem, autori var apgalvot, ka Krievijas rādītais piemērs ir vēl sliktāks.

Kā jau šajā rakstā iepriekš minēts, analizētajām Rietumu civilizācijas daļām ir atšķirīgs nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo, kas noteikti jāņem vērā, analizējot nevienlīdzīgu bagātību sadali. Nākamajā attēlā redzama nacionālo bagātību vidējā rādītāja uz vienu pieaugušo dinamika analizētajās Rietumu civilizācijas uz pasaules vidējā rādītāja fona pēdējo 25 gadu laikā.

6. attēls
Nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo* pasaulē un
piecās Rietumu civilizācijas daļās, eiro, 1995.g.–2020.g.

Gadi	PASAULE	ASV	Rietumeiropa	Latvija	Ukraina	Krievija
1	2	3	4	5	6	7
1995	47344	149552	122587	46011	27217	34250
1996	48685	158359	124674	50098	24662	38981
1997	50836	170742	130155	53234	24172	40519
1998	52481	188657	136522	56581	23698	39898
1999	54639	207200	145690	59104	23674	39481
2000	56989	215456	153475	62468	25393	39671
2001	57459	213590	157271	64601	29211	45327
2002	58123	209211	159399	66365	31815	52166
2003	59942	214438	165254	70226	36103	55843
2004	63694	233689	174817	72854	41897	58195
2005	67850	251147	187022	78351	44824	60104
2006	72343	264461	200160	88454	48854	73431
2007	76635	267191	208489	99489	53960	90604
2008	76021	237806	204944	101003	56506	94002
2009	74069	206089	197004	96011	45976	94556
2010	76606	203235	197936	81857	49833	88111
2011	77969	200695	197547	86234	53262	77108
2012	79771	202165	194689	93598	52061	77851
2013	83221	218061	193752	99418	52094	80677

6. attēla turpinājumu skat. nākamajā lappusē.

5. attēla turpinājums						
1	2	3	4	5	6	7
2014	86355	233875	195766	101072	49949	81947
2015	88937	243778	199056	106813	47176	79614
2016	91487	250190	203315	112647	46311	78085
2017	94140	265086	207508	118849	48636	75968
2018	96136	269898	210015	125162	50889	73767
2019	99169	282670	214244	131076	53124	75498
2020	94958	269731	200010	126407	51135	73918

* Vidējo bagātību uz vienu pieaugušo tirgus vērtība, eiro, pēc pirktspējas paritātes, bāzes gads – 2021.g.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

Autori uzskata, ka 5. attēlā apkopotie nacionālo bagātību vidējie rādītāji uz vienu pieaugušo 25 gadu laikā analizētajās Rietumu civilizācijas daļās un pasaulē būtiski papildina iepriekš veikto bagātību koncentrācijas analīzes rezultātus. Piemēram, ASV un Rietumeiropā nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo ir būtiski augstāks, nekā pasaules vidējais rādītājs (kā tas arī būtu sagaidāms). Interesantu situāciju var novērot Krievijā, kur nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo ir vairākkārt zemāks, nekā ASV un Rietumeiropā (pēc šī rādītāja Krievija ir ļoti tuvu pasaules vidējam līmenim, kā arī Latvijas un Ukrainas līmenim – skat. 6. attēlu). Pēc 2008. gada globālās finanšu krīzes Krievijā – tieši tāpat kā citās Rietumu civilizācijas daļās – nacionālo bagātību vidējais rādītājs uz vienu pieaugušo samazinājās, taču atšķirībā no ASV, Rietumeiropas un Latvijas Krievijā šis līmenis pēc krīzes tā arī neatgriezās iepriekšējā līmenī, bet gan turpināja kristies (un uz šī fona bagātības aktīvi turpināja koncentrēties bagātāko 1% Krievijas iedzīvotāju rokās). Ir vērts pievērst uzmanību arī tam, ka pēc 2019. gada pasaulē kopumā un visās piecās analizētajās mūsdienu Rietumu civilizācijas daļās nacionālo bagātību vidējie rādītāji uz vienu pieaugušo sāka diezgan ievērojami samazināties, un autori patlaban vēl nespēj nosaukt šāda vienota krituma iemeslu (iespējams, tas saistīts ar Covid-19 pandēmiju).

Tādējādi, galvenais autoru secinājums pēc nacionālo bagātību vidējo rādītāju uz vienu pieaugušo analīzes mūsdienu Rietumu civilizācijas daļās pastāvošās bagātību koncentrācijas kontekstā ir ASV un Krievijas “bagātību elišu” lielā līdzība, ņemot vērā to rokās sakoncentrēto milzīgo nacionālo bagātību daļu. Autori pieļauj, ka Krievijā vērojamā daudz izteiktākā bagātību koncentrācija pilnībā kompensē Krievijas gandrīz četrreiz mazāko nacionālo bagātību vidējo rādītāju uz vienu pieaugušo, proti, Krievijas “bagātību elite”, visticamākais, ir tikpat bagāta, cik ASV “bagātību elite”. Savukārt nabadzīgākie Krievijas iedzīvotāji ir vairākas reizes nabadzīgāki par nabadzīgākajiem amerikāņiem.

ASV un Rietumeiropas rādītāji ir tuvi tikai nacionālo bagātību vidējā rādītāja uz vienu pieaugušo ziņā, bet pilnīgi atšķirīgi bagātību koncentrācijas aspektā. Pirmkārt, Rietumeiropā (atšķirībā no ASV un visām pārējām analizētajām mūsdienu Rietumu civilizācijas daļām) ir vispēcīgākais un noturīgākais “bagātību vidusslānis”. Visticamākais, ka rakstidams par “bagātību vidusslāni” kā par nozīmīgāko bagātību sadalījuma strukturālo pārmaiņu ilgtermiņā (Piketty 2014), T. Piketī domāja galvenokārt Rietumeiropu.

Pamatojoties uz šajā rakstā veiktās analīzes rezultātiem, autori varētu piekrist T. Piketi viedoklim, ka “21. gadsimtā ASV kļūst par “rantjē sabiedrību” tajā nozīmē, ka lieli darba ienākumi var nodrošināt to īpašniekiem iespēju iekļūt bagātāko 10% iedzīvotāju grupā, bet, lai iekļūtu augstākajā procentilē, ar talantu un darba rādītājiem nepietiek un ir nepieciešams būt par kapitāla īpašnieku” (Piketty 2014: 290). Šai tēzei autori pievienotu arī Krieviju, kur tendence kļūt par “rantjē sabiedrību” ir vēl stiprāk izteikta – līdz ar to Krievija līdzinās ASV tajā ziņā, ka ievērojama nacionālo bagātību daļa (48% Krievijā un 35% ASV 2021. gadā) koncentrēta bagātāko 1% iedzīvotāju rokās, kā arī bagātāko 10% iedzīvotāju rokās (74% Krievijā un 71% ASV 2021. gadā).

7. attēls

Eiropas civilizācijas sadalošā līnija

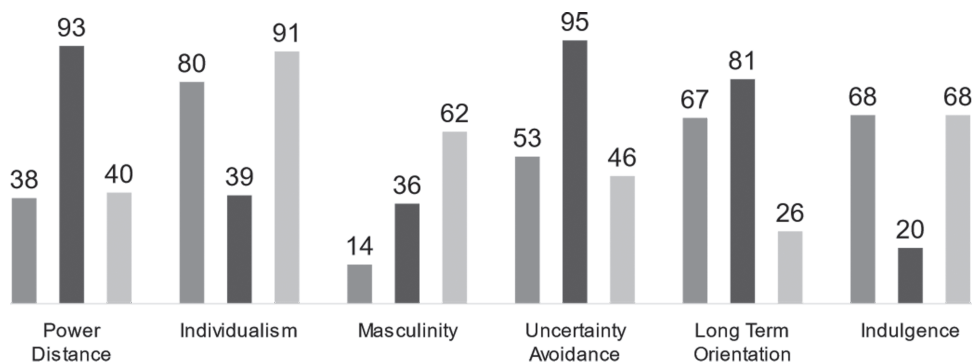
Savukārt mūsdienu ģeopolitiskie konflikti un karadarbība nav tik daudz konflikti ekonomiku starpā, cik starp kultūrām, un tieši tāpēc tie ir vēl dziļāki un daudz grūtāk risināmi (Inozemtsev 1999). Savā grāmatā “Civilizāciju sadursme: pasaules kārtības pārveide” S. Hantingtons apgalvo, ka politiskais konflikts arvien vairāk būs saistīts ar atšķirībām “civilizāciju” starpā; viņš arī runā par nozīmīgo sadalošo līniju, kas šķērso Eiropu – tā nošķir rietumu kristietību no pareizticīgo kristietības un islāma. Šī sadalošā līnija sākas Ziemeļeiropā, kur tā veido Somijas un Krievijas robežu, un beidzas Balkānos, taču stiepjas arī cauri Baltkrievijai un Ukrainai (Huntington 1996), sašķēlot tās divās daļās ar atšķirīgu vēsturi, kultūras vērtībām u.c.

Šī pētījuma rezultāti saskan ar S. Hantingtona tēzi par ekonomiskā faktora sekundāro nozīmi starpcivilizāciju konfliktos, proti, sabiedrības var būt ekonomiskās stratifikācijas ziņā līdzīgas (piemēram, kā ASV un Krievija, kur milzīga nacionālo bagātību daļa atrodas “spices” rokās) un vienlaikus pilnīgi atšķirīgas kultūras aspektā (kā Rietumeiropa, Krievija un ASV G. Hofstede formulēto kultūras dimensiju ziņā – skat. 8. attēlu): “Mana hipotēze ir tāda, ka konflikta pamats šajā jaunajā pasaulē nebūs primāri ideoloģisks vai primāri ekonomisks. Galvenās šķirtnes un noteicošais konflikta avots būs balstīts kultūrā. Nacionālās valstis joprojām būs ietekmīgākie spēlētāji pasaulē, taču principiālie globālās politikas konflikti veidosies starp nācijām un atšķirīgu civilizāciju grupām. Globālajā politikā dominēs civilizāciju sadursme. Civilizāciju starpā esošās robežlīnijas būs nākotnes frontes līnijas” (Huntington 1996: 115).

Avots: Huntington 1996.

8. attēls

Nīderlandes,* Krievijas un ASV kultūras dimensiju rādītāji,
balles no 0 līdz 100

Kultūras dimensijas	Nīderlande (1. sleja)	Krievija (2. sleja)	ASV (3. sleja)
Varas distance	38	93	40
Individuālisms	80	39	91
Maskulinitāte	14	36	62
Izvairīšanās no nenoteiktības	53	95	46
Ilgtērmiņa orientācija	67	81	26
Ļaušānās	68	20	68

* G. Hofstede's kultūras dimensiju datubāze ietver atsevišķi nosauktas valstis, nevis Rietumeiropu kā vienotu veselumu, un Nīderlande šeit pārstāv Rietumeiropu.

Avots: Hofstede 2022.

Iespējams, ir vērts mūsdienu Rietumu civilizāciju skatīt pa atsevišķām daļām: Rietumeiropa, Austrumeiropa, Ukraina un Krievija, Ziemeļamerika (šajā pētījumā netiek skarts jautājums par Centrālamerikas, Latīņamerikas un Dienvidamerikas piederību mūsdienu Rietumu civilizācijai). Tieši šāds ir pasaules dalījums reģionos saskaņā ar Pasaules nevienlīdzības datubāzi (Paris School of Economics 2022). Autori paredz lielus akadēmiskās sabiedrības iebildumus pret Krievijas un Ukrainas apvienošanu vienā pasaules reģionā. Arī šajās valstīs pastāvošās nevienlīdzīgas bagātību sadales salīdzinājuma rezultāti norāda uz šādas apvienošanas nelietderīgumu, lai gan kultūras vērtību izpēte liecina, ka šajā ziņā Ukraina ir daudz tuvāka Krievijai (skat. 1. attēlu), nekā Eiropai (Reeskens 2022). Kā liecina P. Akalijska (*P. Akaliyski*) pētījuma rezultāti, Eiropas integrāciju sekmē ne tikai valstu ekonomiskā un politiskā sadarbība, bet gan arī to kultūras vērtību konverģence (Akaliyski 2018).

Secinājumi

Ņemot vērā Rietumu civilizācijas piecās daļās pastāvošās neviendabīgās un atšķirīgi virzītās nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas, kā arī kultūras vērtību atšķirības un notiekošo ģeopolitisko militāro konfliktu, autori apšaubā vienotas Rietumu civilizācijas pastāvēšanu 21. gadsimtā un uzskata, ka šī civilizācija ir sašķelta “sākotnējā kodolā” (Eiropas civilizācijā) un divos pastāvīgi un daudzveidīgi konfliktējošos “perifērajos spārnos” (Amerikas un krievu civilizācijās).

Savukārt Ukraina un Latvija atrodas uz civilizāciju robežas, tāpēc ka “dabiskā ģeopolitiskā barjera, kas norobežo Eiropas subkontinentu tā austrumos, ir līnija Rietumu Dvina-Dņipra, kuras stratēģiskā nozīmība pierādījusies visos karos Krievijas un Eiropas valstu starpā” (Pereslegin 2003: 582). Attiecībā uz Latviju šo tēzi pilnībā apstiprina Daugavas augštecē esošā Latgales reģiona pastāvīgā atpalicība praktiski visos sociāli ekonomiskās attīstības rādītājos (State Regional Development Agency 2008; Judrupa 2011; Lonska 2014; Selivanova-Fjodorova 2020).

Tā kā 20. gadsimtā “pagātni iznīcināja tieši kari, nevis mierīgas demokrātiskas un ekonomiskas attīstības loģika” (Piketty 2014: 273), tad autori paredz līdzīgu “rantjē krahū” (Piketty 2014) visās Rietumu civilizācijas daļās, kas tādā vai citādā veidā piedalās pašreizējā civilizāciju konfliktā.

References

- Akaliyski P. (2018) United in diversity? The convergence of cultural values among EU member states and candidates. *European Journal of Political Research*, Vol. 58, No. 2, pp. 388–411. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12285>
- Alvaredo F., Chancel L., Piketty T., Sae E., Zucman G. (2018) *World Inequality Report 2018. Executive Summary*. World Inequality Lab.
- Ankerl G. (2000) *Global Communication without Universal Civilization. INU Societal Research. Vol. 1: Coexisting Contemporary Civilizations: Arabo-Muslim, Bharati, Chinese, and Western*. Geneva: INU Press.
- Bakvis P. (2018) The World Bank's fuzzy math on inequality and the future of work. *Inequality.org: Research & Commentary*. Available: <https://inequality.org/research/world-banks-fuzzy-math-on-inequality-and-future-of-work/> (accessed on 10.06.2022).
- Bova R. (2003) *Russia and Western Civilization. Cultural and Historical Encounters*. Routledge.
- Bourguignon F. (2015) *The Globalization of Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Business School for the World (INSEAD), Adecco Group, Tata Communications. (2019) *The Global Talent Competitiveness Index 2019: Entrepreneurial Talent and Global Competitiveness*. Lanvin B., Monteiro F. (Eds.). Paris: Fontainebleau.
- Danilevskij N. (1869 [2004]) *Rossiia i Evropa*. Available: <http://vehi.net/danilevsky/rossiya/index.html> (accessed on 10.06.2022). (In Russian)
- Dubina I., Carayannis E., Campbell D. (2019) The coevolution of labor and creativity: a way from the “old” to the “new” economy. Bast G., Carayannis E., Campbell D. (Eds.) *The Future of Education and Labor. Arts, Research, Innovation and Society*. Cham: Springer, pp. 167–188. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-26068-2_6

- Dugin A. (1997) *Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoe budushchee Rossii*. Moskva: Arktogetia. (In Russian)
- Eshe N. (2017) Thomas Piketty says the US is setting a bad example on inequality for the world. *Quartz*.
- Flaherty T., Rogowski R. (2021) Rising inequality as a threat to the liberal international order. *International Organization*, Vol. 75, No. 2, pp. 495–523. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818321000163>
- Florida R. (2002a) The economic geography of talent. *Annals of the American Association of Geographers*, Vol. 92, No. 4, pp. 743–755. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8306.00314>
- Florida R. (2002b) *The Rise of the Creative Class, and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Florida R. (2006) *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent*. New York, NY: Harper Business.
- Fujita M., Thisse J. (2002) *The Economics of Agglomeration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Galle S., Rodriguez-Clare A., Yi M. (2017) Slicing the pie: quantifying the aggregate and distributional effects of trade. *NBER Working Paper No. 23737*. Available: <https://www.nber.org/papers/w23737.pdf> (accessed on 10.06.2022).
- Haynes J. (2021) *A Quarter Century of the "Clash of Civilizations"*. Routledge.
- Hofstede G. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviours, Institutions and Organizations Across Countries*. CA: Sage, Thousand Oaks.
- Hofstede G. (2022) *Country Comparison*. Available: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/latvia,russia,the-usa/> (accessed on 10.06.2022).
- Howkins J. (2001) *The Creative Economy: How People Make Money From Ideas*. London: Penguin.
- Hung H.-F. (2021) Recent trends in global economic inequality. *Annual Review of Sociology*, Vol. 47, No. 1, pp. 349–367. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-090320-105810>
- Huntington S. (1993) The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, pp. 22–49. DOI: <https://doi.org/10.2307/20045621>
- Huntington S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Inozemtsev V. (1999) *Raskolotaia tsivilizatsiia: Nalichestvuiushchie predposylki i vozmozhnye posledstviia postekonomicheskoi revoliutsii*. Moskva: Academia. (In Russian)
- Inozemtsev V. (2001) *One World Divided. Existing Causes and Possible Results of the Coming Post-Economic Revolution*. London: Wisdom House.
- Institute for Policy Studies. (2017) *Billionaire Bonanza: The Forbes 400 and the Rest of Us*. Available: <https://ips-dc.org/wp-content/uploads/2017/11/BILLIONAIRE-BONANZA-2017-FinalV.pdf> (accessed on 10.06.2022).
- Institute for Policy Studies. (2022) *Inequality.org*. Available: <https://inequality.org/about/> (accessed on 10.06.2022).
- Judrupa I. (2011) *Latvijas regionu konkuretspejas novertesana*. Promocijas darbs. Riga: Rigas Tehniska universitate. (In Latvian)
- Kerimoglu E., Karahasan B. (2012) Geography of talent for understanding regional disparities in Spain. *Journal of Urban and Regional Analysis*, Vol. IV, No. 2, pp. 103–128. Available: http://www.jurareview.ro/resources/pdf/volume_10_geography_of_talent_for_understanding_regional_disparities_in_spain_abstract.pdf (accessed on 10.06.2022).

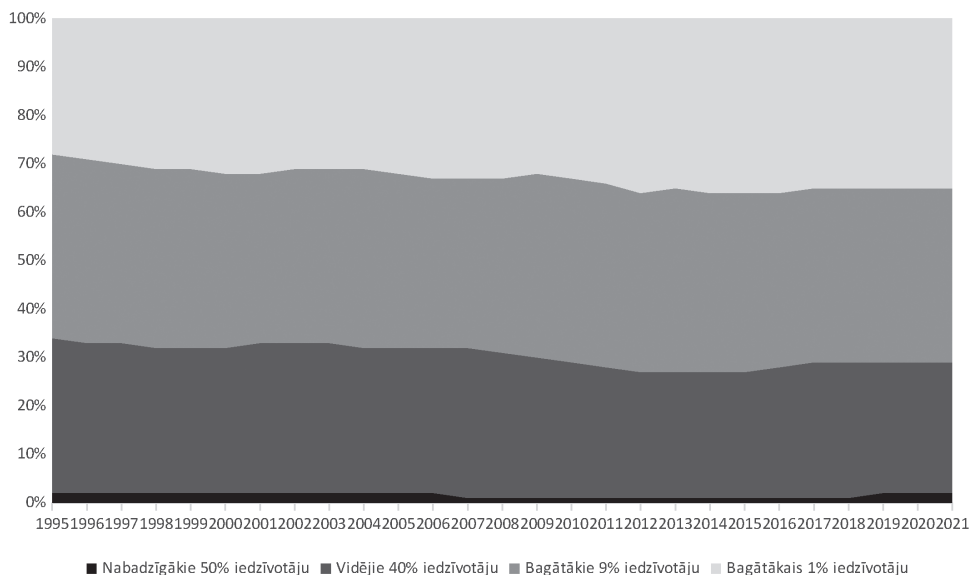
- Kim S. (2008) Spatial inequality and economic development: theories, facts and policies. *Working Paper No. 16*. Washington: The World Bank.
- Lonska J. (2014) *Teritoriju attīstības novērtesana Latvijas reģionos*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte. (In Latvian)
- Mareeva S. (2021) Predstavleniia srednego klassa o neravenstvakh na fone drugikh rossiian: consensus ili raskol? *Sotsiologicheskie issledovaniia=Sociological Studies*, No. 1, pp. 38–49. DOI: <https://doi.org/10.31857/S013216250012166-5>
- Mareeva S., Slobodeniuk E. (2018) Neravenstvo v Rossii v mezhdunarodnom kontekste: dokhody, bogatstvo, vozmozhnosti. *Vestnik obshchestvennogo mneniia. Dannie, Analiz, Diskussii = The Russian Public Opinion Herald. Data. Analysis. Discussions*. Vol. 126, No. 1–2, pp. 30–46. (In Russian)
- Novokmet F., Piketty T., Zucman G. (2017) *From Soviets to Oligarchs: Inequality and Property in Russia, 1905–2016*, No. w23712. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Paris School of Economics. (2022) *World Inequality Database (WID)*. Available <https://wid.world/> (accessed on 10.06.2022).
- Pereslegin S. (2003) Posleslovie. O spektroskopii tsivilizatsij, ili Rossiia na geopoliticheskoi karte mira. Hantington S. *Stolknovenie tsivilizatsij*. Moskva: Izdatel'stvo AST, pp. 579–603. (In Russian)
- Pew Research Center. (2018) *Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*. Available: <https://www.pewresearch.org/religion/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/> (accessed on 10.06.2022).
- Piketty T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century*. 1st ed. Cambridge: Harvard University Press.
- Piketty T., Zucman G. (2014) Capital is back: wealth-income ratios in rich countries 1700–2010. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 129, Issue 3, pp. 1255–1310. DOI: <https://doi.org/10.1093/qje/qju018>
- Reeskens T. (2022) Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? *LSE EUROPP blog*. Available: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/04/are-ukrainian-values-closer-to-russia-or-to-europe> (accessed on 10.06.2022).
- Selivanova-Fjodorova N. (2020) *Latvijas reģionu ekonomiska diferenciācija 21. gadsimta sākumā*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte. (In Latvian)
- State Regional Development Agency. (2008) *Development of Regions in Latvia 2007*. Analytical report. Riga: Valters & Rapa.
- Tao Zh., Zhang X., Malone K. (2017) Talent capital on economic growth: a tale of a Chinese megalopolis. *International Journal of Applied Economics*, Vol. 14, No. 2, pp. 56–70. Available: https://www2.southeastern.edu/orgs/ijae/index_files/IJAE%20SEPT%202017%20ZHANG%20OCT-31-2017.pdf (accessed on 10.06.2022).
- Tsygankov A. (2006) *Russia's Foreign Policy. Change and Continuity in National Identity*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- United Nations University World Institute for Development (UNU-WIDER). (2022) *World Income Inequality Database (WIID)*. Available: <https://www.wider.unu.edu/project/world-income-inequality-database-wiid> (accessed on 10.06.2022).
- World Inequality Lab. (2021) *World Inequality Report 2022*. Available: https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2022/03/0098-21_WIL_RIM_RAPPORT_A4.pdf (accessed on 10.06.2022).

Pielikums

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorijas mūsdienu Rietumu civilizācijas piecās daļās

1. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorija ASV, personīgā neto
bagātību daļa (pieaugušie, vienlīdzīgs dalījums),* %, 1995.g.–2021.g.

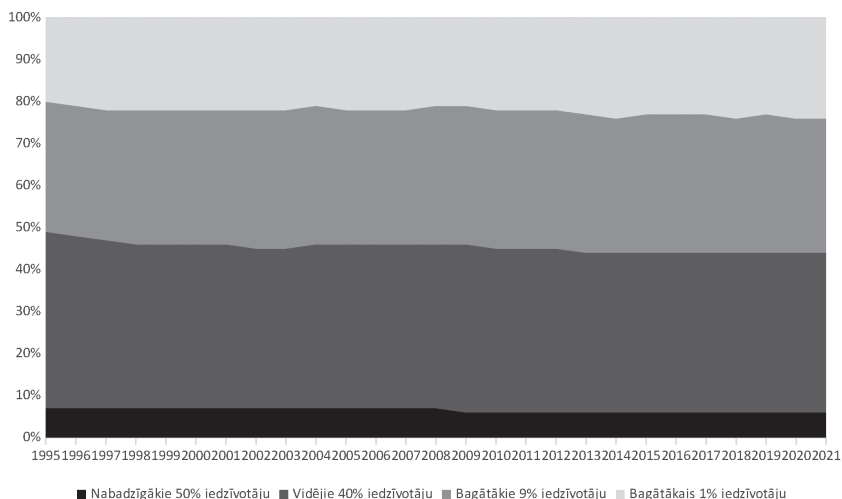

* Oriģinālais atšifrējums datubāzē: *net personal wealth share (adults, equal split)*.

Avots: autoru izveidots attēls, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

2. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorija Rietumeiropā, personīgā neto bagātību daļa (pieaugušie, vienlīdzīgs dalījums),* %, 1995.g.–2021.g.

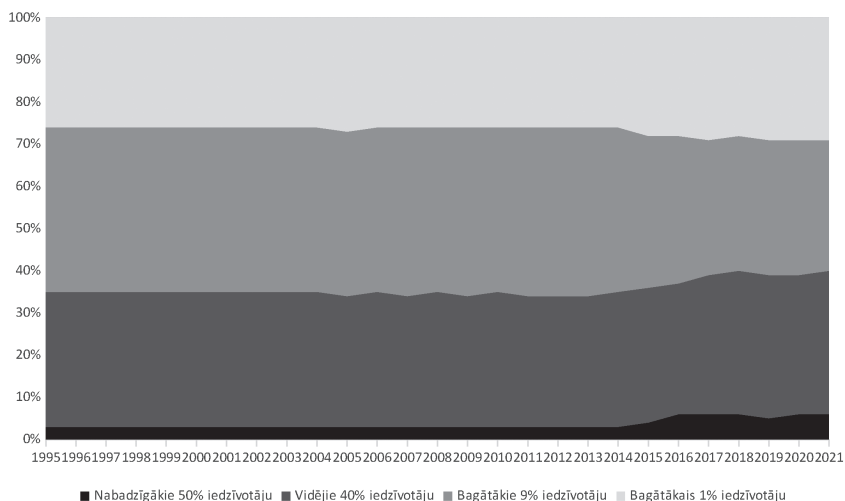

* Oriģinālais atšifrējums datubāzē: *net personal wealth share (adults, equal split)*.

Avots: autoru izveidots attēls, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

3. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorija Latvijā, personīgā neto bagātību daļa (pieaugušie, vienlīdzīgs dalījums),* %, 1995.g.–2021.g.

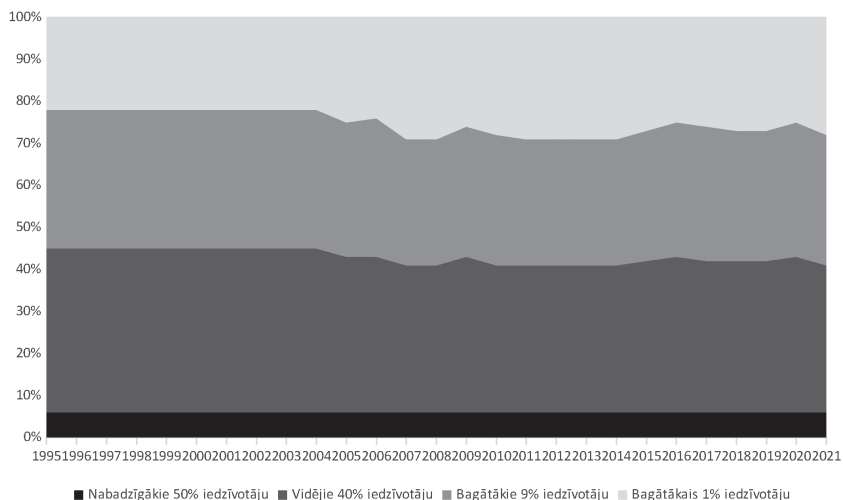

* Oriģinālais atšifrējums datubāzē: *net personal wealth share (adults, equal split)*.

Avots: autoru izveidots attēls, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

4. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorija Ukrainā, personīgā neto bagātību daļa (pieaugušie, vienlīdzīgs dalījums),* %, 1995.g.–2021.g.

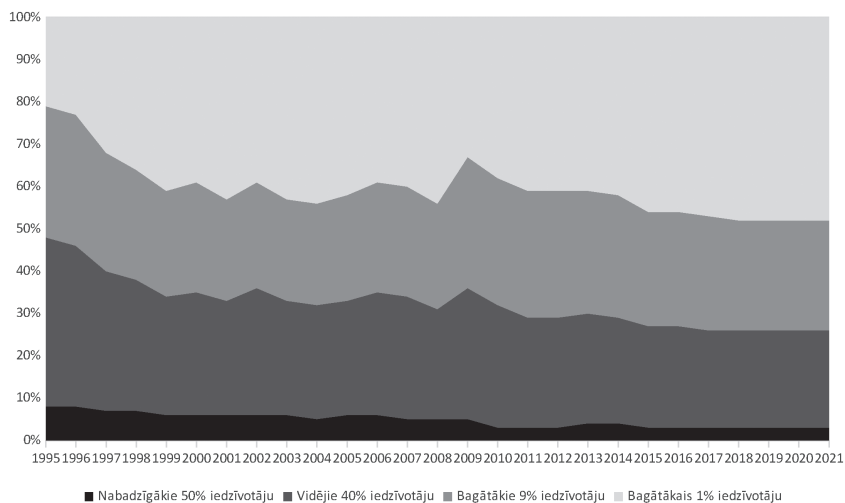

* Oriģinālais atšifrējums datubāzē: *net personal wealth share (adults, equal split)*.

Avots: autoru izveidots attēls, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

5. attēls

Nevienlīdzīgas bagātību sadales trajektorija Krievijā, personīgā neto bagātību daļa (pieaugušie, vienlīdzīgs dalījums),* %, 1995.g.–2021.g.

* Oriģinālais atšifrējums datubāzē: *net personal wealth share (adults, equal split)*.

Avots: autoru izveidots attēls, izmantojot datus no Paris School of Economics 2022.

Valdis Jukšs, Dzintra Iliško, Anita Kokarēviča,
Irēna Kokina, Jeļena Davidova

DARBINIEKU PROFESIONĀLĀ ATTĪSTĪBA UN TĀS LOMA MŪSDIENU PASAULES VALSTU EKONOMISKAJĀ VEIKTSPĒJĀ

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(4))

Citēšanai: Jukšs V., Iliško Dz., Kokarēviča A., Kokina I., Davidova J. (2022) Darbinieku profesionālā attīstība un tās loma mūsdienu pasaules valstu ekonomiskajā veiktspējā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 34(1): 73–99. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(4))

For citation: Jukšs V., Iliško Dz., Kokarēviča A., Kokina I., Davidova J. (2022) Employees' professional development and its role in economic performance of countries in the modern world. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 73–99. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(4))

Šajā pētījumā darbinieku profesionālā attīstība ir konceptuāli saprotama kā mūžizglītības neatņemama sastāvdaļa, uz kuras balstās sabiedrība, kas mācās. Tādi jēdzieni kā mūžizglītība, sabiedrība, kas mācās, un pat mācīšanās ekonomika ļoti aktīvi tiek izmantoti starptautiskajā pētniecības telpā un teorētiski ir valstu konkurētspējas un ekonomiskās veiktspējas priekšnosacījumi mūsdienu pasaulē. Tomēr Latvija (tāpat kā lielākā daļa valstu ar zemu ekonomisko veiktspēju) joprojām nav sabiedrība, kas mācās, īpaši uz Eiropas Savienības valstu fona. Šajā sakarā ir nepieciešams empīrisks pierādījums par darbinieku profesionālās attīstības lomu mūsdienu pasaules valstu ekonomiskajā veiktspējā (kas ir gan šī pētījuma mērķis, gan novitāte). Šāds empīrisks pierādījums ir nepieciešams, lai ekonomikas paradigmas ietvaros zinātniski pamatotu darbinieku profesionālās attīstības ilgtspējīgu vadību. Empīriskās informācijas avots šim pētījumam ir 2018.g. – 2020.g. dati no pārskatiem par Globālās talantu konkurētspējas indeksu (GTKI) vairāk nekā 100 valstīm visā pasaulē (ieskaitot visas ES valstis). Autori izmanto Globālās talantu konkurētspējas indeksu (precīzāk, vienu no tā apakšindeksiem) kā empīrisku rīku mūžizglītības un darbinieku profesionālās attīstības novērtēšanai mūsdienu pasaules valstīs trīs gadu periodā. Savukārt, lai empīriski mērītu valstu ekonomisko veiktspēju mūsdienu pasaulē, tiek izmantots IKP rādītājs uz vienu iedzīvotāju kārtējam gadam. Šī pētījuma mērķa sasniegšanai autori pielietoja četras kvantitatīvās datu analīzes metodes: korelācijas analīzi, regresijas analīzi, vidējo rādītāju salīdzināšanu un diskriminantu analīzi. Empīriskā pētījuma rezultātā autoriem ir izdevies pierādīt, ka mūžizglītības stāvoklis kopumā un jo īpaši darbinieku profesionālās attīstības līmenis ir ne tikai faktors, bet arī rādītājs valstu ekonomiskajai veiktspējai mūsdienu pasaulē. Šīs funkcijas sakrīt tāpēc, ka mūžizglītības un darbinieku profesionālās izaugsmes īstenošana pati par sevi prasa ievērojamus ieguldījumus. Tomēr ar darbinieku profesionālās attīstības un viņu pašmotivācijas efektīvu ilgtspējīgu vadību ir iespējams veidot sabiedrību, kas mācās, ne tikai balstoties uz materiālajiem ieguldījumiem, bet arī attīstot mācīšanās kultūru.

Atslēgvārdi: darbinieku profesionālā attīstība, ekonomiskā veiktspēja, mūžizglītība, sabiedrība, kas mācās, ilgtspējīga vadība, mūsdienu pasaule.

Employees' professional development and its role in economic performance of countries in the modern world

Within this study, employees' professional development is conceptually understood as an integral part of lifelong learning that underlies a learning society. The concepts of lifelong learning, a learning society and even a learning economy are very actively used in the international research space and theoretically are substantiated as the prerequisites for the competitiveness and economic performance of countries in the modern world. Despite this, Latvia (like most countries with low economic performance) is still not a learning society in practice, especially against the background of the European Union's countries. In this regard, there was a need for empirical evidence of the role of employees' professional development in economic performance of countries in the modern world (which is both the aim and the novelty of this study). Such empirical evidence is needed in order to obtain a scientific basis for the sustainable management of employees' professional development in the framework of the economic paradigm. The source of empirical information for this study is data for 2018–2020 from reports on the Global Talent Competitiveness Index (GTCI) for more than 100 countries around the world (including all EU countries). The authors use the Global Talent Competitiveness Index (more precisely, one of its sub-indices) as an empirical tool for assessing lifelong learning and employees' professional development of countries in the modern world for three years. In turn, to empirically measure the economic performance of countries in the modern world, the indicator of GDP per capita for the current year is used. To achieve the goal of this study, the authors applied four methods of quantitative data analysis: correlation analysis, regression analysis, comparison of means, and discriminant analysis. As a result of an empirical study, the authors managed to prove that the level of development of lifelong learning in general and employees' professional development in particular are not only factors, but also indicators of the economic performance of countries in the modern world. This simultaneity of roles takes place because the implementation of lifelong learning and employees' professional development in themselves requires considerable investment. However, with effective sustainable management of employees' professional development and their self-motivation, it is possible to create a learning society not only based on material investment, but also through the development of a learning culture.

Keywords: employees' professional development, economic performance, lifelong learning, learning society, sustainable management, modern world.

Профессиональное развитие работников и его роль в экономической дееспособности стран современного мира

В рамках данного исследования профессиональное развитие работников концептуально понимается, как составная часть непрерывного обучения, лежащего в основе обучающегося общества. Проблема состоит в том, что, несмотря на активное использование в международном исследовательском пространстве и теоретическую обоснованность концепций непрерывного обучения, обучающегося общества и даже экономики обучения, как необходимых предпосылок конкурентоспособности и экономической дееспособности стран в современном мире, Латвия (как и большинство стран с невысокой экономической дееспособностью) на практике всё ещё не является обучающимся обществом, особенно на фоне стран Европейского Союза. В связи с этим возникает необходимость эмпирического доказательства роли профессионального развития работников в экономической дееспособности стран современного мира (что является как целью, так и новизной данного исследования) для научного обоснования долгосрочного управления профессиональным развитием работников в рамках экономической парадигмы. Источником эмпирической информации для данного исследования являются данные за 2018–2020 годы из отчётов

об Индексе глобальной конкурентоспособности по таланту (ИГКТ) по более, чем 100 странам мира (включая все страны ЕС). Авторы используют Индекс глобальной конкурентоспособности по таланту (точнее — один из его субиндексов) в качестве инструмента эмпирической оценки непрерывного обучения и профессионального развития работников в странах современного мира в течение трёх лет. В свою очередь, для эмпирического измерения экономической дееспособности стран современного мира авторы используют показатель ВВП на душу населения за текущий год. Применив четыре метода количественного анализа данных — корреляционный анализ, регрессионный анализ, сравнение средних и дискриминантный анализ, — авторам удалось доказать, что уровень развития непрерывного обучения в целом и профессионального развития работников в частности — это не только факторы, но также и индикаторы экономической дееспособности стран современного мира, поскольку реализация непрерывного обучения на практике и профессиональное развитие работников сами по себе требуют немалых инвестиций. Тем не менее, при эффективном долгосрочном управлении профессиональным развитием работников и их внутренней мотивированности возможно создать обучающееся общество не только за счёт значительных материальных вложений, но и посредством развития культуры обучения.

Ключевые слова: профессиональное развитие работников, экономическая дееспособность, непрерывное обучение, обучающееся общество, долгосрочное управление, современный мир.

Ievads

Zinātniskajā un analītiskajā literatūrā darbinieku profesionālā attīstība konceptuāli tiek uztveramā kā mūžizglītības (angļu val.: *lifelong learning*) (Valsts valodas centrs u.c. 2022a) sastāvdaļa (Business School for the World (INSEAD) et al. 2017, 2018, 2019, 2020; Bersin, Zao-Sanders 2019; Beqiri, Mazreku 2020). Mūžizglītības aktualizēšanos pasaulē noteica izglītības lomas pieaugums ekonomikā, ko izraisīja globālās ekonomikas modeļa izmaiņas 21. gadsimtā, pārejot no industriālās ekonomikas uz zināšanu ekonomiku (Boronenko 2007; Rivza 2018). Mūžizglītības koncepcija balstās uz cilvēka attīstības – gan profesionālās, gan personiskās – turpināšanos arī pēc mācību iestādes beigšanas, jo iegūtās zināšanas ātri noveco (Su 2007).

Savukārt mūžizglītības ekonomiskā būtība ir saistīta ar to, ka cilvēku zināšanas kļūst par reālu ražošanas faktoru, kas spēj radīt augstu pievienoto vērtību, un vienlaikus – par pieprasītu preci tirgū (Sannikova 2015). Latvijas pētnieces I. Lapina un D. Aramina secināja, ka “darbaspēka kopējā profesionālā līmeņa paaugstināšana ir viens no ekonomikas attīstības priekšnoteikumiem” (Lapina, Aramina 2011: 63). Tā kā automatizācija, mākslīgais intelekts un jauni darbavietu modeļi pārkonfigurē uzņēmējdarbības vidi, mūžizglītība ir kļuvusi ne tikai par pedagoģisko, bet arī par ekonomisko imperatīvu (Bersin, Zao-Sanders 2019). 80% uzņēmumu vadītāju visā pasaulē uzskata, ka jaunas darbinieku prasmes biznesā ir nepieciešamas (PwC 2021).

Latvijā mūžizglītības ekonomiskos aspektus pētīja A. Sannikova savā promocijas darbā “Mūžizglītības ekonomiskie aspekti Latvijā” (2015), konceptuāli uztverot mūžizglītību kā institucionalizētu zināšanu tirgu – īpašu sistēmu, kas sastāv no šādiem strukturāli funkcionālajiem elementiem: valdību politiskajām deklarācijām un programmām mūžizglītībā; mācību programmām, ko izstrādā mūžizglītības pakalpojumu

sniedzēji; mācību iestādēm un komercuzņēmumiem, kuri sniedz mūžizglītības pakalpojumus; mūžizglītības finansēšanas mehānisma un instrumentiem; iegūto zināšanu novērtēšanas un apliecināšanas mehānismiem; mūžizglītības mācību programmu licencēšanas un akreditācijas mehānismiem; mūžizglītības infrastuktūras un citiem elementiem (Sannikova 2015).

Daži zinātnieki uzsver, ka mūžizglītība ir svarīga, lai apmierinātu darba tirgus pieaugošo pieprasījumu pēc aizvien jaunām darbinieku prasmēm (Galindo-Rueda et al. 2003). Lai iegūtu izglītību, mūsdienās vairs nav jāiekļaujas noteiktos vecuma vai dzīvesposma rāmjos, izglītība ir ekonomiski nepieciešama visā dzīves garumā un kļuvusi par tās neatņemamu sastāvdaļu (Zborovskij, Ambarova 2020). Līdz ar to Latvijas terminoloģiskajā telpā parādās jauns termins – “sabiedrība, kas mācās” (angļu val.: *learning society*) (Valsts valodas centrs u.c. 2022b), un tās attīstību veicina trīs galvenie faktori: informācijas sabiedrība, zinātniski tehnoloģiskā vide un ekonomikas internacionalizācija (European Commission (EC) 1995). Konceptu “sabiedrība, kas mācās” relatīvi sen pēta un aktīvi izmanto starptautiskajā zinātniskajā telpā (Hutchins 1968; Husen 1974; Edwards et al. 1995; Jarvis 2000, 2006; Welton 2005; Su 2007; Popescu 2011; Tindemans, Dekocke 2020; Seriakova, Kravchenko 2020; Sungsup et al. 2021; Raven 2021), bet praktiski neizmanto Latvijā (katrā ziņā – latviešu valodā). G. Čens (G. Chen) un R. Klimoskis (R. Klimoski) apgalvo, ka pastāv plaša starp mācīšanās un attīstības teorijām (angļu val.: *training and development theories*) un empīriskajiem pētījumiem šajā jomā – tāpēc, ir nepieciešams aktīvāk realizēt empīriskus pētījumus makrolīmenī, lai rastos zinātniski pamatota izpratne par to, kā darbinieku profesionālā attīstība ietekmē makroekonomiskos rādītājus (Chen, Klimoski 2007).

Šī pētījuma mērķis ir pētīt darbinieku profesionālo attīstību un tās lomu mūsdienu pasaules valstu ekonomiskajā veiktspējā, īpašu uzmanību pievēršot situācijai Latvijā, salīdzinot to ar situāciju citās pasaules un ES valstīs un atbildot uz pētniecisku jautājumu: vai Latviju varētu nosaukt par sabiedrību, kas mācās? Metodoloģiski šī izpēte balstās uz darbinieku profesionālās attīstības konceptuālo izpratni kā mūžizglītības sastāvdaļu, kas ir īpaši vērtīga zināšanu ekonomikas apstākļos.

Empīriskās informācijas avots šim pētījumam ir 2018.g.–2020.g. dati no pārskata par Globālās talantu konkurētspējas indeksu, GTKI (angļu val.: *Global Talent Competitiveness Index, GTCI*) vairāk nekā 100 pasaules valstīs (ieskaitot visas ES valstis) (Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020). Autori izmanto Globālās talantu konkurētspējas indeksu (precīzāk – vienu no tā apakšindeksiem) kā instrumentu mūžizglītības un darbinieku profesionālās attīstības empīriskajai novērtēšanai mūsdienu pasaules valstīs 3 gadu laika periodā. Savukārt, lai veiktu mūsdienu pasaules valstu ekonomiskās veiktspējas (angļu val.: *economic performance*) empīrisko izpēti, autori, tāpat kā virkne citu pētnieku, izmanto IKP uz vienu iedzīvotāju gadā (Porter 2003; Stankevics 2014; Stankevics et al. 2014; New Zealand Institute of Economic Research (NZIER) 2014; Boronenko et al. 2014; Kondratiuk-Nierodzinska 2016; Selivanova-Fiodorova i dr. 2021). Empīriskajā izpētē tika izmantotas dažas metodes pēc iespējas stabilāku rezultātu iegūšanas nolūkos: korelācijas analīze, regresijas analīze, vidējo rādītāju salīdzināšana un diskriminantu analīze.

Darbinieku profesionālās attīstības kā mūžizglītības sastāvdaļas konceptuālā izpratne

Mūsdienu sociālajā zinātnē par ideālu un ekonomiski optimālu izglītības attīstības modeli uzskatāma sabiedrība, kas mācās (Seriakova, Kravchenko 2020). Pēc P. Edwardsa (*P. Edwards*) definīcijas, sabiedrība, kas mācās, ir, pirmkārt, izglītota sabiedrība, ko raksturo aktīva pilsoniskā pozīcija, liberālā demokrātija un vienādas iespējas pieaugušo apmācībai (Edwards et al. 1995).

Vairākums pētnieku, kas strādā mūžizglītības jomā, teorētiski uzskata sabiedrību, kas mācās, par neapšaubāmu attīstības faktoru gan pašiem darbiniekiem, gan arī organizācijām, kurās viņi strādā, kā arī sabiedrībai un ekonomikai kopumā. Piemēram, pētnieki T. Bekiri (*Th. Beqiri*) un I. Mazreku (*I. Mazreku*) raksta, ka mūžizglītība ir svarīga cilvēku darba dzīves sastāvdaļa, un tā ir nozīmīga arī darba devējiem. Ieguldījumi darbinieku profesionālo prasmju uzlabošanā, izmantojot formālo un neformālo izglītību, paaugstina viņu radošumu, elastīgumu un produktivitāti, savukārt uzņēmumi, kas iegulda resursus darbinieku prasmēs, kļūst konkurētspējīgāki gan iekšējā, gan arī globālajā tirgū. Darbinieku apmācības potenciālais ieguvums var nebūt acīmredzams un ne vienmēr uzreiz sekos apmācībai, bet tas noteikti paaugstina konkurētspēju (Beqiri, Mazreku 2020). Īpaši viņi uzsver nepieciešamību pastāvīgai darbinieku attīstībai tajās valstīs, “kuras joprojām ir pārejas periodā un kurām aktuālā problēma ir darbinieku prasmju nepietiekamība” (Beqiri, Mazreku 2020: 95).

Savukārt Starptautiskā Darba organizācija (angļu val.: *International Labour Organization*) savā konceptuālajā rakstā “Mūžizglītība: koncepcijas, jautājumi un darbība” (angļu val.: *Lifelong learning: concepts, issues and actions*) akcentē, ka mūžizglītība attiecas arī uz izglītības sistēmu un tās nākotni, lai tā varētu būt elastīga un spējīga sagatavot darbiniekus darba tirgum arī pēc profesionālās karjeras uzsākšanas, motivēt viņus pastāvīgi mācīties un būt gataviem situācijām, saistītām ar darbavietas maiņu (International Labour Organization (ILO) 2019).

Turklāt globālajā zinātniskajā pētnieciskajā un politiskajā telpā tiek atzīts, ka tādas krīzes kā *Covid-19* pandēmija paātrina vēsturiski determinētās tendences un procesus arī mūžizglītības jomā. Jebkurā gadījumā mūsdienās rodas lieliska iespēja: jau sen nepieciešamā sistēmiskā pielāgošanās atbilstošākām izglītības formām ieguva unikālu impulsu. Jaunu izglītības sistēmu rašanās periodu var saīsināt, pateicoties inovatīviem procesiem, kurus ierosināja vai paātrināja pandēmija. Kopējais mūžizglītības mērķis ir panākt, lai ikviens varētu sekmīgi tikt galā ar dzīvi pastāvīgi mainīgajā pasaulē (Tindemans, Dekocke 2020).

Koledžas un universitātes sāk atzīt mūžizglītības nozīmību ārpus kredītpunktu un zinātnisko grādu iegūšanas tradicionālā modeļa. Daži apmācības etapi notiek interešu izglītības ietvaros, un tie ir nozīmīgi gan pašiem darbiniekiem un uzņēmumiem, gan arī sabiedrībai kopumā (Aspin, Chapman 2007). Līdz ar to zinātniskajā literatūrā pat parādījās termins “mācīšanās ekonomika”¹ (angļu val.: *learning economy*) (Lund-

¹ Tas ir autoru tulkojums no angļu valodas, jo Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls piedāvā pavisam neadekvātu latviešu tulkojumu angļu terminam “*learning economy*” –

vall 2016), kas, pēc autoru domām, ir vairāk funkcionāls, nekā termins “zināšanu ekonomika” (angļu val.: *knowledge economy*) (Boronenko 2007; Rivza 2018), jo tajā tiek akcentēts nevis ekonomiski vērtīgs produkts – zināšanas, bet to iegūšanas process, kuram pašam par sevi piemīt tirgus vērtība un kuram būtu jāpievērš paaugstināta uzmanība mūsdienu ekonomikas un vadibzinātnes mūsdienu pētījumos.

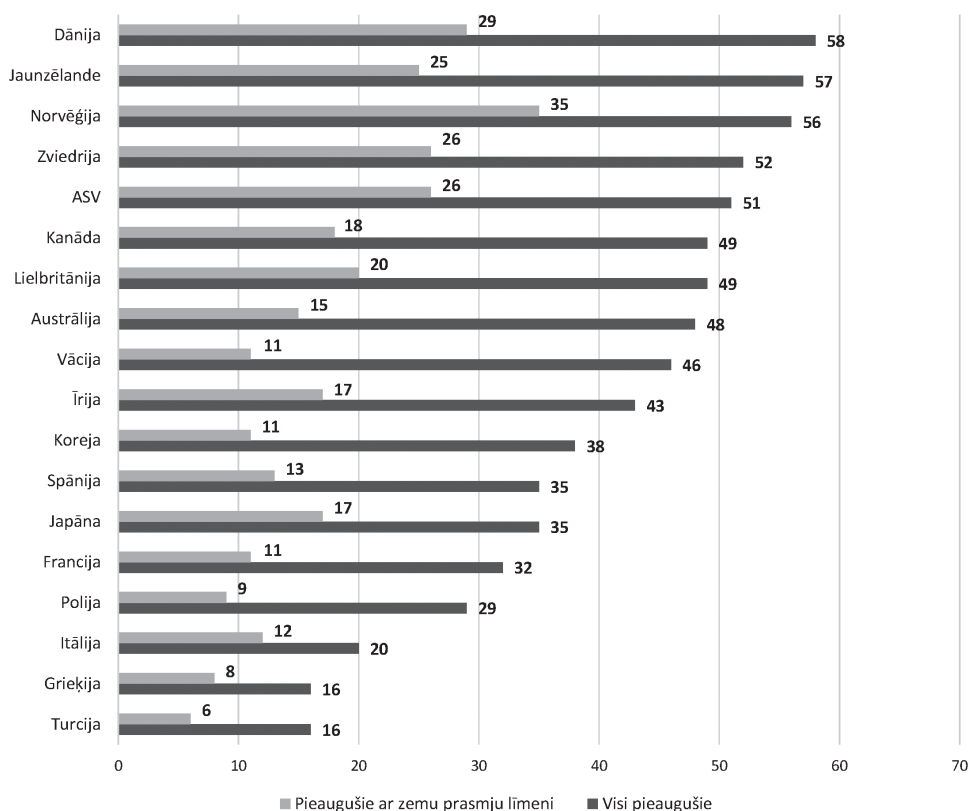
Izglītības iestāžu ietekme uz ekonomiku ir nozīmīga visos sabiedriskās dzīves līmeņos, jo cilvēki turpina formālo izglītību visas savas dzīves garumā un apgūst atsevišķus priekšmetus atbilstoši savām interesēm. Izglītības iestādes veic saimniecisko darbību un “ražo” izglītotus pilsoņus, kas pērk preces un pakalpojumus ekonomikā. Tāpat kā veselības aprūpes iestādes, arī izglītības iestādes daudzās pasaules vietās ir viens no lielākajiem darba devējiem. Neatkarīgi no tā, vai izglītības iestādes strādā klātienē vai attālināti, tām ir liela sociāli ekonomiska ietekme uz visu iedzīvotāju vecumgrupu izglītību (Zborovskij, Ambarova 2020). Pastāvīgi paaugstinot un paplašinot savu izglītību, cilvēki cenšas atrast sevi augstvērtīgākās profesijās, ekonomiski, sociāli un kulturāli ietekmējot vietējo kopienu dzīvi (Aspin, Chapman 2007).

Ekonomikas sadarbības un attīstības organizācijas (ESAO) Prasmju stratēģijā (angļu val.: *OECD Skills Strategy*) ir formulēti pieci prioritārie uzdevumi jaunajai mūžizglītības sistēmai: 1) “mācīšanās kultūras” (angļu val.: *learning culture*) attīstīšana sabiedrībā; 2) darbinieku prasmju disproporciju mazināšana; 3) darbā izmantojamo prasmju stiprināšana; 4) mūžizglītības vadības uzlabošana; 5) mūžizglītības finansēšanas uzlabošana (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) 2019). Šajā dokumentā tiek skaidri definēts kopīgais mērķis: sabiedrība, kas mācās, kļūst par konkurētspējīgu sabiedrību ar attīstītu ekonomiku. Tad zinātniekiem tiek izvirzīts šāds pētniecisks jautājums: ja atbilde ir mūžizglītība, tad kur ir problēma? Raksta autoru skatījumā, galveno problēmu (kura savukārt varētu liecināt par citām slēptajām problēmām) veido tas, ka, pēc ESAO empīriskajiem datiem, daudzas ESAO valstis joprojām nav sabiedrības, kas mācās, jo īpaši tas attiecas uz to nodarbināto iedzīvotāju daļu, kurai visvairāk būtu jāmācās, – uz darbiniekiem ar zemu prasmju līmeni (skat. 1. attēlu).

“pieredzē pamatots ietaupījums” (<https://termini.gov.lv/atrast/learning%20economy>), kaut gan starptautiskajā zinātniskajā telpā šis termins parādījies pietiekoši sen – vēl 1990. gados (Lundvall, Johnson 1994).

1. attēls

**ESAO dažu valstu* strādājošo iedzīvotāju līdzdalība
profesionālajā attīstībā, visi darbinieki un darbinieki ar
zemu prasmju līmeni, %, 2019. gads**

* ESAO valstu vidējais rādītājs ir 41% visu darbinieku vidū un 18% darbinieku ar zemu prasmju līmeni vidū.

Avots: Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) 2019.

Briseles Inovatīvās izglītības virzienu ekspertīzes centra (angļu val.: *Centre of Expertise on Innovative Learning Pathways*) speciālisti B. Tindemans (*B. Tindemans*) un V. Dekoke (*V. Dekocke*) par nopietnu problēmu uzskata arī situāciju, kad, neskatoties uz to, ka industriālais laikmets ir pagājis un mācīšanās konteksts ir pilnībā mainījies, izglītības sistēmas mūsdienu pasaules valstīs vairākumā gadījumu nav attiecīgi pielāgojušās jaunajām dzīves prasībām. Pašreizējā izglītības sistēma gadu desmitiem funkcionēja tā, ka pirmais saņemtais profesionālais diploms nozīmēja izglītošanās beigas. Šis diploms nodrošināja jaunajam cilvēkam sociālo un ekonomisko statusu, kas ļautu viņam turpmāk ieņemt cienīgu vietu industriālajā sabiedrībā. Mūsdienās pats mācību process daudzējādā ziņā joprojām tiek organizēts kā rūpnieciskais ražo-

šanas process, kurā skolēnu vai studentu grupas sēž klašu telpās, tiek iekļauti laika grafikos, kas lidzinās darba laikam, un kurā ir skolas zvana signāls, kas norāda, ka darbs ir uzsākts vai pabeigts. Pats mācību darbs tiek sadalīts posmos, kas ir atkarīgi no studējošo vecuma. Nākamais mācību procesa posms ir atkarīgs no vidējā baļļu skaita iepriekšējos posmos (Tindemans, Dekocke 2020).

Attiecībā uz jauno izglītības sistēmu B. Tindemans un V. Dekoke raksta, ka “tajā jābūt iekļautām visām paaudzēm un visiem iedzīvotājiem. Kad izglītības sistēmai ir sociālā un ekonomiskā ietekme uz ikvienu iedzīvotāju, kad mums ir uzņēmumi un organizācijas, kuru darbinieki mācās, kad tiek novērsti šķēršļi un izstrādāti inovatīvi risinājumi mūžizglītošanai, tad kļūst iespējama sabiedrības, kas mācās, izveide, kurā ikviens cilvēks var augt un attīstīties jebkurā jaunajā sociāli ekonomiskajā kontekstā” (Tindemans, Dekocke 2020: 5).

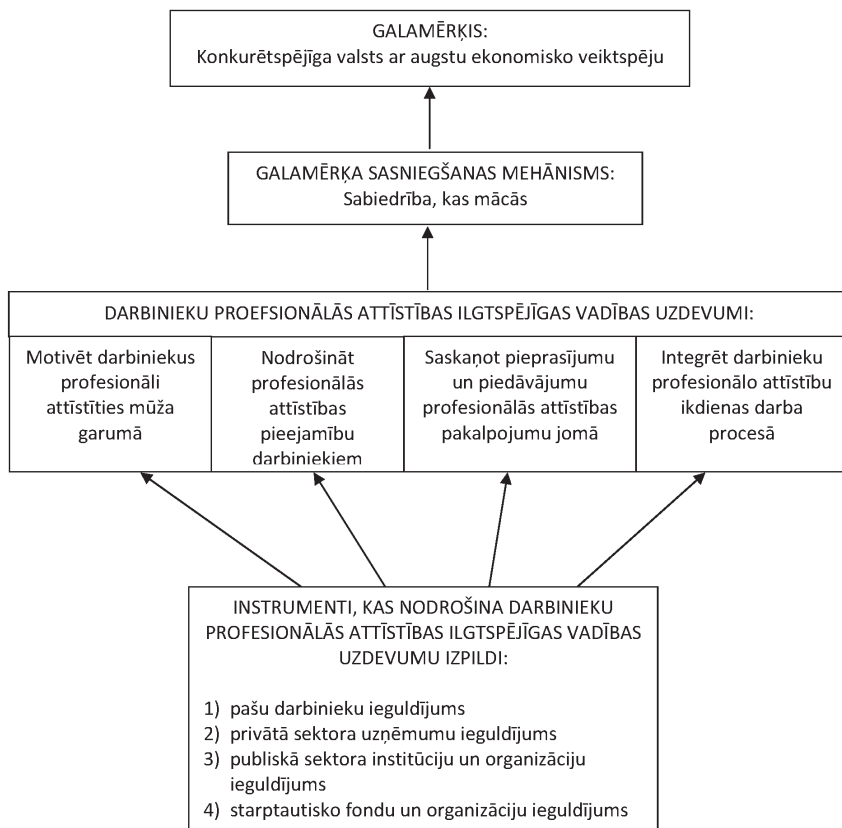
Pasaules zinātniskajā literatūrā (pārsvārā – Eiropas un Ziemeļamerikas (Kyndt, Baert 2013; Boeren 2016; Webb et al. 2019)), kā arī starptautisko institūciju un organizāciju – Eiropas Komisija, ESAO, UNESCO – deklarācijās un analītiskajos pārskatos (European Commission (EC) 2000; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) 2015a, 2015b, 2016; Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) 2019), pastāv vienprātība par mūžizglītības koncepciju, kuras pamatā ir trīs principi: 1) izglītojamais ieņem centrālo pozīciju; 2) mācīšanās ir vērsta uz pārejas situācijām un procesiem; 3) mācīšanās notiek dažādās formās un kontekstos. Īpaši tiek akcentēts, ka cilvēki var mācīties visu mūžu dažādos kontekstos un apstākļos – ne tikai skolā, bet arī darbavietā, ģimenes vidē, brīvā laika pavadīšanas periodā, piedaloties kopienas dzīvē un tā tālāk. Turklāt literatūrā tiek atzīti dažādi mācīšanās modeļi pēc tās ilguma, laika un veida (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) 2019).

Pasaules zinātniskajā telpā ir divas paradigmas, kas mēģina skaidrot un analizēt cilvēku iesaisti mūžizglītības procesā. Pirmā un dominējošā – ekonomiskā paradigma – fokusējas uz konkurētspēju ātri mainīgajā zināšanu sabiedrībā (Dahlman et al. 2007). Otrā – humanistiskā paradigma – apgalvo, ka attīstības ideāls ir pilsoniskā, sociāli integrēta sabiedrība (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) 2015b). Bet dažreiz mūžizglītības konceptuālā izpratne balstās uz abām šīm paradigmām (Panitsidou et al. 2012), jo cilvēku spēja tikt galā ar izmaiņām un dzīvot sociāli integrētā sabiedrībā tieši ir konkurētspējas priekšnoteikums mūsdienu darba tirgū (Tindemans, Dekocke 2020). Savukārt izglītības sistēmas spēja nodrošināt ekonomisko dzīvotspēju, efektīvi izmantojot pašreizējas un nākamās paaudzes resursus, ir ilgtspējīgas vadības objekts. Ilgtspējīga vadība ir definēta kā ilgtspējas prakses piemērošana dažādās jomās, izmantojot vadību tādā veidā, kas ir izdevīgs pašreizējai un nākamajai paaudzei (Sekhar 2020).

Nākamajā attēlā tiek shematiski parādīta darbinieku profesionālās attīstības ilgtspējīgas vadības izpratne ekonomiskās paradigmas ietvaros.

2. attēls

Darbinieku profesionālās attīstības ilgtspējīgas vadības konceptuālā izpratne ekonomiskās paradigmas ietvaros

Avots: autoru izveidots, pamatojoties uz Webb et al. 2019; Tindemans, Dekocke 2020.

2. attēlā parādītajā koncepcijā centrālā vieta konkurētspējīgā valstī ar augstu ekonomisko veiktspēju tiek atvēlēta pašiem darbiniekiem, jo “mācās pats cilvēks un mācības sākas tieši no viņa. Turklāt apmācība var būt sekmīga tikai tad, ja izglītojamais ir iekšēji motivēts” (Tindemans, Dekocke 2020: 10). Tas atbilst arī *UNESCO* piedāvātajai definīcijai: “mūžizglītība ir pastāvīga, brīvprātīga un pašmotivēta zināšanu gūšana personiskās vai profesionālās attīstības nolūkos, kas veicina ne tikai sociālo integrāciju, aktīvu pilsoniskumu un personīgo attīstību, bet arī konkurētspēju un nodarbinātības iespējas” (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) 2016). Pašmotivācija ir mērķtiecīgas profesionālās attīstības iezīme atšķirībā no gadījuma mācībām (angļu val.: *incidental or random learning*). Gadījuma mācības var būt “papildprodukts” ikdienas darbībai, rīkotajiem pasākumiem vai saziņai, un tā nav mērķtiecīgs apmācības process darbinieka apzināto profesionālo mērķu sasniegšanai (Tindemans, Dekocke 2020).

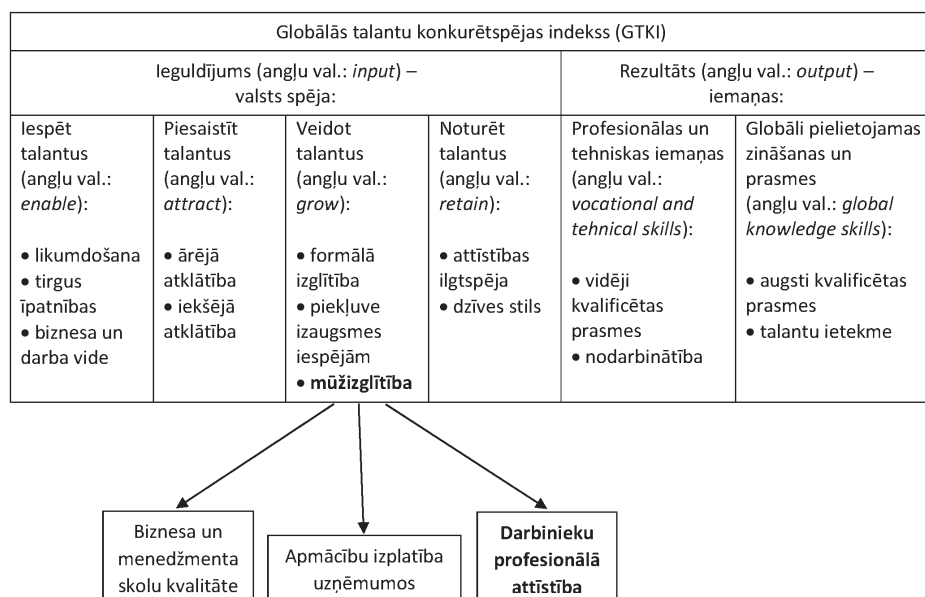
Pētījuma metodoloģija

Kā jau tika minēts šī raksta ievadā, par vispiemērotāko instrumentu darbinieku profesionālās attīstības empīriskajai novērtēšanai makrolīmenī autori uzskata Globālās talantu konkurētspējas indeksu, GTKI, ar kura palīdzību var sasaistīt konceptuālo izpratni par darbinieku profesionālās attīstības ilgtspējīgu vadību, kā arī par valsts konkurētspēju un tās augsto ekonomisko veiktspēju, no vienas puses, un empīriskiem novērojumiem šajā jomā, no otras puses.

Nākamajā attēlā tiek shematiski parādīta mūžizglītības un tajā iekļauta darbinieku profesionālās attīstības komponenta vieta Globālās talantu konkurētspējas indeksa (GTKI) kopējā struktūrā.

3. attēls

Mūžizglītības un tajā iekļauta darbinieku profesionālās attīstības komponenta vieta Globālās talantu konkurētspējas indeksa (GTKI) kopējā struktūrā

Avots: autoru izveidota shēma, pamatojoties uz Business School for the World (INSEAD) et al. 2017.

Globālās talantu konkurētspējas indeksa (GTGI) konceptuālo būtību veido tas, ka mūsdienu pasaules valstis konkurē cita ar citu pasaules ekonomiskajā telpā, iespējot, piesaistot, veidojot un noturot talantus, kas veicina valstu konkurētspēju un ekonomisko veiktspēju (Business School for the World (INSEAD) et al. 2017). Savukārt mūžizglītība tiek uzskatīta par GTKI apakšindeksa “Veidot talantus” komponentu (vienlaikus ar formālo izglītību un piekļuvei izaugsmes iespējām – skat. 3. attēlu), kas

nosaka pasaules valstu spēju “ražot” talantus savā teritorijā, nevis piesaistīt tos no ārpusēs. Mūžizglītības komponents ietver sevī trīs apakškomponentus (Business School for the World (INSEAD) et al., 2018, 2019, 2020):

- biznesa un menedžmenta skolu kvalitāte (angļu val.: *quality of business and management schools*), kas tiek izmērīta pēc skalas no 1 (ārkārtīgi vāji – starp sliktākajām pasaulē) līdz 7 (izcili – starp labākajām pasaulē), ekspertiem² atbildot uz jautājumu: “Kā Jūs vērtējat biznesa un menedžmenta skolu kvalitāti savā valstī?”
- apmācību izplatība uzņēmumos (angļu val.: *prevalence of training in firms*), kas tiek vērtēta pēc to uzņēmumu īpatsvara (procentos), kas piedāvā saviem darbiniekiem formālo apmācību;³
- darbinieku profesionālā attīstība (angļu val.: *employee development*), kas tiek mērīta skalā no 1 (nav vispār) līdz 7 (lielā mērā), ekspertiem atbildot uz jautājumu: “Cik lielā mērā Jūsu valstī uzņēmumi veic ieguldījumus apmācībā un darbinieku attīstībā?”

Lai pielāgotos atšķirībām mērvienībās un variāciju diapazonos, visi mainīgie tika normalizēti [0, 100] diapazonā, kur augstākie radītāji atspoguļo labākus rezultātus. Tika izmantota *min-max* normalizācijas metode, ņemot vērā katra mainīgā minimālo un maksimālo lielumu (Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020).

Eiropas Komisijas Kopīgajā pētniecības centrā⁴ tika veikts Globālās talantu konkurētspējas indeksa statistiskais audits, un nākamajā tabulā tiek parādīti tā daļēji rezultāti, kas attiecas uz talantu veidošanas komponentu un to sasaisti ar visiem GTKI apakšindeksiem. Šie rezultāti tiek iegūti no GTKI statistiskās saskaņotības (angļu val.: *statistical coherence*) analīzes, kas ietvēra sevī galveno komponentu analīzi (angļu val.: *principal components analysis*) un mainīgo lielumu korelācijas daudzdimensiju analīzi (angļu val.: *multi-level analysis of the correlations between variables*).

² Pasaules ekonomikas forums veic ekspertu aptauju (angļu val.: *Executive Opinion Survey*) reizi gadā, lai apkopotu biznesa līderu viedokļus jautājumos, par kuriem objektīvu datu avotu ir maz vai tādu nav vispār (World Economic Forum, Executive Opinion Survey: <http://reports.weforum.org>).

³ Uzņēmumu apsekojums tiek veikts reprezentatīvajā privātā sektora uzņēmumu izlasē. Apsekojums aptver plašu uzņēmējdarbības vides tematu klāstu, tostarp piekļuvi finansējumam, korupciju, infrastruktūru, noziedzību, konkurenci un darbības uzlabošanas pasākumus. Kopš 2005.g.–2006.g. Pasaules Bankas Uzņēmumu analīzes nodaļa (angļu val.: *World Bank's Enterprise Analysis Unit*) saskaņā ar savu izstrādāto globālo metodoloģiju ir apkopojusi šos datus, pamatojoties uz vairāk nekā 135 000 intervijām ar augstākā līmeņa vadītājiem un uzņēmumu īpašniekiem apmēram 140 (cik kurā gadā) pasaules valstīs (World Bank, Enterprise Surveys: www.enterprisesurveys.org).

⁴ Eiropas Komisijas Kopīgais pētniecības centrs (angļu val.: *European Commission Joint Research Centre*) ir Komisijas iekšējais zinātniskais dienests. Tas sniedz ES politikas veidotājiem zinātniskas konsultācijas (Eiropas Komisija, Kopīgais pētniecības centrs: https://ec.europa.eu/info/departments/joint-research-centre_lv).

Tabulā tiek parādīta statistiskā saskaņotība starp GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponentiem – formālā izglītība, piekļuve izaugsmes iespējām, mūžizglītība – un visiem sešiem GTKI apakšindeksiem, lai noteiktu, cik stipri mūsdienu pasaulē GTKI talantu veidošanas apakšindeksa atsevišķi komponenti nosaka tieši pasaules valstu spēju “ražot” talantus, un cik stipri – valstu globālās talantu konkurētspējas citas dimensijas.

1. tabula

Statistiskā saskaņotība Globālās talantu konkurētspējas indeksā: savstarpējā sasaiste starp GTKI apakšindeksiem un GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponentiem, korelācijas koeficients, 2017. gads

GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponenti	Globālās talantu konkurētspējas indeksa (GTKI) apakšindeksi					
	Ieguldījums – valsts spēja:				Rezultāts – iemaņas:	
	Iespēt talantus	Piesaistīt talantus	Veidot talantus	Noturēt talantus	Profesionālas un tehniskas iemaņas	Globāli pielietojamas zināšanas un prasmes
Formālā izglītība	0,68	0,46	0,89	0,78	0,76	0,83
Piekļuve izaugsmes iespējām	0,82	0,76	0,90	0,77	0,69	0,80
Mūžizglītība	0,74	0,72	0,84	0,60	0,54	0,60

Avots: daļa no tabulas no Saisana et al. 2017: 87.

1. tabulas dati liecina par to, ka mūsdienu pasaules valstu spēja veidot talantus ir saistīta, pirmkārt 90%), ar piekļuvei izaugsmes iespējām, otrkārt (89%), ar formālās izglītības sistēmas stāvokli valstī, un, treškārt (par 84%), ar mūžizglītību. Kaut gan mūžizglītība statistiski ir vismazāk nozīmīgais komponents mūsdienu pasaules valstu spējā veidot talantus, būtu jāatzīmē, ka skaitliskajā izteiksmē komponentu nozīmīguma starpība nav liela. Tātad, visi trīs GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponenti visvairāk saistīti tieši ar mūsdienu pasaules valstu spēju veidot talantus (nevis ar citiem GTKI apakšindeksiem).

Kas attiecas/ās uz mūžizglītības sasaisti ar citiem GTKI apakšindeksiem, varētu apgalvot, ka mūžizglītības komponents ir visvairāk saistīts tieši ar to GTKI apakšindeksu, kurā tas ietilpst – ar talantu veidošanas apakšindeksu, bet mūžizglītība ir pietiekoši nozīmīga arī tādām valstu globālās talantu konkurētspējas jomām (GTKI apakšindeksiem), kā to spēja piesaistīt talantus (par 72%) un iespēt talantus (par 74%) (skat. 1. tabulu).

2. tabula

GTKI talantu veidošanas apakšindeksa mūžizglītības komponenta apakškomponentu nozīmīgums dažādos GTKI struktūras līmeņos, 2017. gads

Komponenta “Mūžizglītība” apakškomponenti	Nosaka variācijas daļu:			
	komponentā “Mūžizglītība”	apakšindeksā “Veidot talantus”	GTKI daļā “Ieguldījums”	GTKI kopumā
Biznesa un menedžmenta skolu kvalitāte	61%	59%	58%	57%
Apmācību izplatība uzņēmumos	65%	34%	20%	16%
Darbinieku profesionālā attīstība	64%	54%	65%	59%

Avots: daļa no tabulas no Saisana et al. 2017: 88.

2. tabulas dati liecina par to, ka mūžizglītības komponenta apakškomponents “Darbinieku profesionālā attīstība” nosaka 64% no GTKI komponenta “Mūžizglītība” dispersijas, 54% – no GTKI apakšindeksa “Veidot talantus” dispersijas, 65% – no GTKI daļas “Ieguldījums” dispersijas un 59% – no GTKI kopējās dispersijas. Tādējādi, mūžizglītības komponenta apakškomponents “Darbinieku profesionālā attīstība” ir statistiski visnozīmīgākais ne tikai pašam komponentam “Mūžizglītība”, bet arī GTKI daļai “Ieguldījums” (faktoru daļai) un GTKI kopumā.

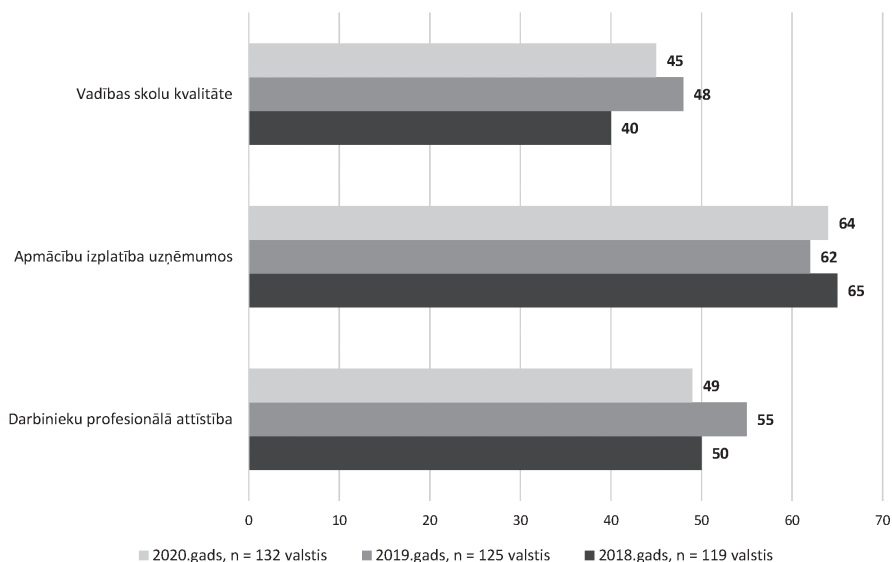
Empīriskās izpētes rezultātu analīze un diskusija

Empīriskās izpētes rezultātu analīzi autori uzsāk ar Latvijas vietu noteikšanu pasaules valstu vidū atbilstoši mūžizglītības komponenta apakškomponentiem trīs gadu griezumā – no 2018. gada līdz 2020. gadam (skat. 4. attēlu).

Pēc 4. attēla datiem, izvērtējot visus trīs mūžizglītības komponenta apakškomponentus, Latvija ieņem stabilu vidēju pozīciju pasaules valstu vidū Globālās talantu konkurētspējas indeksa reitingā. Visvājākie Latvijas rādītāji ir mūžizglītības komponenta apakškomponentā “Apmācības izplatība uzņēmumos”: 65. vieta pasaulē 2018. gadā, 62. vieta 2019. gadā un 64. vieta 2020. gadā. Vislabākie Latvijas rādītāji pasaules valstu vidū ir apakškomponentā “Vadības skolu kvalitāte”, savukārt apakškomponentā “Apmācību izplatība uzņēmumos” Latvijas rādītāji ir vidēji, pie tam šiem rādītājiem ir tendence uzlaboties: ja 2018. gadā šajā jomā Latvija ierindojās 50. vietā starp 119 pasaules valstīm, tad 2020. gadā – jau 49. vietā starp 132 pasaules valstīm (skat. 4. attēlu).

4. attēls

Latvijas vieta pasaules valstu vidū pēc GTKI talantu veidošanas apakšindeksa mūžizglītības komponenta apakškomponentiem, rangs, 2018.g.–2020.g.

Avots: autoru izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem.

Nākamajā tabulā parādīts, kādu pozīciju ieņem Latvija ES valstu vidū pēc mūžizglītības komponenta apakškomponenta “Darbinieku profesionālā attīstība”, kas [darbinieku profesionālā attīstība] ir arī šī pētījuma priekšmets.

3. tabula

Latvijas vieta Eiropas Savienības valstu vidū pēc GTKI talantu veidošanas apakšindeksa mūžizglītības komponenta darbinieku profesionālās attīstības apakškomponenta, 2018.g.–2020.g.

ES valstis*	2018. gads, n = 28 valstis		2019. gads, n = 28 valstis		2020. gads, n = 27 valstis	
	Balles, no 0 līdz 100	Vieta	Balles, no 0 līdz 100	Vieta	Balles, no 0 līdz 100	Vieta
1	2	3	4	5	6	7
Zviedrija	91,58	1	86,94	4	83,35	3
Luksemburga	91,25	2	88,68	1	90,11	1
Nīderlande	89,23	3–4	87,00	3	84,45	2
Somija	89,23	3–4	84,82	5	80,65	5

3. tabulas turpinājumu skat. nākamajā lappusē.

3. tabulas turpinājums

1	2	3	4	5	6	7
Austrija	84,18	5	78,34	8	74,00	8
Vācija	82,83	6	87,54	2	79,37	6
Dānija	82,15	7	82,20	6	82,06	4
Beļģija	81,48	8	79,05	7	73,24	9
Lielbritānija	72,73	9	67,26	11	–	–
Īrija	69,36	10	73,14	9	74,04	7
Francija	69,36	11	67,63	10	67,34	10
Igaunija	64,31	12	62,76	13	60,46	12
Lietuva	60,61	13	60,01	14	61,41	11
Čehija	58,92	14	63,30	12	58,74	13
Malta	56,57	15	58,23	15	51,36	15
Slovēnija	49,16	16	46,37	17	51,79	14
Latvija	46,46	17	43,62	19	48,79	17
Portugāle	43,77	18	45,10	18	45,37	19
Polija	41,75	19	40,06	21	40,54	20
Slovākija	40,40	20	41,91	20	48,40	18
Grieķija	37,37	21	31,90	22	30,27	22
Kipra	33,67	22	46,74	16	49,32	16
Spānija	30,98	23	31,60	23	37,04	21
Bulgārija	26,26	24	19,14	26	24,01	25
Rumānija	26,26	25	17,80	27	23,73	26
Ungārija	23,23	26	24,85	25	29,28	23
Itālija	22,22	27	27,57	24	28,53	24
Horvātija	21,21	28	12,42	28	13,81	27

* Valstis tiek sarindotas atbilstoši 2018. gadā ieņēmamam vietai.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem.

Ja darbinieku profesionālās attīstības jomā Latvija pasaules valstu vidū ieņem aptuveni vidēju pozīciju (precīzāk, mazliet augstāku par vidēju, skat. 4. attēlu), tad ES valstu vidū Latvija pastāvīgi ieņem pozīciju, zemāku par vidēju: 17. vieta 2018. gadā, 19. vieta 2019. gadā un 2020. gadā atkal 17. vieta 27 atlikušo ES valstu vidū (skat. 3. tabulu). Savukārt vislabākā situācija darbinieku profesionālās attīstības ziņā vērojama Rietumeiropas un Ziemeļeiropas valstīs – Zviedrijā, Luksemburgā, Nīderlandē, Somijā.

Tādējādi empīriskie dati liecina, ka Latviju nevar uzskatīt par sabiedrību, kas mūsdienās, īpaši salīdzinājumā ar citām ES valstīm. Rodas jautājums, kāpēc tā notiek situācijā, kad Latvijā gan politiskajā, gan sabiedrības līmenī tiek uzsvērts cilvēku zināšanu un iemaņu pastāvīgas pilnveides nozīmīgums? Piemēram, “Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam” tiek uzsvērts: “Mūsu galvenais kapitāls ir cilvēki, viņu spējas, zināšanas un talants” (Latvijas Republikas Vides aizsardzības un

regionālas attīstības ministrija 2021). Turklāt, Latvijas “Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls” sniedz informāciju, ka “industriālajās sabiedrībās konkurētspēju un labklājību nosaka ražošanas līdzekļi un citas materiālās vērtības. Savukārt zināšanu sabiedrībā galvenais labklājības un attīstības avots ir cilvēku spēju un prasmju kopums” (Zobena 2007: 37).

Iespējamā atbilde (kam nepieciešama empīriskā pārbaude) uz jautājumu par to, kāpēc Latvija līdz šim brīdim nav uzskatāma par sabiedrību, kas mācās, vārētu būt pieņemums, ka darbinieku profesionālās attīstības loma mūsdienu pasaules valstu ekonomiskajā veiktspējā realitātē nav pārāk nozīmīga un tādējādi nepiesaista nedz pašu darbinieku, nedz viņu darba devēju uzmanību.

Lai empīriski novērtētu darbinieku profesionālās attīstības lomu mūsdienu pasaules valstu ekonomiskajā veiktspējā, autori izmanto IKP uz vienu iedzīvotāju kā mūsdienu pasaules valstu ekonomiskās veiktspējas rādītāju (Porter 2003; Stankevics 2014; Stankevics et al. 2014; New Zealand Institute of Economic Research (NZIER) 2014; Boronenko et al. 2014; Kondratiuk-Nierodzinska 2016; Selivanova-Fiodorova i dr. 2021), kā arī tādu faktoru kā valstu piederību konkrētai ienākumu grupai. Abus šos faktorus autori ar dažādu metožu palīdzību sasaista ar mūžizglītības komponentu kopumā, kā arī ar tā apakškomponentu “Darbinieku profesionālā attīstība”.

4. tabula

**Korelācija starp pasaules valstu IKP uz vienu iedzīvotāju
(pēc pirktspējas paritātes, PPP) un GTKI talantu veidošanas
apakšindeksa komponentiem, 2018.g.–2020.g.**

Mainīgie	2018. gads, n = 119 valstis		2019. gads, n = 125 valstis		2020. gads, n = 132 valstis	
	Korelācija ar IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP)	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība	Korelācija ar IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP)	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība	Korelācija ar IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP)	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība
Formālā izglītība	0,549**	0,000	0,576**	0,000	0,618**	0,000
Pieklūve izaugsmes iespējām	0,673**	0,000	0,715**	0,000	0,690**	0,000
Mūžizglītība:	0,706*	0,000	0,705**	0,000	0,714**	0,000
– biznesa un vadības skolu kvalitāte	*0,634**	0,000	0,612**	0,000	0,630**	0,000
– apmācību izplatība uzņēmumos	0,246*	0,018	0,211*	0,046	0,201*	0,049
– darbinieku profe- sionālā attīstība	0,692**	0,000	0,706**	0,000	0,700**	0,000

* Korelācija ir nozīmīga 0,05 līmenī (divpusējs tests).

** Korelācija ir nozīmīga 0,01 līmenī (divpusējs tests).

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

Kā liecina 4. tabulas dati, mūžizglītības komponents kopumā un īpaši tā apakškomponents “Darbinieku profesionālā attīstība” diezgan cieši un statistiski nozīmīgi (un triju gadu laikā – stabili) korelē ar mūsdienu pasaules valstu ekonomiskās veiktspējas rādītāju – IKP uz vienu iedzīvotāju. Pie tam pasaules valstu ekonomisko veiktspēju vairāk ietekmē šo valstu mūžizglītības sistēmas attīstības līmenis, nekā formālās izglītības sistēmas attīstības līmenis (skat. 4. tabulu).

Lai precizētu sakarību virzienu (t.i., lai noteiktu, kas ir iemesls un kas ir sekas) starp mūžizglītību / darbinieku profesionālo attīstību un mūsdienu pasaules valstu ekonomisko veiktspēju, autori veica regresijas analīzi (angļu val.: *regression analysis*), ar kuras palīdzību empīriski tika pārbaudīts pieņēmums, ka mūžizglītība un darbinieku profesionālā attīstība ir faktori, bet valsts ekonomiskā veiktspēja – rezultāts.

5. tabula

Beta koeficientu un faktoru statistiskais nozīmīgums regresijas vienādojumā, kur pasaules valstu IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP) ir rezultatīvais mainīgais, bet GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponenti ir faktorālie mainīgie, 2018.g.–2020.g.

Mainīgie	2018. gads, n = 119 valstis		2019. gads, n = 125 valstis		2020. gads, n = 132 valstis	
	Beta-koeficients regresijas vienādojumā	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība	Beta-koeficients regresijas vienādojumā	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība	Beta-koeficients regresijas vienādojumā	Statistiskais nozīmīgums, p-vērtība
Formālā izglītība	108,230	0,348	145,178	0,192	254,686	0,034
Pieklūve izaugsmes iespējām	264,167	0,144	460,069	0,006	348,420	0,054
Mūžizglītība:	520,883	0,001	359,744	0,022	508,542	0,002
– biznesa un vadības skolu kvalitāte	202,118	0,010	68,677	0,387	20,301	0,832
– apmācību izplatība uzņēmumos	69,471	0,110	74,636	0,101	79,059	0,098
– darbinieku profesionālā attīstība	189,295	0,015	275,874	0,001	350,709	0,000

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

Regresiju analīzes apkopotie rezultāti, kas ir parādīti 5. tabulā, apstiprina autoru pieņēmumus par to, ka mūžizglītība un darbinieku profesionālā attīstība ir faktori, bet valsts ekonomiskā veiktspēja – rezultāts. Pie tam mūžizglītība ir stabili un praktiski vienīgais no trijiem GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponentiem, kas triju gadu garumā statistiski nozīmīgi palielināja valstu ekonomisko veiktspēju. Savukārt darbinieku profesionālā attīstība ir stabils un praktiski vienīgais mūžizglītības kompo-

nenta apakškomponents, kas triju gadu garumā statistiski nozīmīgi palielināja valstu ekonomisko veikspēju mūsdienu pasaulē. Tādējādi, var uzskatīt, ka mūžizglītība ir statistiski nozīmīgs mūsdienu pasaules valstu ekonomiskās veikspējas faktors, tieši pateicoties savam apakškomponentam “Darbinieku profesionālā attīstība”.

Nākamajās divās tabulās parādīti mūžizglītības stāvokļa (skat. 6. tabulu) un darbinieku profesionālās attīstības (skat. 7. tabulu) līmeņa vidējo rādītāju multiplās salīdzināšanas (angļu val. *multiple comparisons*) rezultāti četrās pasaules valstu grupās pēc iedzīvotāju ienākumiem ar mērķi noskaidrot, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp mūžizglītības stāvokļa un darbinieku profesionālās attīstības līmeņa vidējiem rādītājiem pasaules valstu grupās ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni.

6. tabula

Mūžizglītības stāvokļa multiplā salīdzināšana starp valstu grupām ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni, vidējo rādītāju starpības statistiskais nozīmīgums (p-vērtība),* 2018.g.–2020.g.

Valstu grupas	2018. gads, n = 119 valstis				2019. gads, n = 125 valstis				2020. gads, n = 132 valstis			
	Pasaules valstu grupas pēc iedzīvotāju ienākumu līmeņa*											
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem (1)	–	0,000	0,000	0,000	–	0,000	0,000	0,000	–	0,000	0,000	0,000
Ar augsti vidējiem iedzīvotāju ienākumiem (2)	0,000	–	0,095	0,043	0,000	–	0,220	0,011	0,000	–	0,355	0,006
Ar zemi vidējiem iedzīvotāju ienākumiem (3)	0,000	0,095	–	0,469	0,000	0,220	–	0,142	0,000	0,355	–	0,046
Ar zemiem iedzīvotāju ienākumiem (4)	0,000	0,043	0,469	–	0,000	0,011	0,142	–	0,000	0,006	0,046	–

* Vidējo rādītāju starpība starp valstu grupām ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni ir statistiski nozīmīga, ja p-vērtība ir <0,05.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

7. tabula

**Darbinieku profesionālās attīstības līmeņa multiplā salīdzināšana
starp valstu grupām ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni,
vidējo rādītāju starpības statistiskais nozīmīgums (p-vērtība),*
2018.g.–2020.g.**

Valstu grupas	2018. gads, n = 119 valstis				2019. gads, n = 125 valstis				2020. gads, n = 132 valstis			
	Pasaules valstu grupas pēc iedzīvotāju ienākumu līmeņa*											
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem (1)	–	0,000	0,000	0,000	–	0,000	0,000	0,000	–	0,000	0,000	0,000
Ar augsti vidējiem iedzīvotāju ienākumiem (2)	0,000	–	0,310	0,185	0,000	–	0,463	0,069	0,000	–	0,561	0,011
Ar zemi vidējiem iedzīvotāju ienākumiem (3)	0,000	0,310	–	0,596	0,000	0,463	–	0,248	0,000	0,561	–	0,041
Ar zemiem iedzīvotāju ienākumiem (4)	0,000	0,185	0,596	–	0,000	0,069	0,248	–	0,000	0,011	0,041	–

* Vidējo rādītāju starpība starp valstu grupām ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni ir statistiski nozīmīga, ja p-vērtība ir <0,05.

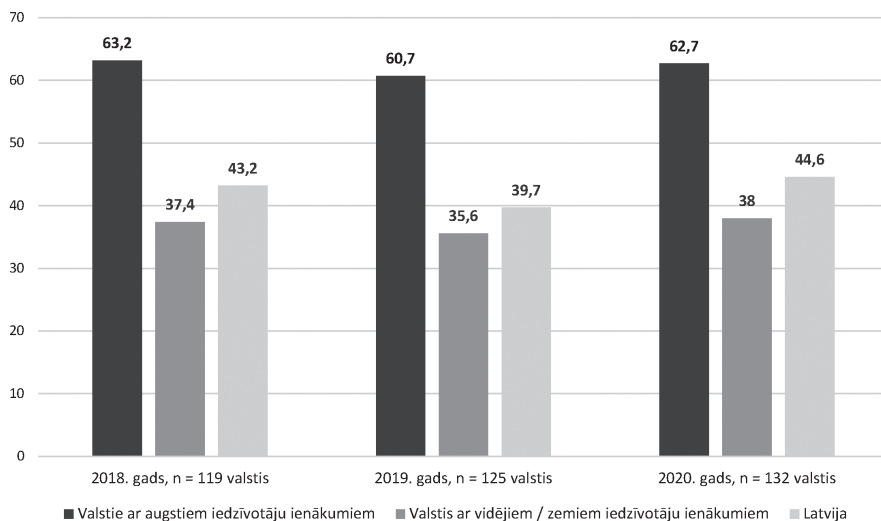
Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

6. un 7. tabulās parādītie mūžizglītības stāvokļa un darbinieku profesionālās attīstības līmeņa vidējo rādītāju multiplās salīdzināšanas rezultāti četrās pasaules valstu grupās pēc iedzīvotāju ienākumu līmeņa liecina par to, ka statistiski nozīmīgas mūžizglītības un darbinieku profesionālās attīstības stāvokļa atšķirības stabili vērojamas starp valstīm ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem (1. grupa) un valstīm ar vidējiem un zemiem iedzīvotāju ienākumiem (2., 3. un 4. grupa kopā). Dažreiz var novērot statistiski nozīmīgu atšķirību (biežāk gan tā ir praktiski tuvāka nenožīmīgai, kad p-vērtība ir ļoti tuva 0.05) starp 2. un 4. vai arī starp 3. un 4. grupu, bet tas nemaina kopējo noturīgo un pietiekami skaidro ainu: mūsdienu pasaules valstis ar augstākiem iedzīvotāju ienākumiem stipri atšķiras no valstīm ar zemākiem iedzīvotāju ienākumiem tieši ar to, ka pirmo grupu pārsvarā veido sabiedrības, kas mācās, t.i., sabiedrības ar samērā labu mūžizglītības stāvokli un augstu darbinieku profesionālās attīstības līmeni.

Nākamajos divos attēlos ir uzskatāmāk parādīta mūžizglītības stāvokļa (skat. 5. attēlu) un darbinieku profesionālās attīstības līmeņa (skat. 6. attēlu) vidējo rādītāju starpība starp valstīm ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem un valstīm ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem.

5. attēls

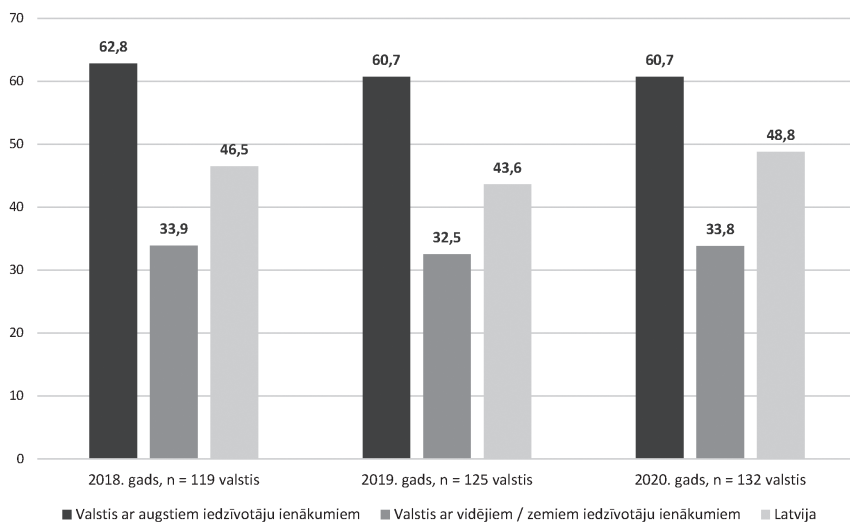
Mūziklīdzības stāvokļa vidējie rādītāji valstu grupās ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni, balles no 0 līdz 100, 2018.g.–2020.g.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

6. attēls

Darbinieku profesionālās attīstības līmeņa vidējie rādītāji valstu grupās ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni, balles no 0 līdz 100, 2018.g.–2020.g.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

Kā liecina 5. un 6. attēlā uzskatāmi parādītie dati, mūžizglītības stāvokļa (skat. 5. attēlu) un darbinieku profesionālās attīstības līmeņa (skat. 6. attēlu) vidējais rādītājs valstīs ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem ir faktiski 2 reizes augstāks, nekā valstīs ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem. Kas attiecas uz Latviju, pēc darbinieku profesionālās attīstības līmeņa vidējiem rādītājiem tā ieņem stabilu vidēju pozīciju starp valstīm ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem un valstīm ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem (skat. 6. attēlu). Savukārt Latvijas rādītāji mūžizglītības komponentā ir tuvāki valstīm ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem (skat. 5. attēlu), lai gan saskaņā ar Pasaules biznesa skolas (angļu val.: *Business School for the World, INSEAD*) metodoloģiju Latvija tiek pieskaitīta to valstu grupai, kurās ar augsti iedzīvotāju ienākumi (Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020). Autori uzskata, ka tas ir sava veida “uzticības kredīts” no starptautisko organizāciju puses, kuram Latvija ne vienmēr atbilst – piemēram, mūžizglītības un darbinieku profesionālās attīstības jomā.

Ceturrtā un pēdējā – diskriminantu analīzes (angļu val.: *discriminant analysis*) metode – ļauj apstiprināt rezultātus, kas iegūti, salīdzinot vidējos rādītājus, un noskaidrot, vai mūžizglītība un darbinieku profesionālā attīstība ir “diskriminējošie” mainīgie, pēc kuriem ar zināmu precizitāti var noteikt, kurā valstu grupā ietilps viena vai otra valsts – vai tā būs valstu grupa ar augstiem vai ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem.

Pirmie divi diskriminantu analīzes rezultāti, kas parādīti 8. un 9. tabulā, ir testa rezultāti un norāda uz iespēju veikt diskriminantu analīzi kā tādu attiecībā uz šo konkrēto valstu izlasi. Kanoniskās korelācijas (angļu val.: *canonical correlation*) koeficienti starp diskriminantu funkciju un faktisko grupu piederību aprēķinātajiem lielumiem, kas atspoguļotas 8. un 9. tabulā, ir apmierinoši (Sweet, Grace-Martin 2012). Tests, kas tika veikts pēc Vilksa lambda kritērijiem (angļu val.: *Wilks' Lambda criteria*), lai noteiktu, vai diskriminantu funkcijas vidējie lielumi ievērojami atšķiras savā starpā abās valstu grupās – ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem un ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem, – uzrādīja ļoti augstu statistisko nozīmīgumu ($p < 0,001$) (skat. 8. un 9. tabulu).

Galvenais diskriminantu analīzes rezultāts (kura dēļ tā arī tiek veikta) ir vidējais prognozes precizitātes līmenis attiecībā uz katru potenciāli “diskriminējošo” mainīgo. Attiecībā uz mūžizglītību 65,3% gadījumu 2019. gadā un 77,1% gadījumu 2020. gadā tika precīzi prognozēti, ka valstis ietilps grupā ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem, bet 82,2% gadījumu 2018. gadā un 89,3% gadījumu 2020. gadā tika precīzi prognozēti, ka valstis ietilps grupā ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem (skat. 8. tabulu). Tādējādi, pamatojoties uz mūžizglītības rādītāju, ir vieglāk prognozēt valsts iekļaušanu grupā ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem, nekā grupā ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem. Citiem vārdiem sakot, ja valstī ir augsts mūžizglītības stāvokļa rādītājs, tā, visticamāk, neietilps valstu grupā ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem, bet turklāt ir mazāk acīmredzami, ka tā ietilps valstu grupā ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem. Attiecībā uz mūžizglītību precīzi klasificēto sākotnēji sagrupēto gadījumu kopējais līmenis ir samērā augsts (Sweet, Grace-Martin 2012) un pastāvīgi palielinās, proti, 76,5% 2018. gadā, 76,8% 2019. gadā, 85,6% 2020. gadā (skat.

8. tabulu). Tas nozīmē, ka vairāk nekā 85% gadījumiem 2020. gadā ir iespējams noskaidrot, vai valstij ir augsti vai vidēji / zemi iedzīvotāju ienākumi, pamatojoties uz mūžizglītības stāvokļa rādītāju tajā valstī.

8. tabula

**Mūžizglītības stāvokļa “diskriminējošā” kapacitāte
pasaules valstu sadalīšanai grupās ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni,
2018.g.–2020.g.**

Mainīgie	2018. gads, n = 119 valstis	2019. gads, n = 125 valstis	2020. gads, n = 132 valstis
Kanoniskā korelācija*	0,628	0,630	0,654
Vilksa lambda kritērijs**	0,000	0,000	0,000
Pareizi klasificētu sākotnēji sagrupēto gadījumu līmenis, %			
Valstis ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem	67,4	65,3	79,2
Valstis ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem	82,2	84,2	89,3
Kopā	76,5	76,8	85,6

* Korelācijas koeficients starp diskriminantu funkcijas vērtībām un faktisko piederību grupai.

** Tests diskriminantu funkcijas vidējo rādītāju statistiski nozīmīgas starpgrupu atšķirības noteikšanai.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

9. tabula

**Darbinieku profesionālās attīstības līmeņa “diskriminējošā” kapacitāte
pasaules valstu sadalīšanai grupās ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni,
2018.g.–2020.g.**

Mainīgie	2018. gads, n = 119 valstis	2019. gads, n = 125 valstis	2020. gads, n = 132 valstis
Kanoniskā korelācija*	0,603	0,612	0,621
Vilksa lambda kritērijs**	0,000	0,000	0,000
Pareizi klasificētu sākotnēji sagrupēto gadījumu līmenis, %			
Valstis ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem	67,4	65,3	77,1
Valstis ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem	80,8	82,9	83,3
Kopā	75,6	76,0	81,1

* Korelācijas koeficients starp diskriminantu funkcijas vērtībām un faktisko piederību grupai.

** Tests diskriminantu funkcijas vidējo rādītāju statistiski nozīmīgas starpgrupu atšķirības noteikšanai.

Avots: autoru aprēķināts un izveidots pēc Business School for the World (INSEAD) et al. 2018, 2019, 2020 datiem, izmantojot SPSS programmu.

Kas attiecas uz GTKI talantu veidošanas apakšindeksa komponenta “Mūžizglītība” apakškomponentu “Darbinieku profesionālās attīstība” (kas šī pētījuma ietvaros ir empīriski interpretējams, ka ekspertu atbilde uz jautājumu “Cik daudz uzņēmumi iegulda darbinieku profesionālajā attīstībā un apmācībā jūsu valstī?”), situācija ir līdzīga mūžizglītības komponentam kopumā, ko apliecina diskriminantu analīzes rezultāti. Tādējādi, 80% gadījumu 2020. gadā pēc rādītājiem, cik daudz uzņēmumi iegulda darbinieku attīstībā, bija iespējams noteikt, vai valsts pieder pie grupas ar augstiem vai vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem. Ja valstī ir samērā augsts darbinieku profesionālās attīstības līmenis, tad, visticamāk, tā neiekļūs valstu grupā ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem, tomēr, tāpat kā situācijā ar mūžizglītību, nevaram būt droši, ka tā noteikti iekļūs valstu grupā ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem. Visticamāk, mūžizglītības komponenta un darbinieku profesionālās attīstības apakškomponenta rādītāju varbūtības, kā arī IKP uz vienu iedzīvotāju rādītāju varbūtības ir normāli sadalītas, kas ir raksturīgi visu fizisko un sociāli ekonomisko rādītāju varbūtībām (Selivanova-Fiodorova i dr. 2018; Komarova i dr. 2019), un, saskaņā ar šo sadalījumu, Latvija atrodas augsto ienākumu valstu grupas “astē”.

Tādējādi, izmantojot četras datu analīzes kvantitatīvās metodes, autoriem izdevās pierādīt darbinieku profesionālās attīstības statistiski nozīmīgu veicinošo lomu mūsdienu pasaules valstu ekonomiskajā veiktspējā, kas dod zinātnisku pamatu ilgtspējīgas vadības uzdevumus praktiskai risināšanai ar to instrumentu palīdzību, kas attēloti shēmā par darbinieku profesionālās attīstības ilgtspējīgas vadības konceptuālo izpratni ekonomiskās paradigmas ietvaros (skat. 2. attēlu).

Secinājumi

Šī pētījuma galvenais ierobežojums ir noteikts laika periods (no 2018. gada līdz 2020. gadam), kā arī darbinieku profesionālās attīstības – šī pētījuma priekšmeta – empīriskā interpretācija GTKI ietvaros, kas aprobežojas ar to, cik daudz uzņēmumi iegulda savu darbinieku profesionālajā attīstībā un apmācībā. Lai kompensētu šos ierobežojumus, autori izmanto četras datu analīzes kvantitatīvās metodes: korelācijas analīzi, regresijas analīzi, vidējo rādītāju salīdzināšanu un diskriminantu analīzi, kuru īstenošanas rezultātā autoriem izdevās pierādīt sekojošo:

- 1) mūžizglītības stāvoklis kopumā un šī pētījuma priekšmeta – darbinieku profesionālās attīstības – līmenis diezgan spēcīgi (spēcīgāk, nekā formālās izglītības stāvoklis) un turklāt statistiski nozīmīgi (un triju gadu laikā – stabili) korelē ar mūsdienu pasaules valstu ekonomiskās veiktspējas rādītāju – IKP uz vienu iedzīvotāju;
- 2) regresiju analīzes rezultāti pierādīja autoru pieņēmumu par to, ka mūžizglītība un darbinieku profesionālā attīstība ir faktori, bet valstu ekonomiskā veiktspēja – rezultāts, turklāt mūžizglītība veido mūsdienu pasaules valstu ekonomiskās veiktspējas statistiski nozīmīgu faktoru, tieši pateicoties tādām apakškomponentam kā darbinieku profesionālā attīstība;
- 3) mūžizglītības stāvokļa un darbinieku profesionālās attīstības līmeņa vidējo rādītāju salīdzināšanas rezultāti četrās valstu grupās ar dažādu iedzīvotāju ienākumu līmeni parādīja, ka valstu grupa ar augstiem iedzīvotāju ienākumiem visai būtiski un

statistiski nozīmīgi atšķiras no valstu grupas ar vidējiem / zemiem iedzīvotāju ienākumiem tieši ar to, ka to veido sabiedrības, kas mācās, t.i., sabiedrības ar relatīvi labu mūžizglītības stāvokli un augstu darbinieku profesionālās attīstības līmeni;

- 4) diskriminantu analīzes rezultāti parādīja, ka precīzi klasificētu sākotnēji sagrupēto gadījumu kopējais līmenis diskriminantu modeļa ietvaros (t.i., modeļa prognozēšanas spēja) pastāvīgi pieaug gan mūžizglītības rādītājam kopumā, gan tās apakškomponentam – darbinieku profesionālās attīstības rādītājam. Tas nozīmē, ka pēc esošā mūžizglītības stāvokļa un darbinieku profesionālās attīstības līmeņa mūsdienu pasaules valstīs arvien precīzāk var noteikt šo valstu ekonomiskās veiktspējas līmeni.

Kopumā autori secina, ka mūžizglītības attīstības līmenis un, konkrēti, darbinieku profesionālās attīstības līmenis ir ne tikai mūsdienu pasaules valstu ekonomisko veiktspēju veicinošie faktori, bet arī tās [ekonomiskās veiktspējas] indikatori, jo mūžizglītības realizācija praksē un darbinieku profesionālā attīstība pašas par sevi pieprasa lielas investīcijas. Tomēr ar darbinieku profesionālās attīstības ilgtspējīgas vadības, kā arī darbinieku iekšējas motivācijas palīdzību ir iespējams izveidot sabiedrību, kas mācās, ne tikai pateicoties investīcijām, bet arī balstoties uz mācīšanās kultūru.

References

- Aspin D., Chapman J. (2007) Lifelong learning concepts and conceptions. Aspin D. (Ed.) *Philosophical Perspectives on Lifelong Learning*. Springer, pp. 17–34. Available: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4020-6193-6_1 (accessed on 11.06.2022).
- Beqiri Th., Mazreku I. (2020) Lifelong learning, training and development employee's perspective. *Journal of Educational and Social Research*, Vol. 10, No. 2, pp. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.36941/jesr-2020-0029>
- Bersin J., Zao-Sanders M. (2019) Making learning a part of everyday work. Harvard Business Review. Available: <https://hbr.org/2019/02/making-learning-a-part-of-everyday-work> (accessed on 11.06.2022).
- Boeren E. (2016) *Lifelong Learning Participation in a Changing Policy Context. An Interdisciplinary Theory*. London: Palgrave Macmillan.
- Boronenko V. (2007) *Klasteru pieeja reģionu attīstībai zināšanu ekonomikas apstākļos*. Daugavpils: DU Akademiskais apgads "Saule". (In Latvian)
- Boronenko V., Mensikovs V., Lavrinenko O. (2014) The impact of EU accession on the economic performance of the countries' internal (NUTS 3) regions. *Proceedings of Rijeka School of Economics*, Vol. 32, No. 2, pp. 313–341. Available: https://www.researchgate.net/publication/279044501_The_impact_of_EU_accession_on_the_economic_performance_of_the_countries%27_internal_NUTS_3_regions (accessed on 11.06.2022).
- Business School for the World (INSEAD), Adecco Group, Tata Communications. (2017) *The Global Talent Competitiveness Index 2017: Talent and Technology*. France: Fontainebleau.
- Business School for the World (INSEAD), Adecco Group, Tata Communications. (2018) *The Global Talent Competitiveness Index 2018: Diversity for Competitiveness*. France: Fontainebleau.
- Business School for the World (INSEAD), Adecco Group, Tata Communications. (2019) *The Global Talent Competitiveness Index 2019: Entrepreneurial Talent and Global Competitiveness*. France: Fontainebleau.

Business School for the World (INSEAD), Adecco Group, Tata Communications. (2020) *The Global Talent Competitiveness Index 2020: Global Talent in the Age of Artificial Intelligence*. France: Fontainebleau.

Chen G., Klimoski R. (2007) Training and development of human resources at work: Is the state of our science strong? *Human Resource Management Review*, Vol. 17, No. 2, pp. 180–190. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2007.03.004>

Dahlman C., Douglas Zh., Shuilin W. (2007) *Enhancing China's Competitiveness Through Lifelong Learning*. Washington, DC: World Bank. Available: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6702> (accessed on 11.06.2022).

Edwards R., Raggatt P., Small N. (Eds.) (1995) *The Learning Society: Challenges and Trends*. 2nd ed. Routledge.

European Commission (EC). (1995) *Teaching and Learning: Towards the Learning Society*. White Paper on Education and Training. Available: https://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com95_590_en.pdf (accessed on 11.06.2022).

European Commission (EC). (2000) *A Memorandum on Lifelong Learning*. Brussels: European Commission.

Galindo-Rueda F., Vignoles A., Jenkins A., Wolf A. (2003) The determinants and labour market effects of lifelong learning. *Applied Economics*, Vol. 35, No. 16, pp. 1711–1721. DOI: <https://doi.org/10.1080/0003684032000155445>

Husen T. (1974) *The Learning Society*. London: Methuen & Co.

Hutchins R. (1968) *The Learning Society*. Chicago: The University of Chicago Press.

International Labour Organization (ILO). (2019) *Lifelong Learning: Concepts, Issues and Actions*. Concept Paper. Available: https://www.ilo.org/skills/pubs/WCMS_711842/lang-en/index.htm (accessed on 11.06.2022).

Jarvis P. (2000) Globalisation, the learning society and comparative education, *Comparative Education*, Vol. 36, No. 3, pp. 343–355. Available: <https://www.jstor.org/stable/3099622> (accessed on 11.06.2022).

Jarvis P. (2006) Beyond the learning society: globalisation and the moral imperative for reflective social change, *International Journal of Lifelong Education*, Vol. 25, No. 3, pp. 201–211. DOI: <https://doi.org/10.1080/02601370600697011>

Komarova V., Vasserman Iu., Selivanova-Fiodorova N. (2019) Uroven' razvitiia chelovecheskogo potentsiala: global'naia differentsiatsiia. *Vestnik Permskogo Natsional'nogo Issledovatel'skogo Politekhnikeskogo Universiteta: "Sotsial'no-ekonomicheskie nauki"*, Vol. 4, pp. 145–160. (In Russian)

Kondratiuk-Nierodzinska M. (2016) New knowledge generation capabilities and economic performance of Polish regions. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, Vol. 11, No. 3, pp. 451–471. DOI: <https://doi.org/10.12775/EQUIL.2016.021>

Kyndt E., Baert H. (2013) Antecedents of employees' involvement in work-related learning: a systematic review. *Review of Educational Research*, Vol. 83, No. 2, pp. 273–313. DOI: <https://doi.org/10.3102/0034654313478021>

Lapina I., Aramina D. (2011) Cilvekkapitala attistiba, balstita uz kompetencem un izglitibas kvalitati. *Economics and Business. Economy*, Vol. 21, pp. 60–66. (In Latvian)

Latvijas Republikas Vides aizsardzibas un regionalas attistibas ministrija. (2021) *Latvijas ilgtspējīgas attistības stratēģija līdz 2030. gadam*. Available: <http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/?doc=13857> (accessed on 11.06.2022). (In Latvian)

Lundvall B.-A., Johnson B. (1994) The learning economy. *Journal of Industry Studies*, Vol. 2, No. 1, pp. 23–42. DOI: <https://doi.org/10.1080/13662719400000002>

Lundvall B.-A. (2016) *The Learning Economy and the Economics of Hope*. London: Anthem Press.

New Zealand Institute of Economic Research (NZIER). (2014) Regional economies: shape, performance and drivers. *NZIER Public Discussion Papers*, Working paper 2014/03. Available: <https://nzier.org.nz/publication/regional-economies-shape-performance-and-drivers-nzier-working-paper20143> (accessed on 11.06.2022).

Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). (2019) *OECD Skills Strategy 2019: Skills to Shape a Better Future*. Available: <https://www.oecd.org/publications/oecd-skills-strategy-2019-9789264313835-en.htm> (accessed on 11.06.2022).

Panitsides E., Griva E., Chostelidou D. (2012) European Union policies on lifelong learning: in-between competitiveness enhancement and social stability reinforcement. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 46, pp. 548–553. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.158>

Popescu A. (2011) The learning society as a key for development. *Proceedings of the 7th Administration and Public Management International Conference*, Bucharest, June 21–22. Available: https://www.researchgate.net/publication/227489960_THE_LEARNING_SOCIETY_AS_a_KEY_FOR_DEVELOPMENT (accessed on 11.06.2022).

Porter M. (2003) The economic performance of regions. *Regional Studies*, Vol. 37, No. 6–7, pp. 549–578. DOI: <https://doi.org/10.1080/0034340032000108688>

PwC. (2021) A leadership agenda to take on tomorrow. *24th Annual Global CEO Survey*. Available: <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-survey/2021/reports/pwc-24th-global-ceo-survey.pdf> (accessed on 11.06.2022).

Raven Dzh. (2021) *Kompetentnost' v sovremennom obschestve. Viivlenie, razvitie i realizatsiia*. Moskva: Litres. (In Russian)

Rivza B. (Galv.red.) (2018) *Zinasanu ekonomika Latvijas lauku un reģionu dzīvotspējai*. Jelgava: Jelgavas tipogrāfija. (In Latvian)

Saisana M., Becker W., Dominguez-Torreiro M. (2017) JRC statistical audit of the Global Talent Competitiveness Index 2017. Business School for the World (INSEAD), Adecco Group, Tata Communications. *The Global Talent Competitiveness Index 2017: Talent and Technology*. France: Fontainebleau, pp. 85–96.

Sannikova A. (2015) Muzizglitības ekonomiskie aspekti Latvija. Promocijas darba kopsavilkums. Jelgava: Latvijas lauksaimniecības universitāte. Available: https://lluflb.llu.lv/dissertation-summary/education/Aija_Sannikova_prom_darba_kopsavilkums2016_LLU_ESAF.pdf (accessed on 11.06.2022).

Sekhar Ch. (2020) The inclusion of sustainability in management education institutions: Assessing critical barriers using the DEMATEL method. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 21, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-02-2019-0100>

Selivanova-Fiodorova N., Komarova V., Vasserman Y., Tutaeva D. (2018) Differentsiatsiia urovnia shlovecheskogo razvitiia v stranakh mira i ikh regionakh. *Socialo Zinatnu Vestnesis = Social Sciences Bulletin*, Vol. 27, No. 2, pp. 73–102. (In Russian)

Selivanova-Fiodorova N., Leikuma-Rimicane L., Ignatyevs S., Heimanis B. (2021) Iavliaetsia li talant dvigatelem ekonomicheskogo razvitiia stran sovremennogo mira? *Socialo Zinatnu Vestnesis = Social Sciences Bulletin*, Vol. 33, No. 2, pp. 103–127. DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2021.2\(6\)](https://doi.org/10.9770/szv.2021.2(6)) (In Russian)

Seriakova S., Kravchenko V. (2020) *Dopolnitel'noe professional'noe obrazovanie v Rossii I stranakh Zapadnoi Evropi: sopostavitel'nii analiz*. Moskva: Litres. (In Russian)

Stankevics A. (2014) *Augstakas izglitības loma reģiona veiktspējas paaugstināšanā*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils universitāte. (In Latvian)

Stankevičs A., Ignatjeva S., Mensikovs V. (2014) Higher education's contribution to economic performance and innovativeness in Latvia: exploratory research. *Economic Annals*, Vol. 202, No. 59, pp. 7–41. Available: https://econpapers.repec.org/article/beojournal/v_3a59_3ay_3a2014_3ai_3a202_3ap_3a7-42.htm (accessed on 11.06.2022).

Su Y.-H. (2007) The learning society as itself: lifelong learning, individualization of learning, and beyond education. *Studies in Continuing Education*, Vol. 29, No. 2, pp. 195–206. DOI: <https://doi.org/10.1080/01580370701403514>

Sungsup R., Shanti J., Rupert M. (Eds.) (2021) *Powering a Learning Society During an Age of Disruption*. Springer.

Sweet S., Grace-Martin K. (2012) *Data Analysis with SPSS: A First Course in Applied Statistics*, 4th edition. Pearson.

Tindemans B., Dekocke V. (2020) *The Learning Society*. Brussels. Available: https://www.oecd.org/skills/centre-for-skills/The_Learning_Society.pdf (accessed on 11.06.2022).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2015a) *Education 2030: Towards Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning for All*. Incheon Declaration. Available: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813M.pdf> (accessed on 11.06.2022).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2015b) *Rethinking Education. Towards a Global Common Good?* Available: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Cairo/images/RethinkingEducation.pdf> (accessed on 11.06.2022).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2016) *Partnering for Prosperity: Education for Green and Inclusive Growth. Global Education Monitoring Report 2016*. Paris: UNESCO.

Valsts valodas centrs, Latviešu valodas aģentūra, Kultūras informācijas sistēmu centrs, Latvijas Zinatņu akadēmija. (2022a) Termins “lifelong learning”. *Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls Termini.gov.lv*. Available: <https://termini.gov.lv/atrast/lifelong%20learning/en?target=lv> (accessed on 11.06.2022). (In Latvian)

Valsts valodas centrs, Latviešu valodas aģentūra, Kultūras informācijas sistēmu centrs, Latvijas Zinatņu akadēmija. (2022b) Termins “learning society”. *Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls Termini.gov.lv*. Available: <https://termini.gov.lv/atrast/learning%20society/en?target=lv> (accessed on 11.06.2022). (In Latvian)

Webb S., Holford J., Hodge S., Milana M., Waller R. (2019) Conceptualising lifelong learning for sustainable development and education 2030. *International Journal of Lifelong Education*, Vol. 38, No. 3, pp. 237–240. DOI: <https://doi.org/10.1080/02601370.2019.1635353>

Welton M. (2005) *Designing the Just Learning Society: A Critical Inquiry*. Leicester: NIACE.

Zborovskij G., Ambarova P. (2020) “Serebrianoē” obrazovanie kak resurs razvitiia reģiona. *Vestnik RUDN. Serii: Sotsiologiiā = RUDN Journal of Sociology*, Vol. 20, No. 4, pp. 939–952. DOI: 10.22363/2313-2272-2020-20-4-939-952 (In Russian)

Zobena A. (Ed.) (2007) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvekkapitāls: mēs zelsim ar mūsu tautu?* Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. (In Latvian)

SOCIOLOĢIJA

Ивета Миетуле, Вера Комарова, Елена Лонская,
Илута Арбидане, Лиените Литавниеце

**ОТНОШЕНИЕ РАБОТАЮЩЕГО НАСЕЛЕНИЯ
К УДАЛЁННОЙ ЗАНЯТОСТИ: СИТУАЦИЯ В ЛАТВИИ**

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(5))

Для цитирования: Миетуле И., Комарова В., Лонская Е., Арбидане И., Литавниеце Л. (2022) Отношение работающего населения к удалённой занятости: ситуация в Латвии. *Sociālo zinātņu vēstnesis / Вестник социальных наук*, 34(1): 100–128. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(5))

For citation: Mietule I., Komarova V., Lonska J., Arbidane I., Litavniece L. (2022) Attitude of the employed population to remote work: the situation in Latvia. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 100–128. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(5))

Результаты исследований, проведённых в различных странах, и их интерпретация свидетельствуют о различном отношении работающего населения к удалённой занятости и его [отношения] определяющей роли в интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни. Цель и новизну данного исследования составляют, во-первых, выявление факторов, разделяющих работающее население на сторонников и противников удалённой занятости, во-вторых, анализ отношения работающего населения Латвии к удалённой занятости в контексте интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни. Методологической основой для изучения интеграции или дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни в рамках данного исследования является теория рабочих ресурсов и ограничений. Эмпирической основой исследования являются данные, полученные в ходе опроса работающего населения Латвии, проведённого в начале 2021 года ($n = 1052$). Результаты исследования показали, что каждый десятый работающий латвиец имел опыт удалённой занятости ещё до чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*, но в большинстве случаев это не была официально оформлено; та же ситуация с институционализацией удалённой занятости наблюдается и во время чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*. Около 40% работающего населения Латвии, имеющего опыт удалённой занятости, являются её сторонниками и около 60% – противниками. При этом ни социально-демографические характеристики респондентов, ни поддержка со стороны работодателя не являются теми факторами, которые определяют готовность (или неготовность) респондентов работать удалённо. Определяющими здесь являются связанные с работой ценности респондентов. Кроме того, сторонники и противники удалённой занятости характеризуются различным соотношением рабочих ресурсов и ограничений, связанных с рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизнью. Так, в группе сторонников удалённой занятости рабочие ресурсы статистически значимо преобладают над рабочими ограничениями (ситуация интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни), а в группе против-

ников удалённой занятости — наоборот (ситуация дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни).

Ключевые слова: работающее население, удалённая занятость, интеграция рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, теория рабочих ресурсов и ограничений, дискриминантный анализ, Латвия.

Strādājošo iedzīvotāju attieksme pret attālināto darbu: situācija Latvijā

Dažādās valstīs veikto pētījumu rezultāti un to interpretācija liecina par strādājošo iedzīvotāju atšķirīgo attieksmi pret attālināto darbu un tās [attieksmes] noteicošo lomu darba, ģimenes / mājas, sabiedriskās un personiskās dzīves integrācijā. Šī pētījuma mērķis un novitāte ir, pirmkārt, to faktoru identificēšana, kas sadala strādājošos iedzīvotājus attālinātā darba atbalstītājos un pretiniekos, otrkārt, Latvijas strādājošo iedzīvotāju attieksmes pret attālināto darbu analīze darba, ģimenes / mājas, sabiedriskās un personiskās dzīves integrācijas kontekstā. Metodoloģiskais pamats darba, ģimenes / mājas, sabiedriskās un personiskās dzīves integrācijas vai dezintegrācijas izpētei šī pētījuma ietvaros ir darba resursu un ierobežojumu teorija. Pētījuma empīriskā bāze ir dati, kas iegūti 2021. gada sākumā veiktajā Latvijas strādājošo iedzīvotāju aptaujā (n = 1052). Pētījuma rezultāti liecina, ka katram desmitajam strādājošajam Latvijas iedzīvotājam bija attālinātā darba pieredze jau pirms *Covid-19* izraisītās ārkārtas situācijas, taču vairumā gadījumu tā netika formalizēta; tāda pati situācija ar attālinātā darba institucionalizāciju vērojama *Covid-19* izraisītās ārkārtas situācijas laikā. Apmēram 40% Latvijas strādājošo iedzīvotāju, kuriem ir attālinātā darba pieredze, ir tās atbalstītāji un aptuveni 60% ir attālinātā darba pretinieki. Tajā pašā laikā ne sociāli demogrāfiskie respondentu raksturojumi, ne atbalsts no darba devēja puses nav tie faktori, kas nosaka respondentu gatavību (vai negatīvību) strādāt attālināti arī turpmāk. Noteicošas te ir ar darbu saistītās respondentu vērtības. Turklāt attālinātā darba atbalstītājiem un pretiniekiem ir dažādas to darba resursu un darba ierobežojumu attiecības, kas saistīti ar darba, ģimenes / mājas, sabiedrisko un personisko dzīvi. Tā, attālinātā darba atbalstītāju grupā darba resursi statistiski nozīmīgi dominē pār darba ierobežojumiem (darba, ģimenes / mājas, sabiedriskās un personiskās dzīves integrācijas situācija), bet attālinātā darba pretinieku grupā – tieši otrādi (darba, ģimenes / mājas, sabiedriskās un personiskās dzīves dezintegrācijas situācija).

Atslēgvārdi: strādājošie iedzīvotāji, attālinātais darbs, darba, ģimenes / mājas, sabiedriskās un personiskās dzīves integrācija, darba resursu un ierobežojumu teorija, diskriminantu analīze, Latvija.

Attitude of the employed population to remote work: the situation in Latvia

The research results and their interpretation in different countries show the differential attitudes of the employed population towards remote work and their determining role in the process of integrating work, family / home, public and private life. The purpose and novelty of this study is, firstly, identifying factors that differentiate employed persons into proponents and opponents of remote work, and, secondly, clarifying the attitudes of the employed Latvian population towards remote work in the context of work-family-community-self integration. The methodological basis for investigating work-family-community-self integration or disintegration within this study is the job demands-resources theory. The empirical research is based on data obtained during a survey of the employed Latvian population, conducted at the beginning of 2021 (n = 1,052). The results of the study showed that more than every tenth employed Latvian worked remotely also before the Covid-19 emergency, while in most cases remote work was not officially formalized, and the same situation is observed with the institutionalization of remote work during the Covid-19 emergency. About 40% of the employed Latvian population with remote work experience are its proponents and about 60% are opponents. At the same time, neither the socio-demographic characteristics of the respondents, nor the support

from the employer are factors that determine the acceptance or rejection of remote work by the employed Latvians. Respondents' work-related values are determining here. Furthermore, the groups of proponents and opponents of remote work are characterized by a fundamentally different ratio of job demands and resources related to work-family-community-self aspects of life: for proponents job resources obtained from remote work are, on average, statistically significantly dominant over demands (work-family-community-self integration), for opponents – vice versa (work-family-community-self disintegration).

Keywords: employed population, remote work, work-family-community-self integration, job demands-resources theory, discriminant analysis, Latvia.

Введение и анализ литературы

За последние два года огромное количество работающих людей по всему миру получили опыт вынужденной удалённой занятости, что сильно повлияло на баланс между работой и остальной частью жизни. Темой большинства современных исследований в этой области является «баланс между работой и жизнью» (англ.: *work-life balance*) (Annink, den Dulk 2012; Davis et al. 2014; Gravador, Teng-Calleja 2018; Uresha 2020), хотя авторы считают этот термин довольно странным, поскольку из такой формулировки следует, что человек во время работы не живёт. Термин «баланс между работой и семьёй» (англ.: *work-family balance*) используется гораздо реже (Valcour 2007; McNamara et al. 2013). При этом в современных исследованиях сочетание «работа-дом» обычно относится к так называемому рабоче-семейному конфликту (англ.: *work-family conflict*) (Kengatharan 2020; Magadley 2021), то есть к ситуации, противоположной балансу. Существуют также исследования о конфликте (не о балансе) между работой и жизнью (англ.: *work-life conflict*) (Kinman et al. 2016), но и этот термин кажется авторам странным, в силу вышеупомянутой причины.

В ходе определения контекста данного исследования авторы придерживаются позиции С. Фридмана (*S. Friedman*), который не только предлагает включить больше элементов в вышеупомянутый баланс, но и заменить сам концепт баланса на концепт интеграции. «Стремление к улучшению «баланса между работой и жизнью» не является решением. Как я уже заявлял ранее, сейчас всё больше людей утверждают, что этот баланс — как ограниченная скамья, на которую надо «посадить» все аспекты нашей жизни, и каждый из этих аспектов будет пытаться вытеснить другие. Это ошибочная метафора, потому что она предполагает, что мы всегда должны выбирать между основными аспектами нашей жизни: работой / школой, домом / семьёй, местным сообществом (друзьями, соседями, религиозными или социальными группами) и самим собой (своим разумом, телом, духом). Более реалистичной и приятной целью является интеграция рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, при которой достигается четырёхсторонний успех, позволяющий улучшить положение дел во всех четырёх аспектах жизни» (Friedman 2014).

Авторы также полагают, что для интеграции (а не баланса) рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни более всего подходит именно удалённая занятость (дома, в сельской местности или в любом другом удобном

месте), которая позволяет работающему человеку совмещать четыре вышеупомянутых аспекта жизни. Вне офиса человек может работать в удобном для себя режиме — например, с перерывами на физические упражнения (личный аспект жизни), на помощь и уход за детьми или пожилыми членами семьи (семейный аспект жизни) или на короткую встречу с другом или помощь соседу (общественный аспект жизни). Хотя все эти перерывы усложняют выполнение работы, но при правильном и последовательном планировании времени они дают небольшой перерыв в работе с эффектом смены форм деятельности, что в конечном итоге повышает её эффективность. Кроме того, у работы в офисе тоже довольно много отвлекающих моментов, мешающих выполнению работы, — например, не относящиеся к делу разговоры коллег, перерывы на кофе, поломки офисного оборудования и т.д. И дело даже не столько в этих отвлекающих моментах, сколько в так называемом «структурирующем поведении» (англ.: *structuring behavior*) (Raghuram, Wiesenfeld 2004), т.е. в способности человека планировать свой рабочий день и распределять время и другие ресурсы. В режиме удалённой занятости работник обладает хотя бы физической возможностью интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, но работая в офисе, это невозможно даже теоретически — нельзя, например, подать лекарство больному родственнику, открыть дверь вызванному мастеру и т.д. Таким образом, удалённая занятость может повысить «коэффициент полезного действия» работающих людей именно в контексте интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни.

Особенно широкое распространение удалённая занятость получила во время чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*, хотя этот метод работы применялся и до пандемии *Covid-19*. Так, данные исследовательской компании *Gallup World Poll* свидетельствуют о том, что в 2016 году 43% работающих американцев хотя бы некоторое время работали удалённо (в опросе принимало участие более 15000 совершеннолетних жителей США). Это на 4% больше, чем в 2012 году, и соответствует также потребностям людей, ищущих работу (Chokshi 2017). Согласно данным *Forbes*, в 2018 году в США планировалось 50% работников перевести на удалённую занятость. За последнюю декаду в США доля удалённой занятости выросла с 7,7% до 9,8% (Radocchia 2018). Предоставление гибкого графика для сотрудников и возможность работать где угодно и когда угодно характерны для всех отраслей американской экономики. Многие из ведущих компаний США предлагали полную или частичную удалённую занятость ещё до пандемии *Covid-19* (Radocchia 2018).

В свою очередь, чрезвычайная ситуация, вызванная *Covid-19*, стала своего рода «звёздным часом» для удалённой занятости. «Миллионы американцев принимают участие в беспрецедентном эксперименте по работе из дома. Многие из них стали более счастливыми, более эффективными и хотят сохранить эти преимущества и после окончания пандемии» (Cramer, Zaveri 2020). В свою очередь, результаты опроса 50 крупнейших австралийских компаний, проведённого национальными газетами *The Age* и *The Sydney Morning Herald* в июле 2021 года, показали, что подавляющее большинство крупных работодателей планируют постоянно внедрять гибридные модели занятости, и только семь респондентов по-

требуют у своих подчинённых работать в офисе определённое количество дней в неделю (Koehn, Irvine 2021). Хотя глава австралийской Комиссии по производительности (англ.: *Productivity Commission*) и другие эксперты считают, что, несмотря на более частые случаи работы из дома, это вряд ли повредит экономике в целом (Irvine 2021), «не все с энтузиазмом относятся к этому явлению. Молодые работники, которые только начинают свою карьеру, опасаются, что упускают ценные возможности по обмену опытом» (Grieve 2021).

Как показывают приведённые выше примеры, интерпретация результатов опросов работающего населения в разных странах весьма субъективна и часто зависит от того, как сами авторы этих опросов относятся к удалённой занятости. А это, по мнению авторов данного исследования, во многом зависит от связанных с работой ценностей и моделей поведения, которые доминируют в той или иной стране (Hofstede 1980, 2001; Hofstede et al. 2010). Например, результаты опроса 3,5 тыс. сотрудников российских компаний, проведённого в марте 2021 года онлайн-рекрутинговой платформой *hh.ru* и *WeWork*, интерпретируются авторами с позиций негативного отношения к удалённой занятости: «37% сотрудников российских компаний, продолжающих работать удалённо из-за пандемии *Covid-19*, хотели бы вернуться в офис частично (на несколько дней) или полностью. Большинство хотели бы работать в офисе два-три дня в неделю (73%), а каждый пятый сотрудник хотел бы приходить в офис четыре-пять дней в неделю. Около 40% сотрудников российских компаний, перешедших на удалённый режим работы, уже вернулись в свои офисы. Среди них 11% респондентов продолжают работать в гибридном режиме. 17% респондентов отмечают, что после возвращения в офис они стали более работоспособными» (Informatsionnoe telegrafnoe agentstvo (ITA) Rossii 2021).

Таким образом, результаты исследований, проведённых в разных странах, и их интерпретация показывают различное отношение работающего населения к удалённой занятости и его [отношения] определяющую роль в процессе интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни. Скорее всего, в каждом обществе есть сопоставимые по численности и значимости группы работающего населения — сторонники и противники удалённой занятости. Проблема заключается в отсутствии (или очень малом количестве) концептуально обоснованных научных исследований (например, таких, как Monakhova 2016; Uresha 2020), пытающихся объяснить сущность, возможные факторы и причины разделения работающего населения на сторонников и противников удалённой занятости. В связи с этим цель и новизну данного исследования составляют, во-первых, выявление факторов, потенциально разделяющих работающее население на сторонников и противников удалённой занятости; во-вторых, анализ отношения работающего населения Латвии к удалённой занятости в контексте интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни. Объектом исследования являются наёмные работники, предприниматели и самозанятые лица ($n = 1052$) с опытом удалённой занятости ($n = 534$ или 50,7%) во время чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*, или до неё. Исследование основано на данных, полученных в ходе опроса работающего населения Латвии, проведённого в начале 2021 года в рамках проекта «Жизнь с *Covid-19*: Оценка преодоления

вызванного коронавирусом кризиса в Латвии и рекомендации для устойчивости общества в будущем (*CoLife*)» (лат.: *Dzīve ar Covid-19: Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē*; англ.: *Life with Covid-19: Evaluation of Overcoming the Coronavirus Crisis in Latvia and Recommendations for Societal Resilience (CoLife)*) (Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU) 2021) Государственной исследовательской программы (лат.: *Valsts pētījumu programma*) Латвии.

В следующем разделе статьи авторы представляют концептуальную основу данного исследования, на которую опирается его методология, затем даётся описание материалов и методов, анализируются результаты эмпирического исследования, и в завершение предлагаются выводы и рекомендации для будущих исследований по удалённой занятости в контексте интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни.

Концептуальная основа исследования

Несмотря на то, что во введении к данной статье авторы акцентировали практическое отсутствие концептуально обоснованных научных исследований по удалённой занятости, всё же предпринимаются попытки понять и объяснить феномен принятия или отказа от удалённой занятости. Например, немецкая компания *Statista*, поставщик рыночных и потребительских данных, провела в два этапа (январь-февраль 2020 года, $n = 3000+$; февраль-март 2021 года, $n = 3900$) всемирный онлайн-опрос совершеннолетних специалистов, которые работают удалённо или имеют такую возможность) в сфере цифровых технологий. К. Млиц (K. Mlitz), эксперт-исследователь, изучающий сектор ИТ-услуг, комментирует результаты этого опроса следующим образом: «В 2021 году 80% респондентов порекомендовали бы своим друзьям работать удалённо. Это на 10% меньше, чем в прошлом году. Но в целом отношение к удалённой занятости — довольно положительное, особенно когда работникам предоставляются соответствующие инструменты и устройства для выполнения работы в удалённом режиме» (Mlitz 2021).

Результаты вышеупомянутого исследования свидетельствуют о том, что существуют факторы, которые потенциально дифференцируют отношение работающего населения к удалённой занятости. Некоторые из них детерминируют в основном положительное отношение работающих людей к удалённой занятости, а некоторые — отрицательное. В ходе системного анализа объекта данного исследования (см. Рис. 1) авторы выделили три группы факторов, которые характеризуют объект исследования, — работающее население, имеющее опыт удалённой занятости. Эти группы факторов включены в анкету опроса, результаты которого являются эмпирической основой данной статьи:

- связанные с работой ценности (англ.: *work related values*) (что важно в работе, ожидания от работы и т.п.);
- поддержка работников (поддержка со стороны работодателя, бонусы, получаемые при удалённой занятости, и т.п.);
- социально-демографические характеристики работников (пол, возраст, образование, наличие и количество детей и т.п.).

В результате различного (ещё не измеренного эмпирически) влияния этих факторов работающее население с опытом удалённой занятости делится на две основные типологические группы (см. Рис. 1):

- 1) сторонники удалённой занятости, которые хотели бы продолжить работать так же удалённо и после чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*;
- 2) противники удалённой занятости, которые хотели бы продолжить работать удалённо после чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*.

Предполагается, что выявленные типологические группы сторонников и противников удалённой занятости можно анализировать также и на предмет интеграции / дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни.

Рисунок 1

Системный анализ объекта эмпирического исследования

Источник: разработано авторами на основе анализа научной литературы.

Методологической основой для изучения интеграции или дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни в рамках данного исследования является подход «ограничения-ресурсы» (англ.: *demands-resources*), широко используемый для изучения баланса между работой и другими аспектами жизни работающих людей (Voydanoff 2005; Monakhova 2016), а также в качестве инструмента управления человеческими ресурсами (Bakker et al. 2003; Bakker, Demerouti 2006). Основная идея подхода «ограничения-ресурсы» заключается в классификации выгод и потерь, лежащих в основе процесса интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни работающего человека, на его рабочие ресурсы (англ.: *job resources*) и рабочие ограничения (англ.: *job demands*). Например, рабочие ресурсы включают в себя заработную плату, возможность обучения, удовлетворённость работой и т.д., а рабочие ограничения — уход за детьми, работу по дому, приобретение дополнительного оборудования для выполнения рабочих функций и т.д. Авторы предполагают, что чрезмерное преобладание рабочих ограничений над рабочими ресурсами приводит к дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, а значительное преобладание рабочих ресурсов над рабочими ограничениями, наоборот, способствует интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни.

Основными понятиями, используемыми в рамках подхода «ограничения-ресурсы», являются рабочие ресурсы и рабочие ограничения. А. Баккер (*A. Bakker*) и Э. Демерути (*E. Demerouti*), ведущие исследователи в рамках рассматриваемого теоретического подхода, определяют рабочие ограничения как физические, психологические, социальные или организационные аспекты работы, которые требуют постоянных физических или психологических затрат (усилий и / или навыков). В свою очередь, рабочие ресурсы — это те аспекты работы, которые применимы для достижения целей работника, снижения рабочих ограничений, физических и психологических затрат, а также для личностного роста и развития работающего человека (Bakker, Demerouti 2006). Методологический подход «ограничения-ресурсы» в настоящее время превратился в теорию рабочих ограничений и ресурсов (англ.: *job demands-resources theory*) (Bakker, Demerouti 2014; Bakker, de Vries 2021).

В анкете опроса, результаты которого являются эмпирической основой для данной статьи, рабочие ограничения, относящиеся к рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, эмпирически интерпретировались для респондентов как их личные потери от удалённой занятости. В свою очередь, рабочие ресурсы, связанные с рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизнью, — как их личные выгоды от удалённой занятости (см. Табл. 1).

Таблица 1

Эмпирическая интерпретация рабочих ресурсов и ограничений применительно к удалённой занятости

Рабочие ресурсы: выгоды от удалённой занятости	Рабочие ограничения: потери от удалённой занятости
1) Снижение расходов в бюджете домохозяйства (например, на транспорт, одежду и обувь, питание вне дома и т.д.)	1) Увеличение расходов в бюджете домохозяйства (например, на продукты питания, услуги связи, электроэнергия и т.д.)
2) Возможность больше времени проводить с семьёй, включая помощь детям в обучении	2) Меньше времени остаётся на семью
3) Больше времени для хобби и развлечений (например, спорт, прогулки, телевизор, просмотр фильмов, настольные игры и т.д.)	3) Меньше времени для хобби и развлечений (например, спорт, прогулки, телевизор, просмотр фильмов, настольные игры и т.д.)
4) Возможность планировать свой распорядок дня, совмещая работу и личную жизнь	4) Нерегулярный режим работы, исчезновение границы между работой и личной жизнью
5) Улучшение отношений в семье	5) Ухудшение отношений в семье
6) Повышение заработной платы за работу удалённо	6) Снижение заработной платы (например, в связи с уменьшением нагрузки)
7) Возможность получения новых знаний и повышения квалификации	7) Ограниченные возможности обучения
8) Легче сосредоточиться на работе	8) Сложнее сосредоточиться на работе
9) Экономия времени на том, чтобы добраться до места работы	9) Необходимость приобретения дополнительного оборудования для выполнения рабочих функций
10) Повышение удовлетворённости работой	10) Чувство одиночества
11) Возможность проведения работ по благоустройству дома (например, ремонт, покос травы и т.д.)	11) Ограничения на командировки
12) Возможность выполнять ежедневные домашние дела (например, приготовление пищи, уборка дома и т.д.) во время перерывов в работе	12) Ограниченные возможности для карьерного роста
13) Возможность жить за городом	13) Недостаток общения и социализации (например, с коллегами, друзьями и т.д.)

Источник: составлено авторами на основе анкеты опроса работающего населения Латвии (Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU) 2021).

Таким образом, анализ результатов предыдущих исследований и системный анализ объекта данного исследования на основе теории рабочих ресурсов и ограничений (Bakker, Demerouti 2014; Bakker, de Vries 2021) позволили авторам выд-

винуть следующие гипотезы, которые необходимо проверить путём количественного анализа эмпирических данных в рамках данной статьи:

- 1) в дополнение к поддержке со стороны работодателя существуют ещё и другие (не менее значимые) факторы, определяющие готовность (или неготовность) работающего населения Латвии продолжать работать удалённо после чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*;
- 2) сторонники и противники удалённой занятости характеризуются различным соотношением рабочих ресурсов и ограничений, связанных с рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизнью.

Материалы и методы

Как уже упоминалось во введении к данной статье, эмпирическое изучение работающего населения Латвии основано на результатах масштабного социологического опроса, проведённого Рижским университетом имени Страдыня, РСУ (лат.: *Rīgas Stradiņa Universitāte, RSU*) в рамках проекта «Жизнь с *Covid-19*: Оценка преодоления вызванного коронавирусом кризиса в Латвии и рекомендации для устойчивости общества в будущем (*CoLife*)» (*Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021*) Государственной исследовательской программы Латвии. В данной статье анализируется лишь часть результатов социологического опроса, проведённого в рамках проекта, в частности:

- 1) данные о работающем населении Латвии с уже имеющимся опытом удалённой занятости, включая её сторонников и противников;
- 2) данные о выгодах и потерях работающего населения Латвии от удалённой занятости;
- 3) данные о факторах, потенциально дифференцирующих отношение работающего населения к удалённой занятости.

Анкета социологического опроса работающего населения Латвии была согласована с Департаментом политики в сфере трудовых отношений и охраны труда Министерства благосостояния Латвийской Республики (лат.: *Latvijas Republikas Labklājības ministrijas Darba attiecību un darba aizsardzības politikas departaments*). и распространялась среди потенциальных респондентов с помощью интернет-ссылки на общедоступных веб-сайтах, в социальных сетях, а также через электронные письма в период с 28 января по 27 февраля 2021 года. В начале анкеты располагались отсеивающие вопросы для получения данных только от оплачиваемых работников (наёмных работников, предпринимателей и самозанятых лиц), которые были трудоустроены в течение предыдущего года (таких оказалось 1576 из 1722 респондентов, т.е. 91,5%). В процессе отсеивания респондентов были использованы следующие критерии исключения: работа без заработной платы в семейном бизнесе, работа без заработной платы на семейной ферме, нахождение в декретном отпуске, статус безработного, пенсионный возраст, домохозяйки, школьники или студенты. При подготовке опроса размер выборки рассчитывался по следующей формуле:

$$SS = \frac{p*(1-p)*Z^2}{e^2}, \quad (1)$$

где

SS – размер выборки, количество респондентов;

p – доля подходящих ответов, десятичное число;

Z – табличное значение для каждого уровня достоверности (УД);

e – погрешность, десятичное число.

Минимальный размер выборки исследования – 657, в соответствии со следующими параметрами:

- 1) стандартное отклонение, принятое по умолчанию – 0,5;
- 2) уровень достоверности для данного социологического опроса составляет 96%, значение Z для такого УД равен 2,05;
- 3) погрешность для уровня достоверности 96% равна 0,04, что означает допустимую ошибку в 4%.

Источник: разъяснено авторами на основе Cochran 1963; Kish 1965; LTCC Online 2021.

Для повышения вероятности получения статистически значимых результатов и с учётом заранее запланированных сроков проведения опроса было принято решение сделать ссылку доступной для всех в течение одного календарного месяца или до момента, когда будет получена 1000 полностью заполненных анкет (в зависимости от того, что произойдет раньше). В данном случае ссылка на опрос блокировалась на следующий рабочий день после того, как 1000 респондентов ответили на все вопросы. Всего в опросе приняли участие 1576 оплачиваемых работников (наёмных работников, предпринимателей и самозанятых лиц), но, поскольку анкета опроса была довольно объёмной, на все вопросы ответил только 1051 респондент (удельный вес ответивших – 66,7%).

Ограничения исследования связаны с формированием выборки, так как в опросе могли участвовать только те лица, которые имели доступ к Интернету. В результате этого некоторые группы работающего населения Латвии были изначально исключены из выборки (например, работники с низким уровнем образования и ИТ-грамотности). Кроме того, анкета была доступна только на латышском языке, что могло вызвать меньший отклик со стороны русскоязычных потенциальных респондентов. Ещё одним ограничением данного исследования является применение метода детерминированной выборки (англ.: *non-probability sampling method*), который использовался для сбора данных опроса. Преимуществом этого метода является возможность быстрого сбора информации от респондентов, что было крайне важно с учётом требований реализации проекта.

Для того, чтобы преодолеть эти ограничения и получить данные, репрезентативные для работающего населения Латвии, выборка была взвешена по возрасту и полу (в соответствии с 12 комбинациями «возраст-пол»). Взвешенная выборка соответствует поло-возрастной структуре работающего населения Латвии и проведена на основе данных за 1-й квартал 2021 года, полученных от Центрального статистического управления Латвийской Республики (лат.: *Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde*) (Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde (LR CSP) 2021). Результаты взвешивания выборки представлены в следующей таблице.

Таблица 2

**Результаты взвешивания выборки работающего населения Латвии
по возрасту и полу, 2021 год**

Возрастные группы работающего населения	Выборка перед взвешиванием, %, n = 1051 чел.			Статистические данные, 1-й квартал 2021 года, % N = 853200 чел.			Взвешивание, комбинации «возраст- пол»		Выборка после взвешивания, %, n = 1052* чел.		
	Латвии	Муж.	Жен.	Всего	Муж.	Жен.	Всего	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
15–24	1,2	3,3	4,5	3,0	2,2	5,1	2,47	0,65	3,1	2,2	5,3
25–34	8,9	11,9	20,8	12,1	9,9	22,0	1,36	0,84	12,2	9,9	22,1
35–44	9,6	20,9	30,5	12,3	11,3	23,6	1,28	0,54	12,3	11,3	23,6
45–54	6,3	19,8	26,1	11,5	12,4	23,9	1,83	0,63	11,4	12,4	23,8
55–64	2,7	12,9	15,6	9,4	11,2	20,6	3,47	0,87	9,3	11,2	20,5
65–74	0,4	2,0	2,4	2,0	2,8	4,8	4,95	1,39	1,9	2,8	4,7
Всего	29,1	70,9	100,0	50,2	49,8	100,0	—	—	50,2	49,8	100,0

* Появление «дополнительного респондента» во взвешенной выборке — это нередкий и приемлемый результат проводимых в процессе взвешивания математических операций.

Источник: составлено авторами на основе данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021; Latvijas Republikas Centraļa statistikas parvalde (LR CSP) 2021.

Данные опроса были собраны и обработаны с использованием инструмента *REDCap* (англ.: *Research Electronic Data Capture*) для электронного сбора и обработки данных. Анализ данных был проведён с помощью дискриминантного анализа (англ.: *discriminant analysis*). Выборка была взвешена и данные опроса проанализированы с помощью программного обеспечения для обработки данных *IBM SPSS Statistics 26.0*.

На основе системного анализа объекта эмпирического исследования (см. Рис. 1) факторы, потенциально определяющие отношение работающего населения к удалённой занятости, были разделены на четыре группы с численно равным набором факторов — по десять факторов в каждой группе. Набор факторов в каждой группе (см. Табл. 4) является ещё одним ограничением эмпирического исследования в данной статье, поскольку конкретные факторы в каждой группе могут быть разными. Тем не менее, авторы исследования считают количество факторов в каждой группе достаточным для того, чтобы с помощью дискриминантного анализа корректно измерить детерминирующую способность той или иной группы факторов. Обнаружение такой детерминирующей способности у той или иной группы факторов (в дискриминантном анализе факторы с детерминирующей способностью называют «дискриминирующими») даёт возможность только лишь по значению «дискриминирующего» фактора с определённой долей вероятности предсказывать, попадёт ли тот или иной респондент в группу сторонников или противников удалённой занятости. В анкете удалённая занятость эмпирически интерпретировалась как работа, которая выполняется не на обычном рабочем месте (к примеру, в офисе), а в другом месте (к примеру, дома), и представляет собой свободный режим занятости, при котором работник выполняет

свои рабочие функции, когда и где он / она хочет; такая занятость в основном предполагает работу за компьютером (Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU) 2021).

Результаты исследования и дискуссия

Несмотря на то, что опрос проводился в начале 2021 года, вопросы задавались по поводу предшествующего года — первого года пандемии *Covid-19*, а именно, о периоде с 12 марта до 10 июня 2020 года, когда правительство Латвии объявило в стране чрезвычайное положение с целью уменьшить распространение *Covid-19* (так называемая первая волна *Covid-19*). В течение этого времени учебный процесс в школах проходил дистанционно, как и работа государственных и муниципальных учреждений (там, где это было возможно). Доступность детских садов была существенно ограничена. Точно так же и частному сектору необходимо было организовать работу по возможности удалённо. Во второй раз чрезвычайное положение в связи с *Covid-19* было объявлено 9 ноября 2020 года и продолжалась ещё в период проведения опроса (февраль 2021 года) (так называемая вторая волна *Covid-19*).

В данном разделе статьи обсуждение результатов исследования организовано в соответствии с выдвинутыми гипотезами, которые должны быть проверены путём количественного анализа эмпирических данных.

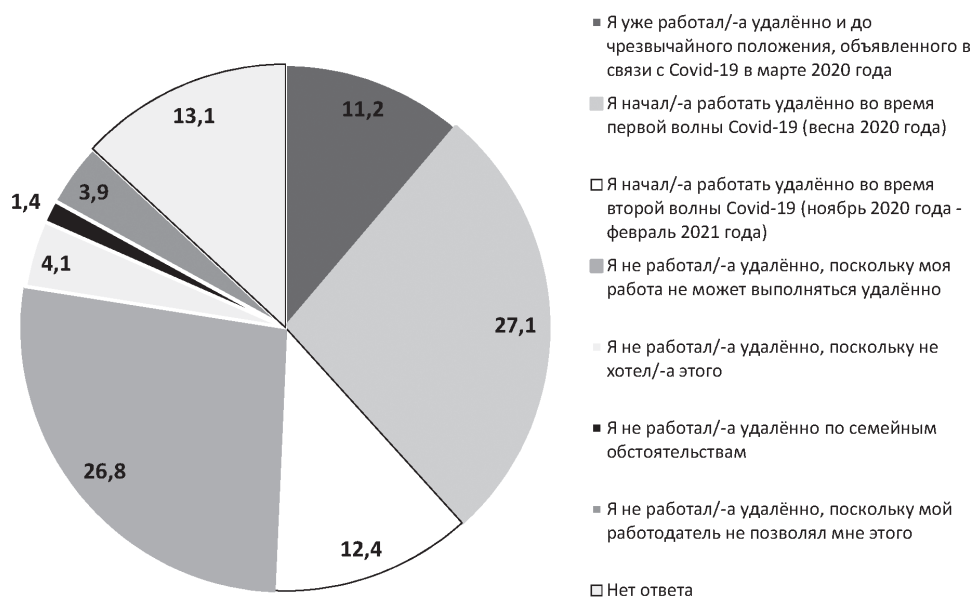
4.1. Кто в Латвии хотел бы продолжить работать удалённо и после пандемии *Covid-19*?

Чтобы ответить на поставленный выше вопрос, то есть проверить первую гипотезу данного исследования, авторы должны прежде всего показать, какова доля работников с опытом удалённой занятости среди работающего населения Латвии (см. Рис. 2).

Представленные на Рисунке 2 данные показывают, что доля работников с опытом удалённой занятости в структуре работающего населения Латвии составляет 50,7%, из которых 11,2% уже работали удалённо и до чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*, 27,1% — начали работать удалённо во время первой волны *Covid-19* весной 2020 года и 12,4% — во время второй волны *Covid-19* осенью 2020 года. Таким образом, удалённую занятость, как способ организации работы, в Латвии нельзя считать явлением, возникшим исключительно в условиях чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*, поскольку ещё до пандемии *Covid-19* каждый десятый (11,2%) работник в Латвии выполнял свои рабочие функции удалённо. Тем не менее, как уже отмечалось во введении к данной статье, во время чрезвычайной ситуации в связи с *Covid-19* удалённая занятость стала более распространённой, и теперь подобный опыт есть примерно у половины работающих латвийцев. В последующем эмпирическом анализе будут учитываться только ответы работающих латвийцев (наёмных работников, предпринимателей и самозанятых лиц), имеющих опыт удалённой занятости на момент проведения опроса (таких в выборке оказалось 534 респондента, т.е. половина опрошенных работающих латвийцев).

Рисунок 2

Распределение ответов респондентов на вопрос:
«Какое из следующих утверждений об удалённой занятости относится к Вам лично?» %, n = 1052 чел. (100%), январь-февраль 2021 года

Источник: составлено авторами на основе данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

Заслуживающей внимания особенностью Латвии является то, что удалённая занятость (даже в том случае, когда работник начал работать удалённо ещё до чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19*) в большинстве случаев не институционализована, т.е. нет никакого письменного соглашения с работодателем о выполнении работы в удалённом режиме (например, дополнительное соглашение к трудовому договору, изменения в трудовом договоре и т.п.). Именно поэтому феномен удалённой занятости в Латвии можно изучать только с помощью социологических опросов, поскольку чаще всего работающие латвийцы договариваются об удалённой занятости со своими работодателями без письменного оформления этой договорённости. Интересно, что наибольший удельный вес неинституционализированной удалённой занятости наблюдается именно в группе «опытных удалёнщиков», т.е. тех респондентов, которые работали удалённо ещё до чрезвычайной ситуации, вызванной *Covid-19* (см. Табл. 3).

Таблица 3

Распределение ответов респондентов на вопрос:
«Было ли у Вас письменное соглашение с работодателем о выполнении
работы в удалённом режиме (например, дополнительное соглашение к
трудовому договору, изменения в трудовом договоре и т.п.)?» %,
n = 534 чел. (100%), январь-февраль 2021 года

Группы респондентов	Да	Нет	Трудно сказать	Всего
Я уже работал/-а удалённо и до чрезвычайного положения, объявленного в связи с Covid-19 в марте 2020 года – «опытный удалённый» (n = 118 чел. или 22,1%)	16,8	78,2	5,0	100,0
Я начал/-а работать удалённо во время первой волны Covid-19 (весна 2020 года) – «удалённый с небольшим опытом» (n = 285 чел. или 53,4%)	30,8	63,3	5,9	100,0
Я начал/-а работать удалённо во время второй волны Covid-19 (ноябрь 2020 года – февраль 2021 года) – «удалённый-новичок» (n = 131 чел. или 24,5%)	29,8	61,8	8,4	100,0

Источник: составлено авторами на основе данных Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU) 2021.

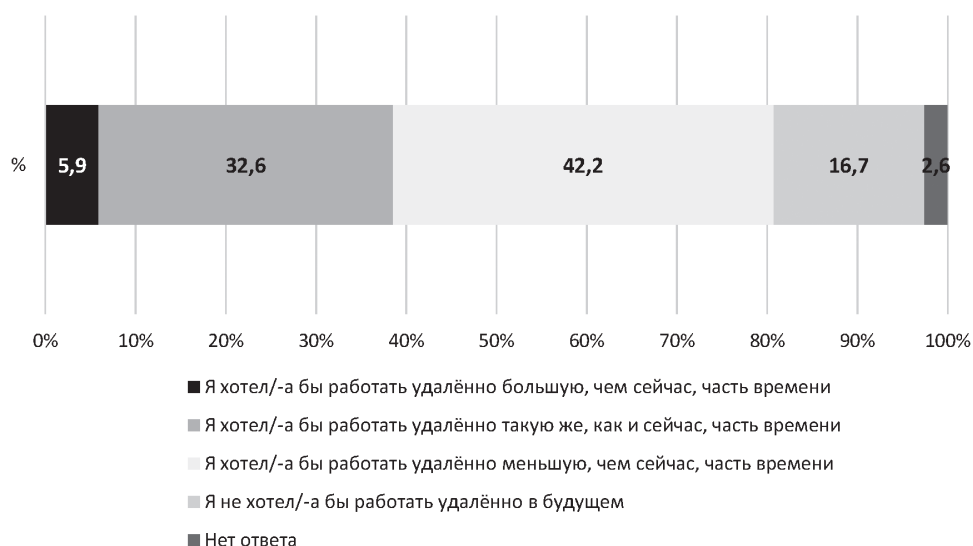
Приведённые на следующем рисунке результаты социологического опроса показывают частотное распределение работающего населения Латвии, имеющего опыт удалённой занятости, с точки зрения готовности (или неготовности) респондентов продолжать работать удалённо в будущем (после пандемии *Covid-19*). Респондентам было предложено выбрать один из четырёх вариантов ответа: 1) я хотел/-а бы работать удалённо большую, чем сейчас, часть времени; 2) я хотел/-а бы работать удалённо такую же, как и сейчас, часть времени; 3) я хотел/-а бы работать удалённо меньшую, чем сейчас, часть времени; 4) я не хотел/-а бы работать удалённо в будущем. В соответствии с системным анализом объекта эмпирического исследования (см. Рис. 1) первые две категории респондентов объединены авторами данной статьи в группу «сторонников удалённой занятости», а вторые две категории – в группу «противников удалённой занятости».

Как видно из данных, представленных на Рисунке 3, 206 респондентов или 38,5% работающих латвийцев с опытом удалённой занятости хотят продолжать работать удалённо (такую же или большую, чем сейчас, часть времени) в будущем, после пандемии *Covid-19*, т.е. они являются сторонниками удалённой занятости. В свою очередь, 315 респондентов или 58,9% работающих латвийцев с опытом удалённой занятости вообще не хотят продолжать работать удалённо или, по крайней мере, в будущем хотят работать удалённо меньшую, чем сейчас, часть времени, т.е. являются противниками удалённой занятости. Таким образом, среди работающих латвийцев с опытом удалённой занятости доминирует группа противников удалённой занятости, хотя удельный вес сторонников удалённой занятости также довольно значителен. Таким образом, группы сторонников и противников удалённой занятости среди работающего населения Латвии являются сопоставимыми, и для их эмпирического изучения целесообразно использовать

дискриминантный анализ, который позволяет обнаружить те «дискриминирующие» факторы (англ.: *discriminatory factors*) (если таковые имеются), которые статистически значимо определяют попадание респондентов в ту или иную группу: сторонников или противников удалённой занятости.

Рисунок 3

**Распределение ответов респондентов на вопрос:
«Сколько времени Вы хотели бы работать удалённо в будущем
(после пандемии Covid-19)?» %, n = 534 чел. (100%),
январь-февраль 2021 года**

Источник: составлено авторами на основе данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

Одним из основных результатов дискриминантного анализа является тест на равенство средних значений потенциально «дискриминирующих» факторов в группах сторонников или противников удалённой занятости, реализуемый с целью определения статистической значимости разницы между ними [средними значениями факторов]. Этот тест проводится для каждого отдельного фактора в группах факторов (см. Табл. 4–6).

Следующим результатом дискриминантного анализа является коэффициент канонической корреляции (англ.: *canonical correlation*) между рассчитанными значениями дискриминантной функции и фактической принадлежностью к группе. Этот коэффициент рассчитывается для каждой группы потенциально «дискриминирующих» факторов (см. Рис. 1): связанные с работой ценности, поддержка работников, социально-демографические характеристики работников. Затем проводится тест лямбда Уилкса (англ.: *Wilks' Lambda*) на равенство средних значений дискриминантной функции в обеих группах. Этот тест проводится для каждой группы факторов (см. Табл. 4–6).

Таблица 4

**Результаты дискриминантного анализа для группы факторов
«связанные с работой ценности» на предмет их способности разделять
работающее население Латвии на сторонников и противников
удалённой занятости, n = 534 чел., январь-февраль 2021 года**

Группа факторов и показатели	Факторы, включённые в анкету опроса	Результаты дискриминантного анализа
Связанные с работой ценности респондентов	1) важность заработной платы	p = 0,928
	2) важность дополнительных выплат (бонусов)	p = 0,794
	3) важность возможности работать из дома	p = 0,000
	4) важность возможности свободно планировать свой рабочий график	p = 0,000
	5) важность социальных гарантий	p = 0,245
	6) важность стабильной безопасной работы	p = 0,675
	7) важность карьерного роста	p = 0,242
	8) важность зарубежных командировок	p = 0,001
	9) важность интересной работы	p = 0,318
	10) важность отношений с коллегами	p = 0,050
Каноническая корреляция	Коэффициент корреляции между значениями дискриминантной функции и фактической принадлежностью к группе	r = 0,418
Лямбда Уилкса	Тест на определение статистической значимости разницы между средними значениями дискри- минантной функции в обеих группах	p = 0,000
Сторонники		73,7%
Противники	Уровень правильно классифицированных	66,5%
Всего	первоначально сгруппированных случаев	69,4%

Источник: составлено авторами на основе Рисунка 1 и данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

Результаты дискриминантного анализа для группы факторов «связанные с работой ценности» показывают, что три из них [ценностей] имеют «дискриминирующую» способность, т.е. способность разделять работающее население Латвии на сторонников и противников удалённой занятости (см. Табл. 4):

- важность возможности работать из дома — статистически значимо (p = 0,000) выше для сторонников удалённой занятости;
- важность возможности свободно планировать свой рабочий график — статистически значимо (p = 0,000) выше для сторонников удалённой занятости;
- важность зарубежных командировок — статистически значимо (p = 0,001) выше для противников удалённой занятости.

Ещё одна связанная с работой ценность очень близка к порогу статистической значимости:

- важность отношений с коллегами — почти статистически значимо (p = 0,050) выше для противников удалённой занятости.

Коэффициент корреляции между значениями дискриминантной функции и фактической принадлежностью к группе сторонников или противников удалённой занятости для группы факторов «связанные с работой ценности» равен 0,418 (см. Табл. 4), что является достаточно удовлетворительным показателем (Sweet, Grace-Martin 2012). В свою очередь, тест лямбда Уилкса для определения наличия статистически значимой разницы между средними значениями дискриминантной функции для обеих групп респондентов — сторонников и противников удалённой занятости — показал очень значимый результат ($p < 0,001$) (см. Табл. 4).

Конечным результатом дискриминантного анализа является средний уровень точности прогнозов попадания случаев в соответствующую группу респондентов: сторонников и противников удалённой занятости. Для группы факторов «связанные с работой ценности» точность прогноза попадания респондентов в группу сторонников удалённой занятости составила 73,7%, в то время как в группу противников удалённой занятости — 66,5%. Таким образом, основываясь на связанных с работой ценностях респондентов, легче спрогнозировать принятие ими [респондентами] удалённой занятости, чем отказ от неё. Общий уровень правильно классифицированных первоначально сгруппированных случаев в рамках полученной дискриминантной модели составляет 69,4% (см. Табл. 4). Таким образом, зная отношение респондентов к 3—4 связанным с работой ценностям, почти в 70% случаев можно определить, хотят ли они продолжать работать удалённо после пандемии *Covid-19*, что не является высоким уровнем точности прогнозов (Sweet, Grace-Martin 2012). Можно попытаться объяснить умеренный уровень (69,4%) точности прогнозов тем, что в обе группы — сторонников и противников удалённой занятости — входят также и смешанные типы, которые сложнее классифицировать, чем чистые типы.

Таблица 5

**Результаты дискриминантного анализа для группы факторов
«поддержка работников» на предмет их способности разделять
работающее население Латвии на сторонников и противников удалённой занятости, n = 534 чел., январь-февраль 2021 года**

Группа факторов	Факторы, включённые в анкету опроса	Результаты дискриминантного анализа
1	2	3
Поддержка работников	1) компьютер и другое информационно-техническое оборудование	$p = 0,168$
	2) информационно-техническая поддержка в виде настройки компьютера для работы удалённо	$p = 0,221$
	3) обучение использованию инструментов и программного обеспечения, которыми раньше не пользовался	$p = 0,154$
	4) разъяснения, как выполнять работу удалённо	$p = 0,937$

Продолжение таблицы 5 см. на следующей странице

Продолжение таблицы 5

1	2	3
	5) разъяснения, как удобно обустроить рабочее место у компьютера в домашних условиях	$p = 0,237$
	6) работодатель объяснил условия, на которых необходимо работать	$p = 0,667$
	7) возмещение расходов	$p = 0,431$
	8) удалённые мероприятия, организующие и спланирующие команду	$p = 0,946$
	9) руководитель прошёл обучение по удалённому управлению работниками	$p = 0,681$
	10) обучение / семинары о том, как уменьшить стресс	$p = 0,946$

Источник: составлено авторами на основе Рисунка 1 и данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

Результаты дискриминантного анализа для группы факторов «поддержка работников» показывают, что ни один из проанализированных факторов не обладает «дискриминирующей» способностью, т.е. способностью разделять работающее население Латвии на сторонников и противников удалённой занятости (см. Табл. 5). Это означает, что в Латвии поддержка со стороны работодателя при удалённой занятости не является фактором, определяющим готовность (или неготовность) работника продолжать работать удалённо после пандемии *Covid-19*. Интересно, что этот факт не совпадает с результатами предыдущих исследований, упомянутых во втором разделе данной статьи: «отношение к удалённой занятости является более положительным, если работникам предоставляются соответствующие инструменты и технологии для выполнения работы удалённо» (Mlitz 2021).

Таблица 6

**Результаты дискриминантного анализа для группы факторов
«социально-демографические характеристики работников» на предмет
их способности разделять работающее население Латвии
на сторонников и противников удалённой занятости,
n = 534 чел., январь-февраль 2021 года**

Группа факторов	Факторы, включённые в анкету опроса	Результаты дискриминантного анализа
1	2	3
Социально-демографические характеристики работников	1) пол	$p = 0,857$
	2) тип жилья	$p = 0,759$
	3) должность	$p = 0,812$
	4) стаж работы на текущем рабочем месте	$p = 0,016$
	5) количество человек в домохозяйстве	$p = 0,494$

Продолжение таблицы 6 см. на следующей странице

Продолжение таблицы 6		
1	2	3
	6) проживание с супругом/-ой или партнёром/ -партнёршей	p = 0,431
	7) наличие в домохозяйстве детей младше 18 лет	p = 0,826
	8) количество детей дошкольного возраста (в домохозяйстве)	p = 0,972
	9) количество детей младшего школьного возраста (в домохозяйстве)	p = 0,418
	10) возрастная группа	p = 0,136

Источник: составлено авторами на основе Рисунка 1 и данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

Результаты дискриминантного анализа для группы факторов «социально-демографические характеристики работников» показывают, что только одна социальная характеристика респондентов обладает «дискриминирующей» способностью при разделении работающего населения Латвии на сторонников и противников удалённой занятости (см. Табл. 6):

- стаж работы на текущем рабочем месте — статистически значимо ($p = 0,016$) выше для противников удалённой занятости (что несколько противоречит результатам одного из исследований, описанных во введении к данной статье: «Молодые работники, которые только начинают свою карьеру, опасаются, что упускают ценные возможности по обмену опытом» (Grieve 2021). Оказалось, что в Латвии удалённой занятости больше опасаются работники со стажем).

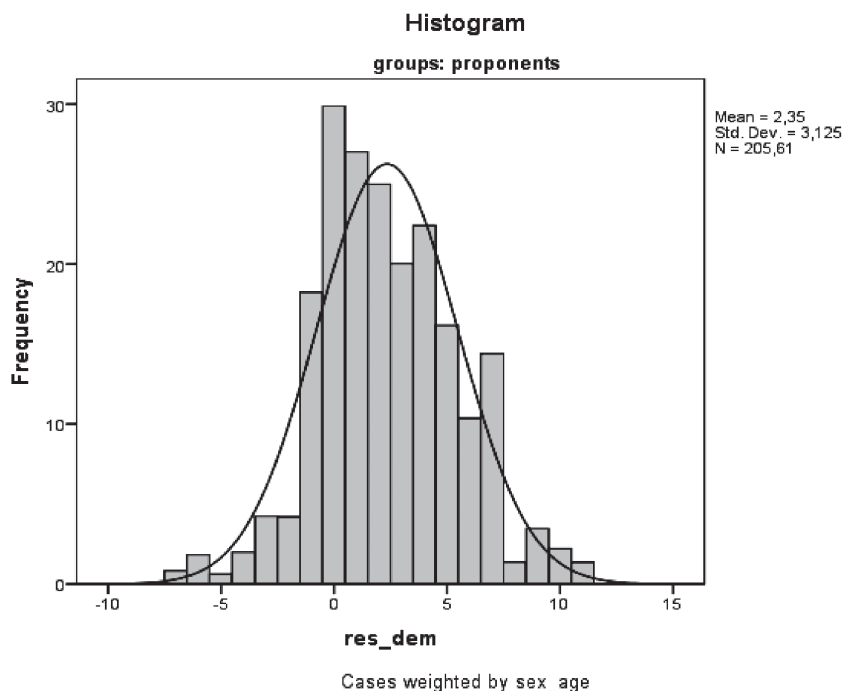
Таким образом, социально-демографические характеристики работающего населения Латвии (например, пол, возраст, наличие в домохозяйстве и количество детей дошкольного и младшего школьного возраста) — так же, как и поддержка работников со стороны работодателей, — не являются факторами, определяющими готовность (или неготовность) респондентов продолжать работать удалённо после пандемии *Covid-19*.

4.2. Сторонники и противники удалённой занятости: у кого интеграция рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни выше?

Для того, чтобы ответить на этот вопрос (и доказать вторую гипотезу эмпирического исследования), авторы рассчитали соотношение 13 рабочих ограничений и 13 рабочих ресурсов, относящихся к рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни (см. Табл. 1), для сторонников и противников удалённой занятости (см. Рис. 4—5).

Рисунок 4

**Распределение* и среднее значение соотношения
13 рабочих ограничений и 13 рабочих ресурсов для сторонников
удалённой занятости, абсолютное количество, n = 206 чел.,
январь-февраль 2021 года**

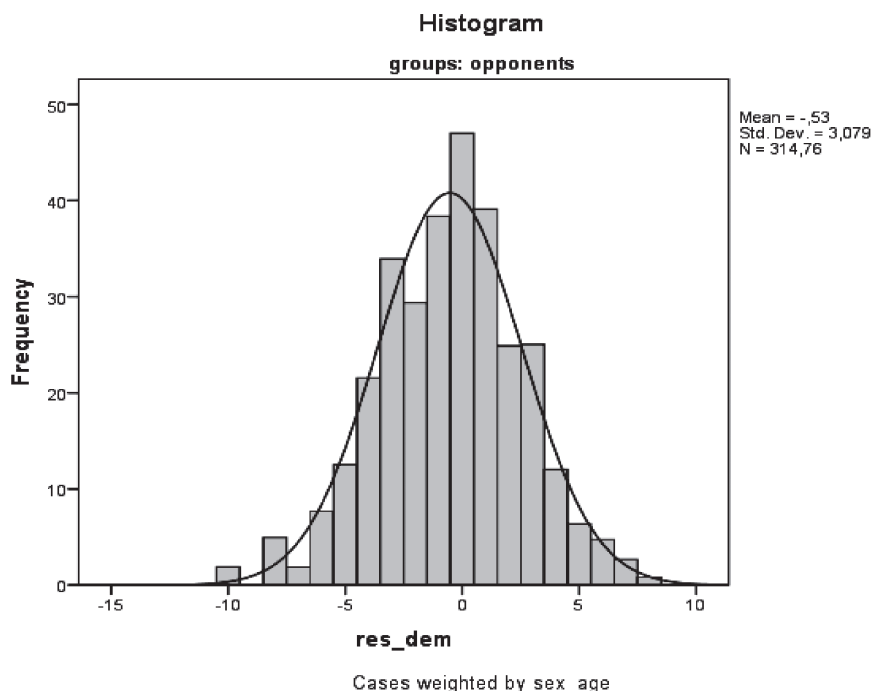

* Значение критерия Колмогорова-Смирнова для одной выборки (англ.: *one-sample Kolmogorov-Smirnov criterion*) показывает, что данное распределение не является нормальным ($p = 0,013$, уровень значимости – 0,05).

Источник: рассчитано авторами на основе данных Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU) 2021 в программе *IBM SPSS Statistics 26.0*.

Рисунок 5

**Распределение* и среднее значение соотношения
13 рабочих ограничений и 13 рабочих ресурсов для противников
удалённой занятости, абсолютное количество, n = 315 чел.,
январь-февраль 2021 года**

* Значение критерия Колмогорова-Смирнова для одной выборки показывает, что данное распределение не является нормальным ($p = 0,005$, уровень значимости – 0,05).

Источник: рассчитано авторами на основе данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021 в программе *IBM SPSS Statistics 26.0*.

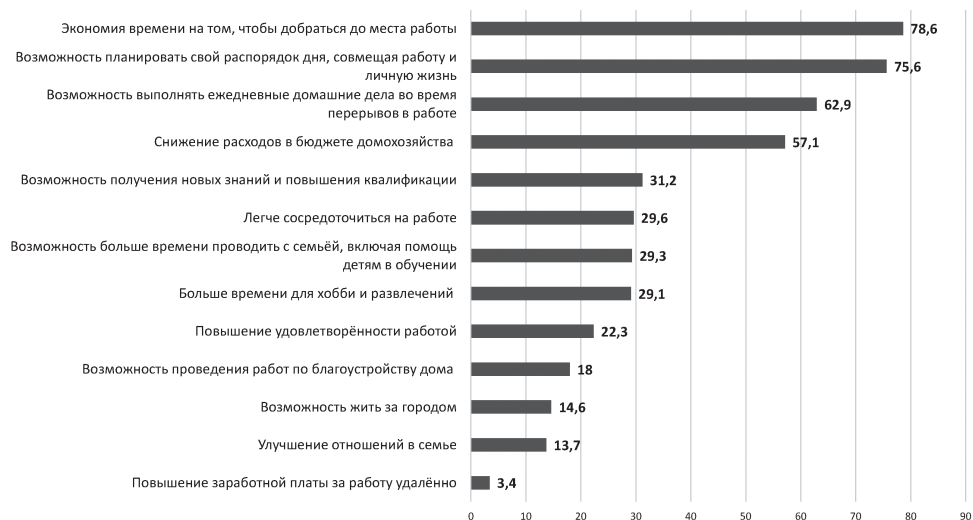
Как показывают данные Рисунков 4 и 5, в обеих группах – сторонников и противников удалённой занятости соотношение 13 рабочих ограничений и 13 рабочих ресурсов, относящихся к рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, имеет схожий тип распределения, статистически значимо отличающегося от нормального. Это означает, что и в той, и в другой группе есть респонденты, у которых рабочие ресурсы, получаемые в результате удалённой занятости, статистически значимо преобладают над рабочими ограничениями (ситуация интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни), а также есть те, у которых доминируют рабочие ограничения (ситуация дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни). Тем не менее, средние значения соотношения 13 рабочих ограничений и 13 рабочих ресурсов статистически значимо ($p = 0,000$) различаются между собой: у сторонни-

ков удалённой занятости рабочие ресурсы в среднем на 2,35 больше, чем рабочие ограничения (см. Рис. 4), а у противников удалённой занятости рабочие ресурсы в среднем на 0,53 меньше, чем рабочие ограничения (см. Рис. 5).

На следующих двух рисунках в убывающей последовательности показано, какие именно рабочие ограничения и рабочие ресурсы, получаемые в результате удалённой занятости и относящиеся к рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, доминируют среди сторонников и противников удалённой занятости.

Рисунок 6

**Рабочие ресурсы, получаемые в результате удалённой занятости
в группе её сторонники, % ответов «да», n = 206 чел.,
январь-февраль 2021 года**

Источник: составлено авторами на основе данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

Рисунок 7

**Рабочие ограничения от удалённой занятости в группе её противников,
% ответов «да», n = 315 чел., январь-февраль 2021 года**

Источник: составлено авторами на основе данных Rigas Stradina Universitate (RSU) 2021.

В Таблице 7 дано сравнение самых значимых (более 50% утвердительных ответов) рабочих ограничений и рабочих ресурсов среди сторонников и противников удалённой занятости.

Таблица 7

**Сравнение самых значимых рабочих ограничений и рабочих ресурсов
среди сторонников и противников удалённой занятости,
% ответов «да» и статистическая значимость различий (p-значение),
январь-февраль 2021 года**

Рабочие ограничения и рабочие ресурсы, получаемые в результате удалённой занятости	Сторонники удалённой занятости, % ответов «да», n = 206 чел.	Противники удалённой занятости, % ответов «да», n = 315 чел.	Статистическая значимость различий, p-значение
1	2	3	4
<i>Рабочие ограничения</i>			
Недостаток общения и социализации	50,2	73,7	0,000
Нерегулярный режим работы, исчезновение границы между работой и личной жизнью	27,2	52,2	0,000

Продолжение таблицы 7 см. на следующей странице

Продолжение таблицы 7			
1	2	3	4
<i>Рабочие ресурсы</i>			
Экономия времени на том, чтобы добраться до места работы	78,6	69,1	0,014
Возможность планировать свой распорядок дня, совмещая работу и личную жизнь	75,6	49,5	0,000
Возможность выполнять ежедневные домашние дела во время перерывов в работе	62,9	44,4	0,000
Снижение расходов в бюджете домохозяйства	57,1	47,0	0,023

Источник: составлено авторами на основе данных Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU) 2021.

Данные Таблицы 7 ещё раз подтверждают значимость связанных с работой ценностей также и в контексте интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни. Если противники удалённой занятости значительно чаще, чем её сторонники, отмечают «нерегулярный режим работы, исчезновение границы между работой и личной жизнью» в качестве рабочего ограничения, то для сторонников удалённой занятости именно «возможность планировать свой распорядок дня, совмещая работу и личную жизнь» является тем рабочим ресурсом, способствующим интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни.

Выводы

Результаты эмпирического исследования частично подтвердили первую гипотезу авторов о том, что помимо поддержки работодателя, есть и другие (не менее значимые) факторы, определяющие готовность (или неготовность) работающего населения Латвии продолжать работать удалённо после пандемии *Covid-19*. Оказалось, что для работающего населения Латвии поддержка работодателя при удалённой занятости вообще не является тем фактором, который детерминирует их выбор по поводу того, хотелось бы им продолжать работать удалённо также и в будущем. Социально-демографические характеристики работников также не детерминируют этот выбор. Даже наличие несовершеннолетних детей в семье, которые тоже учатся удалённо или не посещают детский сад во время пандемии *Covid-19*, не влияет статистически значимо на то, будет ли работающий человек с опытом удалённой занятости её сторонником или противником.

Оказалось, что на позицию работающего населения Латвии по отношению к удалённой занятости (принятие или неприятие) статистически значимо влияют только некоторые связанные с работой ценности. А именно, сторонниками удалённой занятости чаще всего становятся те, для кого изначально в его работе важен аспект возможности работать из дома и свободно планировать свой рабочий

график, а также те, для кого сравнительно менее значимы заграничные рабочие командировки (скорее всего, сторонники удалённой занятости в основном готовы заменить их онлайн-встречами). Ввиду особой значимости связанных с работой ценностей в формировании отношения работников к удалённой занятости особую актуальность приобретают культурные измерения Г. Хофстеде (*G. Hofstede*) и исследования деловой культуры в разных странах мира. Авторы статьи предполагают, что наибольший удельный вес сторонников удалённой занятости будет в странах с относительно высоким уровнем индивидуализма и низким уровнем избегания неопределённости и дистанцированности от власти (культурные измерения Г. Хофстеде — Hofstede 1980, 2001; Hofstede et al. 2010). Например, скорее всего, в России будет гораздо меньше сторонников удалённой занятости, чем, например, в США, — из-за разницы в вышеупомянутых культурных измерениях в этих странах (Hofstede 2022).

В свою очередь, вторая гипотеза о том, что сторонники и противники удалённой занятости характеризуются различными соотношениями рабочих ограничений и ресурсов, относящихся к рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, полностью подтверждается данными представленного в статье эмпирического исследования. В группе сторонников удалённой занятости рабочие ресурсы, получаемые в результате удалённой занятости, в среднем перевешивают рабочие ограничения, способствуя интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни, тогда как в группе противников удалённой занятости ситуация обратная, что приводит к дезинтеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни. И здесь снова на передний план выходит особая значимость связанных с работой ценностей. Если сторонники удалённой занятости особенно ценят и используют предоставляемую ею «возможность планировать свой распорядок дня, совмещая работу и личную жизнь», то противники удалённой занятости сетуют на «нерегулярный режим работы, исчезновение границы между работой и личной жизнью». И это — на фоне отсутствия статистически значимых различий по социально-демографическим характеристикам и поддержке со стороны работодателя в группах сторонников и противников удалённой занятости.

Вероятно, в дальнейших, более глобальных исследованиях в области отношения работающего населения к удалённой занятости социальным исследователям стоит сосредоточить особое внимание на связанных с работой ценностях и причинах их различий как в разных обществах, так и внутри одного отдельно взятого общества. В социальных науках практически нет исследований о том, почему связанные с работой ценности в разных странах и в разных социальных группах внутри одной страны являются именно такими, какими они являются. В этой связи можно упомянуть лишь знаменитую статью Р. Холла (*R. Hall*) и Ч. Джонса (*Ch. Jones*) «Почему некоторые страны производят намного больше продукции на одного занятого, чем другие?» (англ.: *Why do some countries produce so much more output per worker than others?*) (Hall, Jones 1999), посвящённую изучению роли социальной инфраструктуры в формировании связанных с работой ценностей и причинам формирования того или иного типа социальной инфраструктуры в том

или ином обществе. Авторы данной статьи полагают, что методология культурных измерений Г. Хофстеде, а также методология культурного детерминизма М. Вебера (*M. Weber*) будут применяться в будущем для понимания и объяснения отношения (и реального поведения) к удалённой занятости и интеграции рабочей, семейной / домашней, общественной и личной жизни в обществах с различной деловой культурой.

References

- Annink A., den Dulk L. (2012) Autonomy: the panacea for self-employed women's work-life balance? *Community, Work & Family*, Vol. 15, No. 4, pp. 383–402. DOI: <https://doi.org/10.1080/13668803.2012.723901>
- Bakker A., Demerouti E. (2006) The job demands-resources model: state of the art. *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 22, No. 3, pp. 309–328. DOI: <https://doi.org/10.1108/02683940710733115/full/html>
- Bakker A., Demerouti E. (2014) Job demands-resources theory. Chen P., Cooper C. (Eds.) *Work and Wellbeing*. Wiley Blackwell, pp. 37–64. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118539415.wbwell019>
- Bakker A., Demerouti E., Taris T., Schaufeli W., Schreurs P. (2003) A multi-group analysis of the job demands-resources model in four home-care organizations. *International Journal of Stress Management*, Vol. 10, pp. 16–38. DOI: <https://doi.org/10.1037/1072-5245.10.1.16>
- Bakker A., de Vries J. (2021) Job demands–resources theory and self-regulation: new explanations and remedies for job burnout. *Anxiety, Stress & Coping*, Vol. 34, No. 1, pp. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/10615806.2020.1797695>
- Chokshi N. (2017) *Out of the Office: More People are Working Remotely, Survey Finds*. Available: <https://www.nytimes.com/2017/02/15/us/remote-workers-work-from-home.html> (accessed on 15.06.2022).
- Cochran W. (1963) *Sampling Techniques*. 2nd edition. New York: John Wiley and Sons.
- Cramer M., Zaveri M. (2020) What if you don't want to go back to the office? *Business*. Available: <https://www.nytimes.com/2020/05/05/business/pandemic-work-from-home-coronavirus.html> (accessed on 15.06.2022).
- Davis Sh., Shevchuk A., Strebkov D. (2014) Pathways to satisfaction with work–life balance: the case of Russian-language internet freelancers. *Journal of Family and Economic Issues*, Vol. 35, No. 4, pp. 542–556. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10834-013-9380-1>
- Friedman S. (2014) Work + Home + Community + Self. *Harvard Business Review*. Available: <https://hbr.org/2014/09/work-home-community-self> (accessed on 15.06.2022).
- Gravador L., Teng-Calleja M. (2018) Work-life balance crafting behaviors: an empirical study. *Personnel Review*, Vol. 47, No. 4, pp. 786–804. DOI: <https://doi.org/10.1108/PR-05-2016-0112>
- Grieve Ch. (2021) 'Dystopian nightmare': the unlikely opponents of working from home. *The Sydney Morning Herald*. Available: <https://www.smh.com.au/business/banking-and-finance/dystopian-nightmare-the-unlikely-opponents-of-working-from-home-20210708-p58801.html> (accessed on 15.06.2022).
- Hall R., Jones Ch. (1999) Why do some countries produce so much more output per worker than others? *Quarterly Journal of Economics*, Vol. CXIV, pp. 83–116. Available: <https://web.stanford.edu/~chadj/HallJonesQJE.pdf> (accessed on 15.06.2022).

- Hofstede G. (1980) *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Hofstede G. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviours, Institutions and Organizations Across Countries*. CA: Sage, Thousand Oaks.
- Hofstede G. (2022) Country comparison. *Hofstede Insights*. Available: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/latvia,russia,the-usa/> (accessed on 15.06.2022).
- Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. (2010) *Cultures and Organizations: Software of the Mind, 3rd edition*. New York: McGraw Hill Professional.
- Informatsionnoe telegrafnoe agentstvo (ITA) Rossii. (2021) Bolee treti rabotaiushchikh na udalioke rossiian zaiavili, chto khotiat vernut'sia v ofis. *Pandemiia COVID-19*. Available: <https://tass.ru/obschestvo/10989435> (accessed on 15.06.2022). (In Russian)
- Irvine J. (2021) Slacking off working from home? The productivity tsar doesn't think so. *The Sydney Morning Herald*. Available: <https://www.smh.com.au/business/the-economy/slacking-off-working-from-home-the-productivity-tsar-doesn-t-think-so-20210709-p588er.html> (accessed on 15.06.2022).
- Kengatharan N. (2020) Shouldering a double burden: the cultural stigma of the dogma of gender role ideology and its impact on work-family conflict. *Journal of Advances in Management Research*, Vol. 17, No. 5, pp. 651–667. DOI: <https://doi.org/10.1108/jamr-03-2020-0033>
- Kinman G., Clements A., Hart J. (2016) Working conditions, work-life conflict, and well-being in U.K. prison officers. *Criminal Justice and Behavior*, No. 2, pp. 226–239. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854816664923>
- Kish L. (1965) *Survey Sampling*. New York: John Wiley and Sons.
- Koehn E., Irvine J. (2021) The five-day office week is dead, long live the hybrid model, says productivity boss. *The Sydney Morning Herald*. Available: <https://www.smh.com.au/business/companies/the-five-day-office-week-is-dead-long-live-the-hybrid-model-says-productivity-boss-20210706-p587d4.html> (accessed on 15.06.2022).
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde (LR CSP). (2021) NBL020c. Employed and employment rate by age group, sex by sex, age group, indicator and time period, *Statistics Databases*. Available: https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START__EMP__NB__NBLA/NBL020c/ (accessed on 15.06.2022).
- LTCC Online. (2021) *Small Table of Z-values for Confidence Intervals*. Available: <http://www.ltcconline.net/greenl/courses/201/estimation/smallConfLevelTable.htm> (accessed on 15.06.2022).
- Magadley W. (2021) Moonlighting in academia: a study of gender differences in work-family conflict among academics. *Community, Work & Family*, Vol. 24, No. 3, pp. 237–256. DOI: <https://doi.org/10.1080/13668803.2019.1678458>
- McNamara T., Pitt-Catsoupes M., Matz-Costa C., Brown M., Valcour M. (2013) Across the continuum of satisfaction with work-family balance: work hours, flexibility-fit, and work-family culture. *Social Science Research*, Vol. 42, pp. 283–298. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.10.002>
- Mlitz K. (2021) *Attitudes on remote working in companies worldwide 2020–2021*. Available: <https://www.statista.com/statistics/1111394/attitudes-on-remote-work-for-employees/> (accessed on 15.06.2022).
- Monakhova I. (2016) Faktory udovletvorionnosti balansom mezhdru rabotoj i semejnoj zhizn'iu: na primere frilanserov. *Ekonomicheskaja sotsiologija = Journal of Economic Sociology*, Vol. 17, No. 1, pp. 30–61. Available: <https://demreview.hse.ru/index.php/ecsoc/article/download/1874/11225> (accessed on 15.06.2022). (In Russian)

- Radocchia S. (2018) 50% of the U.S. workforce will soon be remote. *Forbes*, July 31.
- Raghuram S., Wiesenfeld B. (2004) Work-nonwork conflict and job stress among virtual workers. *Human Resource Management*, Vol. 43, No. 2–3, pp. 259–277. DOI: <https://doi.org/10.1002/hrm.20019>
- Rīgas Stradiņa Universitāte (RSU). (2021) *Dataset of a Survey of the Employed Latvian Population* (n = 1,052 respondents, questionnaire and SPSS database). Available by request: jelena.lonska@rta.lv.
- Sweet S., Grace-Martin K. (2012) *Data Analysis with SPSS: A First Course in Applied Statistics*, 4th edition. Pearson.
- Uresha K. (2020) Influence of telecommuting on work-life balance and employee happiness: an empirical study of Sri Lankan employees. *International Journal of Management Excellence*, Vol. 15, No. 3, pp. 2234–2243. Available: <https://journals.techmindresearch.com/index.php/ijme/article/view/1169> (accessed on 15.06.2022).
- Valcour P. (2007) Work-based resources as moderators of the relationship between work hours and satisfaction with work-family balance. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 92, pp. 1512–1523. DOI: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1512>
- Voydanoff P. (2005) Toward a conceptualization of perceived work-family fit and balance: a demands and resources approach. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 67, pp. 822–836. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00178.x>

TIESĪBZINĀTNE

Irina Gvelesiani

THE TRUST-RELATED TERMS IN THE SALIAN FRANKS' LAW

For citation: Gvelesiani I. (2022) The trust-related terms in the Salian Franks' law. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 129–141.

Citēšanai: Gvelesiani I. (2022) Ar trastu saistītie termini saliešu franku tiesībās. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 34(1): 129–141.

The trust is one of the most versatile institutes of the Anglo-American law. Many researches have been dedicated to the study of its unique character and evolution. Despite this fact, the issue of the origin of the trust as a legal institute as well as a lexical unit has raised controversy among the legal historians and linguists. Some researchers believe that the trust, i.e. entrusting relationships, has Germanic roots. Others share the theories of its Roman or Islamic origin. The article deals with the theory of the Germanic origin of the trust proposed by the influential scholars – Frankel (2011), Helmholz and Zimmermann (1998) as well as the Justice Holmes (1908) and others. The author makes an attempt to consult the selected Franconian manuscripts of the 6th and the 9th centuries in order to trace possible Franconian influence upon English with regard to the trust-related vocabulary. The research focuses on Title XLVI of *Lex Salica / Pactus Legis Salicae* that presents Franconian trust-like legal mechanism entitled *De acfatmire / affatomie*. Simultaneously, it singles out the Franconian-Latin lexical units with the inherent notion of trust / confidence (*in truste dominica, in truste regia, antrustio, antrustion*, etc.) that are presented in the Franconian monuments of law – *Lex Salica* and *Lex Ripuaria / Lex Ribuaria*. These lexical units are defined in accordance to the data of several dictionaries of the English and Dutch languages (Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, *Oudnederlands Woordenboek, Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, etc.). The additional study considers the word-entries of Lewis's Middle English Dictionary and the parallel drawn between Old Dutch / Old Franconian and Middle English terminological units that reveal the existence of the evident Franconian-English similarities. The article makes an attempt to show whether the correspondences between the trust-related terms are motivated or accidental. The final results of the carried-out research reveal that the Franconian *Lex Salica* and its trust-related vocabulary might influence the formation of the concept of entrusting relationships within the Anglo-American law and terminological units related to them. Thus, the detected Franconian-English similarities can be defined as motivated.

Keywords: English, Germanic languages, *Lex Salica*, manuscript, Old Franconian, Salian Franks' law.

Ar trastu saistītie termini saliešu franku tiesībās

Trasts ir viens no universālākajiem angloamerikāņu tiesību institūtiem. Daudzi pētnieciskie darbi ir veltīti tā unikālās būtības un evolūcijas izpētei. Tomēr jautājums par trasta kā tiesību institūta un leksiskās vienības izcelsmi ir raisījis diskusijas tiesību vēsturnieku un valodnieku

vidū. Daži pētnieki ir pārliecināti, ka trastam (t.i., uzticības attiecībām) ir ģermāņu saknes. Citi atbalsta teorijas par tā romiešu vai islāmisko izcelsmi. Šajā rakstā tiek izskatīta trasta ģermāņu izcelsmes teorija, kuru piedāvāja daži pētnieki – T. Frankle (2011), R. Helmhols un R. Cimmermans (1998), kā arī tiesnesis O. Holms (1908) u.c. Raksta autore analizē 6. un 9. gadsimta Frankonijas manuskriptu izlasi, lai noteiktu iespējamo franku valodas ietekmi uz angļu valodu attiecībā uz terminoloģiju, kas saistīta ar trastu. Pētījums ir orientēts uz *Lex Salica / Pactus Legis Salicae* XLVI sadaļu, kurā, savukārt, tiek aprakstīts franku trastam līdzīgs tiesiskais mehānisms ar nosaukumu *De acfatmire / affatomie*. Vienlaikus tajā ir izskatītas franku-latīņu leksiskās vienības ar uzticēšanās nozīmi (*in truste dominica, in truste regia, antrustio, antrustion*, utt.), kuras ir minētas franku tiesību rakstu pieminekļos – *Lex Salica* un *Lex Ripuaria / Lex Ribuarua*. Šīs leksiskās vienības ir definētas saskaņā ar vairāku angļu un holandiešu valodu vārdnīcu datiem (*Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principals, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Oudnederlands Woordenboek, Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, utt.). Papildus tam pētījumā tiek analizēti R. Ļjuisa *Middle English Dictionary* vārdnīcas ieraksti, velkot paralēli ar senholandiešu / senfranku un vidusangļu terminoloģiskajām vienībām, kas liecina par acimredzamajām analogijām franku un angļu valodās. Autore mēģina noskaidrot, vai atbilstības starp trasta terminiem ir motivētas vai nejaušas. Veiktā pētījuma gala rezultāti liecina, ka *Lex Salica* un tajā minētā ar trastu saistītā terminoloģija var ietekmēt angloamerikāņu uzticības attiecību un ar tām saistītās terminoloģijas veidošanos. Tātad, konstatētās atbilstības ar trastu saistītajā franku un angļu terminoloģijā var atzīt par motivētām.

Atslēgvārdi: angļu valoda, ģermāņu valodas, *Lex Salica*, manuskripts, senfranku valoda.

Связанные с трастом термины в праве салианских франков

Траст – это один из самых универсальных институтов англо-американского права. Изучению его уникального характера и эволюции посвящено множество исследований. Несмотря на это, вопрос о происхождении траста как правового института, а также как лексической единицы вызывает споры среди лингвистов и историков права. Некоторые исследователи убеждены в том, что траст (то есть доверительные отношения) имеет германские корни. Другие разделяют теории о его римском или исламском происхождении. В статье рассматривается теория германского происхождения траста, предложенная авторитетными учёными – Т. Франкель (2011), Р. Гельмгольц и Р. Циммерман (1998), а также судья О. Холмс (1908) и др. Автором предпринята попытка обратиться к избранным франконским рукописям VI и IX веков с целью выявления предположительного франконского влияния на английский язык в отношении связанной с трастом терминологии. Данное исследование сосредоточено на Разделе XLVI *Lex Salica / Pactus Legis Salicae*, который является трастовым правовым механизмом под названием *De acfatmire / affatomie*. Вместе с тем в статье рассматриваются франконско-латинские лексические единицы, основанные на понятии доверия/доверительности (*in truste dominica, in truste regia, antrustio, antrustion* и т.д.), которые представлены в памятниках права – *Lex Salica* и *Lex Ripuaria / Lex Ribuarua*. Эти лексические единицы определены в соответствии с данными нескольких словарей английского и голландского языков (*Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principals, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Oudnederlands Woordenboek, Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* и др.). В дополнение к этому рассматриваются словарные статьи *Middle English Dictionary* Р. Льюиса и параллель, проведённая между староголландскими / старофранконскими и среднеанглийскими терминологическими единицами, которые показывают наличие очевидного франконско-английского сходства. В статье предпринята попытка показать, являются ли соответствия между терминами траста мотивированными или случайными. Конечные результаты прове-

дённного исследования показывают, что франконский *Lex Salica* и его связанные с трастом термины могут влиять на формирование концепта доверительных отношений в рамках англо-американского права. Таким образом, обнаруженные соответствия между связанными с трастом франконскими и английскими терминами можно признать мотивированными.

Ключевые слова: английский язык, германские языки, *Lex Salica*, рукопись, старо-франконский язык.

Introduction

The legal concept 'trust' occurred in the Middle Ages in response to the need to find solutions and to protect promises, which "had no binding affect, but which should have been compiled according to the equity principles: a good-faith and respecting one's word" (Tuleasca 2011). It is believed that the forerunner of the legal concept 'trust' – the institute of use/use of land – was connected with a land ownership during the times of the Crusades. When a landowner (knight) left England to fight in the Crusades, he needed an 'acting administrator' for his estate. The administrator (usually, a close friend of a transferor) was obliged to run the ownership and pay feudal dues. After an owner's return, all legal rights on the estate had to be transferred back to him (Gvelesiani 2021). In the seventeenth century, the lexical unit 'trust' prevailed over the 'use' as the word for an equitable estate because of the Statute of Uses 1535, which had executed 'uses' and turned them into legal estates. It was obviously convenient to have the word to describe equitable estates, which were not executed by the statute. Moreover, the philological value of the lexical unit 'trust' was probably in the providing a counterpart concept to the 'use': the feoffor 'put his trust' in the feoffee, who then 'held to the use' of a beneficiary. It was the act of entrusting, which generated the 'use' (we can compare sale and purchase, or debt and credit, as words for the same transaction viewed from each side) (Baker 1998).

It is noteworthy that there are many debates about the forerunners of the term 'use'. We can admit that the published books, monographs, articles as well as papers mainly discuss the origin of the term 'trust' and respectively, of the 'use' from a legal perspective. The present paper offers a new interdisciplinary approach that covers linguistics and jurisprudence and shows the interconnectedness of the language and law. Moreover, it relies on the fact that "the common law could never have become a distinct body of law without its own distinct language – a terminology different from that of ancient Rome – in which to express its concepts" (Baker 1998).

It is noteworthy the major aim of the present paper is to consult the selected Franconian manuscripts in order to trace possible Franconian influence upon the English language with regard to the trust-related vocabulary. In other words, the research question is whether any of the detected Franconian-English similarities can be attributed to a mere chance or whether they can be found motivated. Naturally, this kind of examination requires a well-defined concept of what the trust, as a legal phenomenon, is, how it converges with other related concepts and how it has happened to be expressed in the English language.

Accordingly, at the initial stage, the paper discusses the legal mechanism of the trust and searches for its analogues in the Salian Franks' monuments of law (*Lex Salica* as well as *Lex Ripuaria* / *Lex Ribuaria*). At the second stage, the paper examines the trust-related words presented in the Salic law and focuses on the study of their etymology. At the final stage, the Franconian influence upon English trust-related vocabulary is discussed and the final conclusions are made.

Conceptual framework of the legal concept of the term 'trust'

First of all, let us describe the very mechanism and idea of the trust. One of our sources presents it as follows: "A trust is an equitable obligation, binding a person (who is called a trustee) to deal with property over which he has control (which is called the trust property), for the benefit of persons (who are called the beneficiaries or *cestui que trust*), of whom he may himself be one, and any one of whom may enforce the obligation" (Sanchez 2015). The trust is hallmarked by an exceptional twofold nature. It is characterized by the bifurcation – a trustee holds a legal title to the trust property, while a beneficiary has only an equitable (beneficial) interest. Moreover, the *trust* has to meet three certainties. "First, the intention of the settlor to create the trust must be certain. Second, the identity of the trust property must be certain. Finally, the identity of the beneficiaries must be defined with some precision" (Tang 2015). Accordingly, the *trust* consists of the following elements:

- a trustor – a transferor of ownership, i.e. a creator of the trust;
- a trustee – a transferee that holds a legal title to a trust property;
- a beneficiary – a beneficial owner of a transferred ownership (in certain cases, one person is a trustor and a beneficiary);
- a trust property – a transferred property / ownership.

It is generally believed that the *trust* originated from the English legal institute 'feoffee to uses', which was created in the 13th–14th centuries as a mode of the transference of assets. A landholder, i.e. a transferor of the ownership enfeoffed / transferred "the legal estate in the land to a 'feoffee to use' (the trustee) to hold it to the use of a *cestui que use* (the beneficiary). The right of the claimant was a right called a 'use' (Bray 2012). "Feoffees to uses had the full legal title to land, the right to sell or grant it, and the ability to sue and be sued in relation to the land... beneficiary or *cestui que use* had no interest enforced by courts of common law and no remedy in courts of common law against feoffees who misbehaved" (Seipp 2011). Therefore, the 'feoffment to uses' was regarded as a fiduciary relationship, which lay at the heart of the earliest attempts to divide two ownerships: legal and beneficial.

There have been many debates about the forerunners of the concept 'use'. Moreover, the question of the origin of the concept 'trust' as a legal institute as well as a lexical unit has raised controversy among scholars. Initially, "it has been suggested that "Roman, Canon and Germanic laws (sources of the European *Ius-Commune* tradition) have provided elements of the law of [the English law of] trust" (Frankel 2014). Lopio even indicated that the English Chancellors "drew on a wealth of thirteenth- and fourteenth-century civil law authority in their development of the English

trust... it was therefore not far-fetched to refer to these civil law institutions as being the 'foundation' of the English trust" (Reimann, Zimmermann 2008).

At the end of the 19th century the Justice Holmes stated that the English 'trust' like the German *Salman / Treuhand*, had sprung from the Germanic roots and the 'feoffee to uses' of the early English law corresponded point by point to the *Salman* of the early German law (Rhee 2000). Frankel also believed that the "Salic law influenced [the] development of the use in England" (Frankel 2014). Accordingly, the study of the manuscripts of the law of the Salian Franks may shed light on the origin of the concept 'trust'. It seems also compulsory to search for trust-related terms in the Salians' monuments of law.

Lex Salica and De acfatmire (the affatomie)

Initially, the author briefly describes the creation of *Lex Salica*, which was the law of the Salians / Salian Franks that represented the western subgroup of the early Franks (Hessels 1880). By the collapse of the Western Roman Empire, the Salians had established themselves in the northern part of Gaul. Their law tended to remain customary and existed in an unwritten form before the time of Clovis – the first Salian king, who created the *Pactus Legis Salicae* / the Salic law (between 507 and 511) (Drew 1991). "The second edition was issued by King Pippin III in 763–764, but no major revisions were made until the *Lex Salica Emendata* in 798, which was the product of Charlemagne (died in 814)" (Sanmark 2018).

It is also worth mentioning that the Salic law, as one of the most remarkable monuments of antiquity, has been handed down to us in the barbarous and corrupted Latinity (Perry 1857), i.e. the Franconian customs were recorded in Latin. "In the sixth and seventh centuries the Germanic Franconian law encountered the influence of Roman law and of Christianity. It was modified not only by such influences but also by use. Early Franconian custom recorded in Latin – which frequently did not have an equivalent word or concept for the Franconian custom – caused problems for both the scribes and the judges. As the knowledge of classical Latin declined, the uncertainty of the scribes in transcribing the laws increased. Barbarisms crept in and were handed on to other scribes. To explain the Germanic phrases (some of which were undoubtedly still Germanic in form but others hardly more than garbled transcriptions), the so-called Malberg glosses were added and handed down in some of the manuscript traditions" (Drew 1991).

While studying the manuscript of *Lex Salica*, the author's attention was paid to Title XLVI, which was entitled *De acfatmire (the affatomie)*:

1. *Hoc convenit observare ut thunginus aut centenarius mallo indicant et scutum in illo mallo habere debent et tres homines tres causas demandare debent. Postea requirent hominem qui ei non perteneat et sic fistucam in laisum jactet. Et ipse in cui laisum fistucam jactavit, in casa ipsius manere debet. Et hospites tres vel amplius collegere debet et de facultatem quantum ei creditum est in potestatem suam habere debet. Et postea ipse cui isto creditum est, ista omnia cum testibus collectis agere debet. Postea aut ante*

rege aut in mallo illi cui fortuna sua depotavit reddere debet et accipiat fistucam in mallo ipso. Ante XII menses quos heredes appellavit in laisum jactet; nec minus nec ma jus nisi quantum ei creditum est.

2. *Et si contra hoc aliquis aliquid dicere voluerit, debent tres testes jurati dicere quod ibi fuissent in mallo quem thunginus aut centenarius indixerit et quomodo vidissent hominem illum qui fortuna sua dare voluerit in laisum illius quem jam elegit fistucam jactare: debent denominare illo qui fortuna sua in laiso jactat et illo quem heredem appellit similiter nominent. Et alteri tres testes jurati dicere debent quod in casa illius qui fortuna sua donavit ille in cujus laisu fistuca jactata est ibidem mansisset et hospites tres vel amplius ibidem collegisset et in beodum pultis manducassent et testes collegissent et illi hospites ei de susceptione gratias egissent. Ista omnia illi alii testis jurato dicere debent et hoc quod in mallo ante regem vel legitimo mallo publico ille, qui accepit in laisum fortuna ipsa aut ante regem aut in mallo publico legitimo hoc est in mallobergo ante teoda aut thunginum fortunam illam, quos heredes appellavit publice coram populo fistucam in laiso jactasset; hoc est novem testes ista omnia debent adfirmare* (Behrend 1897).

Sandor (Sándor) defined the three-step ritual presented in Title XLVI in the following way: “Initially, the adopter held the meeting (*mallus*), where he gave a stick (*festuca*) to a third person (*salmann*) (threw it into his lap). Simultaneously with the handover of the stick, the adopter expressed his wishes and handed over his property, or a part thereof, to the *salmann*. In the second stage, the *salmann* moved into the house of the adopter that is, the property was transferred (*sessio triduana*). He was required to stay in the house of the adopter for at least three days and receive at least three guests. The meeting certified such transfer of the property. In the closing stage, subsequently, but within twelve months, the *salmann* gave the stick to the heir at the meeting, in the presence of the king. As a result of the above procedure, the testator transferred his property to the adoptee” (Sandor 2014).

Accordingly, the *affatomia* changed the scope of heirs. It considered the transfer of property to a trusted person – the *salmann*. Guterman named the Germanic *salmann* as a trustee (Guterman 1966). The author agrees with this scholar. Moreover, if *Lex Salica* presented the institute almost similar to the concept ‘trust’, it could also contain lexical units related to the entrusting relationships. The author believes that a careful study of the manuscripts of the law of the Salian Franks and singling out the trust-related lexical units may shed light on the origin of the entrusting relationships. Accordingly, the following part of the article is dedicated to the linguistic study of *Lex Salica* and *Lex Ripuaria*.

The trust-related vocabulary of *Lex Salica* and *Lex Ripuaria*

The author discusses the words with the inherent notion of trust / confidence found in the Franconian manuscripts. The study of *Lex Salica* enabled us to single out the following passages that contain the word *truste*:

LXIII. *De homine ingenuo qui in hoste occiditur.*

1. *Si quis hominem ingenuum in oste occiderit et in truste dominica non fuit ille qui occisus est Malb. leude hoc est XXIY M dinarios qui faciunt solidos DC culpabilis iudicetur* (Behrend 1897).

XLII. *De homicidio in contubernio facto.*

1. *Si quis colecto contubernio hominem ingenuo in domo suo adsalierit et ibi eum occiderit si in truste dominica fuit ille qui occisus est Malb. ambistaile hoc est LXXII M dinarios qui faciunt solidos MDCCC culpabilis iudicetur* (Behrend 1897).

The author found out that some versions of *Lex Salica* present the word *antrustio* and its various forms instead of *in truste*, for instance:

Qui in truste dominica (antruscione dominico) fuit, XLI. 3; sine truste dominica (andruscio dominicus) fuit, XLII. 1 (Wiener 1999).

Capitulare II. 6.

Si quis antrustione castraverit et ei fuerit adprobatum DC solidos culpabilis iudicetur excepto medicaturas IX (Behrend 1897).

Capitulare II. 8.

Si antrustio contra antruscione testimonium iuraverit XV solidos culpabilis iudicetur (Behrend 1897).

The author also searched for the words with the inherent notion of trust in *Lex Ribuaria / Ripuarie* – the law of the Ripuarian Franks, which “dates from around 630, with the earliest surviving manuscripts from the time of Charlemagne” (Sanmark 2018). It is noteworthy that “both the laws of the Salian and the Ripuarian Franks contain much customary law with relatively little Roman influence” (Sanmark 2018).

The study of *Lex Ripuarie* enabled the author to single out the following passage containing the word-combination *in truste regia*:

(1) Si quis eum interfecerit, qui in truste regia est, sexcentos solid, culpabilis iudicetur, Et quicquid ei fietur, similiter sicut de reliquo Ribvario in triplo componatur (Eng.: If anyone kills him who is in the trust of the king, let him be held liable for six hundred solidi. And whatsoever he may do to him, let him pay similarly just as with any other Ripuarian, but in triple) (Barefield 1958).

Accordingly, *Lex Ripuarie* presents the phrase *in truste regia* that should be translated as ‘in the trust of the king’ (Barefield 1958). However, the word-combination *in truste dominica* is interpreted by the scholars differently. Mainly, three translations are proposed – ‘in the service of the king’ (Effros, Moreira 2020), ‘in their lord’s trust’ (Whittaker 2002) / ‘in the lord’s trust’ (Goetz et al. 2003) and ‘in the king’s trust’.¹

¹ See: Greenwood T. (1836) *The First Book of the History of the Germans: Barbaric Period*. Longman, Rees, Orme, p. 668; Smail D. (2009) *Vengeance in Medieval Europe: A Reader*. Toronto: University of Toronto Press, p. 57; Drew K. (trans., intr.) (1991) *The Laws of the*

The author believes that the latter is the most correct version. Moreover, it can be identified with the word-combination ‘in the lord’s trust’, because the word ‘lord’ may mean a ruler / king.

After defining the term *truste*, the term *antrustio* should be discussed. The following passage from the book “Feudalism” seems helpful in this respect: “Amongst the free men who placed themselves under the personal protection and at the personal service of the king were the *antrustiones*, the members of the *trustis*. The *trustis* – the word is a Franconian one, with a Latin ending – appears to have corresponded to the *comitatus*” (Ganshof 1996). Wiener names *trōst* as the synonym of *trustis* and states that from the Salic *trustis* are derived not only Old High German *trōst* ‘confidence, security’, but also, by a back formation, Anglo-Saxon. *treow* ‘troth, trust’, Old High German *triuwa* ‘true’, Goth *trauan* ‘to trust’, Old Prussian *druwis* ‘faith’, Slavic *druh*, *drug* ‘companion, friend, other’ (Wiener 1999). Brunner gives the following definition of the word *antrustio*: “Das Wort kommt von salfrank, trust (latinisiert *trustis*), ahd. *trōst*” (Eng.: The word comes from the salfrank, trust (Latinized *trustis*), the Old High German *trōst*) (Goetz 1935). Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles (Trumble et al. 2002) and A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language (Klein 1966) present the following word-entries:

- **Antrustion**, n. – [French, or medieval Latin *antrustio(n-)* (in Salic law etc.) from Old Franconian (=Old High German *trōst* ‘help, protection’]. Hist. A member of the voluntary personal guard of the Merovingian rulers in early medieval Europe (Trumble et al. 2002);
- **Antrustion**, n., “a voluntary follower of Franconian princes – F., fr. ML. *antrustionem*, ace. of *antrustio*, lit. ‘in fidelity’, which is formed fr. pref. *an-*, *en*, ‘in’ (see *in-*, ‘in, on’), Old High German *trōst* ‘fidelity’, Latinized into *trustis*, and suff. *-ion*” (Klein 1966). The notion inherent in the Latinized Franconian *trustis* is that of something valid, firm, trusty, strengthening, comforting. The Franks themselves attached to it preeminently the notion of English ‘trust’ (Hessels 1880).

According to the above data, the etymon of the terms *trustis* and *antrustio* may be the Old High German *trōst*, the salfrank / Old Franconian *trust* or the Old Franconian *trōst*. However, *Oudnederlands Woordenboek* proves only the existence of the word *trōst* in Old Dutch / Old Low Franconian *Instituut voor de Nederlandse Taal* (or Dutch Language Institute). The term ‘trust’ was not attested in this language.

The same is proved by the following word-entry (depicting the etymology of the modern Dutch word *troost* having the meaning ‘comfort, consolation’ (Reverso-Dictionary 2022)), which is presented in *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* (Philippa et al. 2003–2009): *troost* – “Onl. *trōst* ‘troost, bemoediging’ in *Then cristenen herthen trost sagode* ‘aan de christenen zegde hij de troost toe’ [1151–1200; Reimbibel]; mnl. *te troste* ‘tot steun’ [1200; VMNW], *trost* ‘bemoediging, troost’ [1240; VMNW], *Ihesus onse troost* ‘Jezus onze toeverlaat’ [1285; VMNW], *Die troost*

*van filosofien 'de vertroosting van de filosofie' (titel van een boek van Boethius) [1300–25; MNW-R]*² (Philippa et al. 2003–2009) / Old Dutch *trōst* 'comfort, encouragement' in *Then cristenen herthen trost sagode* 'to the Christians he promised comfort' [1151–1200; Reimbibel]; Middle Dutch *te troste* 'to support' [1200; VMNW], *trost* 'encourage, comfort' [1240; VMNW], *Ihesus onse troost* 'Jesus our refuge' [1285; VMNW], *Die troost van filosofien* 'the consolation of philosophy' (title of the book by Boethius) [1300–25; MNW-R].

It is also noteworthy that Old High German was the first chronological period of German and lasted from the earliest attestation (in the 8th century) to the end of the 11th century (Harbert 2007), while "Old Low Franconian (c. 400 to c. 1100) was the language associated with the tribal settlements from the fourth to the ninth century in what is now the Netherlands and Dutch-speaking Belgium, except for Frisian and Saxon settlements in the north and east of the Netherlands" (Henriksen, Auwera 1994). Accordingly, we believe that the Old Franconian *trōst* could appear earlier than the Old High German *trōst* and is the most obvious etymon of the terms *trustis* and *antrustio*. Moreover, if we consider Wiener's opinion that from the Salic *trustis* derived not only the Old High German *trōst*, but also the Anglo-Saxon *treow* 'troth, trust' (by a back formation), than we may suppose that the Middle English word *trust* has Old Franconian origin. It either derived from the Old English *treow* (formed from *trustis* by a back formation) or was directly borrowed from *Lex Salica*. This supposition can be reinforced by the fact that Lewis' Middle English Dictionary presents the word *trust* and its forms in the following way "trust n. also truste, trost(e, troiste, trist(e, trest(e, treost..." (Lewis 1997). The same dictionary defines the *trust* as a legal term used in entrusting relationships and presents the passages from different juridical texts written in the Middle Ages (Lewis 1997):

"Law. (a) *The confidence placed in a grantee or feoffee who holds or enjoys the use of property entrusted to him by its legal owner; (b) the condition of having confidence reposed in one or of being legally entrusted*

(1415) *EEWills* 24/10: *The forsaide Thomas requyreth his feoffes that they performe..for all the trust that he bath yn hem.*

(1439) *Doc. in Collect. Topogr.* 513: *This is the laste Wil indented of me, William Mekilfeld..Preying..all my feffees of trost in my maneres, londe, & tenementis..to..execute and fulfille after ye forme folwyng, [etc.]*

(1455) *Lin.DDoc.* 81/16: *I..haue enfeoffed, vppon grete faith and truste..Thomas Bourchiere..and other..my wille and entent of the said feoffament..is, [etc.].*

(1459) *Paston* 2. 180: *The auncetrie or som cosyn of that Teynton was infeffed of trust yn the seyd maner bethyn thys xl yere.*

² I want to express my sincere gratitude to Dr. Dick Smakman from Leiden University for his advice and assistance during translating this word-entry.

a1525 (? 1426) *Cov. Leet Bk. 106: At that tyme afore the seyde persons sworne seyde that the feffement that the seyde Nich. made to Ric. Joy, Tho. Burton, grocer, of London & to John Swetton of Couentre was apon trist, & the relas that...*

Here are some more examples of the Middle English forms of the verb 'to trust' (Stockwell, Minkova 2011):

Prov. Alf20:

lokepat hepe be mide..& on himpu maistpe 'tresten'.

A Mayde Oistes:

Monnes luue nys buten þ stunde pat him 'triste'^)...

Meditations on the Passion:

pat I may... hope and 'trist' to J>e and in þe.

Troilus 1: 601: But lest thou deme I 'truste' nat to the ...

Accordingly, it is obvious that in the 15th century the words *trust*, *truste*, *trost*, *triste* and *trist* were used interchangeably in the context of entrusting relationships, more precisely, in the legal sense of confidence placed in one who holds or enjoys the use of property entrusted to him by its legal owner (Etymonline.com 2017).

Before making the conclusion regarding the origin of the term 'trust', we should consider Dance's viewpoint. This scholar believes that the etymologies of Middle English *trist* usually go hand-in-glove with attempts to explain Middle English as well as Modern English 'trust'. The similarity of both to the Old Norse adjective and noun represented by Old Icelandic *traustr* 'trusty, sure, firm, strong, safe' and *traust* 'trust, protection, shelter' is obvious and compelling, especially, in the light of the total absence of similar formations in Old English.³ Dance discusses some scholars' (Skeat, Knigge,⁴ etc.) explanations in this respect and mentions that they have not attracted a long-term favour (Dance 2019). Accordingly, due to the lack of the evidence, we cannot consider the Old Norse origin of the term 'trust' suggested by some scholars

³ Different types of dictionaries present the similar information about the origin of the term 'trust', for instance, Online Etymology Dictionary claims that the term 'trust' originated from the Old Norse *traust* 'help, protection, support', from Proto-Germanic abstract noun *traustam* (source also of Old Frisian *trast*, Dutch *troost* 'comfort, consolation', Old High German *trost* 'trust, fidelity', German *Trost* 'comfort, consolation', Gothic *trausti* 'agreement, alliance'), from Proto-Germanic *treuwaz*, source of Old English *treowian* 'to believe, trust', and *treowe* 'faithful, trusty', from PIE root *deru* 'be firm, solid, steadfast' (see Etymonline.com 2017); The Old North etymology of the word 'trust' is also attested in Collins Dictionary, which states that the word 'trust' originated "from Old Norse *traust*; related to Old High German *trost* solace" (Collins 2022).

⁴ The vocalism of the English forms is out of keeping with the usual fates of either VAN /au/, /ou/ or /ey/, /øy/, and those who seek Scandinavian etyma must explain this discrepancy, whether by claiming ME /u/ as a rare variant destination for VAN /au/, /ou/ (Skeat 1892a, Bj. DP), by looking to an OEN monophthongized form (Knigge), or by suggesting that a similar, known OE word has influenced the vowel quality (Bj.) (Dance 2019).

and dictionaries. The author believes that the consulting the Franconian manuscripts gives more reasonable results in this respect. Moreover, if we look through the history of the UK we can definitely say that after the Norman Conquest of 1066 the elements of Teutonic Salic law were imported by the conqueror (Zartaloudis 2012). Accordingly, the lexical units presented in the Salians' law could easily influence the formation / coinage of the English legal terms.

Conclusions

The paper made an attempt to consult selected Franconian manuscripts, namely, *Lex Salica* and *Lex Ripuaria*, in order to trace possible Franconian influence upon English with regard to the trust-related vocabulary. At the initial stage, the Franconian trust-like legal mechanism entitled *De acfatmire / affatomie* was singled out. At the second stage, the Franconian-Latin words (*truste, antrustio*) with the inherent notion of trust / confidence were discussed. The study of their etymology revealed the possibility of their Dutch origin i.e. their Old Dutch etymon *trōst* was revealed. At the final stage, the study of the data of Lewis's Middle English Dictionary and other sources enabled us to suppose that the Franconian *Lex Salica* and its trust-related vocabulary might influence the formation of the Anglo-American entrusting relationships and terminological units related to them. In other words, the detected Franconian-English similarities can be found motivated. However, further researches in this respect may shed more light on the origin of the trust as a lexical unit and as a legal institute.

References

- Baker J. (1998) The three languages of the common law. *Mcgill Law Journal*, Vol. 43, pp. 5–24. Available: 5850855-43.Baker.pdf (mcgill.ca) (accessed on 16.06.2022).
- Barefield J. (1958) *The Ripuarian Code, a Translation with Introduction*. The thesis submitted to the faculty in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. Houston.
- Behrend J. (Ed.) (1897) *Lex Salica*. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger. (In German)
- Bray J. (2012) *A Student's Guide to Equity & Trusts*. New York: Cambridge University Press.
- Collins. (2022) Definition of 'trust'. *English Dictionary*. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/trust> (accessed on 16.06.2022).
- Dance R. (2019) *Words Derived from Old Norse in Sir Gawain and the Green Knight: An Etymological Survey*. Available: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-968X.12148_02 (accessed on 16.06.2022).
- Drew K. (Trans., Intr.) (1991) *The Laws of the Salian Franks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Effros B., Moreira I. (Eds.) (2020) *The Oxford Handbook of the Merovingian World*. New York: Oxford University Press.
- Etymonline.com. (2017) *Online Etymology Dictionary*. Available: http://etymonline.com/index.php?term=trust&allowed_in_frame=0 (accessed on 16.06.2022).
- Frankel T. (2011) *Fiduciary Law*. New York: Oxford University Press.
- Frankel T. (2014) Towards universal fiduciary principles. *Queen's Law Journal*, Vol. 39, No. 2, pp. 391–440.

- Ganshof F. (1996) *Feudalism*. Canada: Medieval Academy of America.
- Goetz M. (1935) *The Concept of Nobility in German Didactic Literature of the Thirteenth Century*. Dissertation. Washington: The Catholic University of America.
- Goetz H-W., Jarnut J., Pohl W. (Eds.) (2003) *Regna and Gentes: The Relationship Between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden, Boston: Brill.
- Greenwood T. (1836) *The First Book of the History of the Germans: Barbaric Period*. London: Longman, Rees, Orme.
- Guterman S. (1966) The principle of the personality of law in the early Middle Ages: a chapter in the evolution of Western legal institutions and ideas. *U. Miami Law Review*, Vol. 21, No. 1, pp. 259–348.
- Gvelesiani I. (2021) *Trusts and Trust-Like Devices: Translation and Interpretation*. Canada: LexisNexis Canada.
- Harbert W. (2007) *The Germanic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Henriksen C., Auwera J. (1994) The Germanic languages. König E., Auwera J. (Eds.) *The Germanic Languages*. London, New York: Routledge, pp. 1–18.
- Hessels J. (Ed.) (1880) *Lex Salica: the Ten Texts with the Glosses and the Lex Emendata*. London: J. Murray.
- Klein E. (1966) *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam, London, New York: Elsevier Publishing Company.
- Lewis R. (Ed.) (1997) *Middle English Dictionary*. Michigan: University of Michigan Press.
- Perry W. (1857) *The Franks, from Their First Appearance in History to the Death of King Pepin*. London: Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts.
- Philippa M., Debrabandere F., Quak A., Schoonheim T., Sijs N. (2003–2009) *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press. (In Dutch)
- Reimann, M., Zimmermann, R. (Eds.) (2008) *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford: Oxford University Press.
- ReversoDictionary. (2022) *Dutch-English Dictionary*. Available: <https://dictionary.reverso.net/dutch-english/> (accessed on 16.06.2022).
- Rhee C. (2000) Trusts, trust-like concepts and Ius Commune. *European Review of Private Law*, Vol. 3, pp. 453–462.
- Sanchez R. (2015) Testamentary trusts in English law: an introductory approach. *Cuadernos de Derecho Transnacional*, Vol. 7, No. 1, pp. 96–111.
- Sandor I. (2014) *A bizalmi vagyonkezeles es a trust*. Budapest: Hvgorac. (In Hungarian)
- Sanmark A. (2018) Assembly organisation in the Longue Duree: the Scandinavia Thing Institution in its European context. *Quaestiones Medii Aevi Novae*, pp. 153–176.
- Seipp D. (2011) Trust and fiduciary duty in the Early Common law. *Boston University Law Review*, Vol. 91, pp. 1011–1038.
- Smail D., Gibson K. (Eds.) (2009) *Vengeance in Medieval Europe: A Reader*. Toronto: University of Toronto Press.
- Stockwell R., Minkova D. (2000) What happened to Old English clitic pronouns and why? Dalton-Puffer Ch., Ritt N. (Eds.) *Words: Structure, Meaning, Function A Festschrift for Dieter Kastovsky*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 289–307.
- Tang H. (2015) *An Introduction to Trust Law in Singapore*. Available: http://shintakuhogakkai.jp/journal/pdf/vol40_en_03.pdf (accessed on 16.06.2022).

Trumble W., Brown L., Stevenson A., Siefring J. (Eds.) (2002) *Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*. Oxford: Oxford University Press.

Tuleașca L. (2011) The concept of the trust in Romanian Law. *Romanian Economic and Business Review*, Vol. 6, No. 2, pp. 150–160.

Whittaker D. (2002) Landlords and warlords in the later Roman Empire. Rich, J., Shipley G. (Eds.) *War and Society in the Roman World*. London: Routledge, pp. 277–302.

Wiener L. (1999) *Commentary to the Germanic Laws and Mediaeval Documents*. New Jersey: The Lawbook Exchange.

Zartaloudis T. (2012) *Theories of Origin as to the Progenitor of the Trust: the Invention of the Uses and the Franciscan Influence in England*. Bologna: Edizioni Studio Domenicano.

Zimmermann R. (1998) Heres fiduciarius? Rise and fall of the testamentary executor. Helmholz R., Zimmermann R. (Eds.) *Itinera Fiduciae Trust an Treuhand in Historical Perspective*. Berlin: Duncker & Humblot, pp. 267–304.

Jānis Teivāns-Treinovskis, Igors Trofimovs

SUDDENNESS FACTOR IN CRIMINAL INVESTIGATION PROCESS

DOI: [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(7\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(7))

For citation: Teivāns-Treinovskis J., Trofimovs I. (2022) Suddenness factor in criminal investigation process. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis / Social Sciences Bulletin*, 34(1): 142–156. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(7\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(7))

Citēšanai: Teivāns-Treinovskis J., Trofimovs I. (2022) Pēkšņuma faktors krimināllietu izmeklēšanas gaitā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 34(1): 142–156. [https://doi.org/10.9770/szv.2022.1\(7\)](https://doi.org/10.9770/szv.2022.1(7))

In times of terrorism and other serious cross-border crimes, both the European Union and its member states are responsible for providing security for their citizens, because these crimes endanger the rights and interests of citizens. Therefore, law enforcement institutions have to conduct an objective and comprehensive investigation of all circumstances of the crime using the possibilities provided by the criminal investigation tactics and methods. Suddenness is the key to success in criminal investigation process. However, the suddenness factor can be used by both opposing sides involved in the criminal investigation process: both by the investigator in relation to the person under investigation and his / her related persons, and also by the counteracting party – in relation to the investigator and other participants of the investigation process. The purpose of suddenness of the investigator's actions is to achieve the effect of their unexpectedness. Unexpected can be time of actions, place of actions, content of actions, participants of investigative actions. This study provides the theoretical framework for understanding of which elements of suddenness are especially important in law enforcement specialists' work practice, when they have to deal with different aspects of international criminality. This paper provides also those problems' analysis that may occur when enforcement institutions' specialists are involved in the international cooperation for disclosing international crimes. Accumulating knowledge about these problems will create the basis for more efficient international cooperation between law enforcement institutions of Latvia and other countries in the future.

Keywords: suddenness, investigator, enforcement institutions, criminal investigation tactics and methods, the effect of unexpectedness, counteraction, security.

Pēkšņuma faktors krimināllietu izmeklēšanas gaitā

Terorisma un citu smagu pārrobežu noziegumu laikmetā gan Eiropas Savienībai, gan tās dalībvalstīm ir pienākums aizsargāt savus pilsoņus no šiem noziegumiem, jo tie apdraud pilsoņu tiesības un intereses. Šajā sakarā tiesībsargājošajām iestādēm ir jāveic objektīva un vispusīga visu nozieguma apstākļu izmeklēšana, izmantojot krimināllietu izmeklēšanas taktikas un metodikas sniegtās iespējas. Pēkšņums ir panākumu atslēga krimināllietu izmeklēšanas gaitā. Taču galveno problēmu veido tas, ka pēkšņuma faktoru var izmantot visas izmeklēšanā iesaistītās puses: gan izmeklētājs attiecībā uz iespējami vainīgo personu un ar viņu saistītajām personām, gan viņi – attiecībā uz izmeklētāju un citiem kriminālprocesa dalībniekiem. Pušu uzvedības pēkšņums krimināllietu izmeklēšanas gaitā noved pie tā, ka viena persona stipri ietekmē citu personu. Izmeklēšanas darbību pēkšņuma mērķis ir panākt to pārsteiguma efektu. Pārsteidzošs var būt darbības īstenošanas laiks, darbības īstenošanas vieta, darbības saturs, izmeklēšanas

darbības dalībnieki. Šis pētījums piedāvā teorētisko pamatojumu izpratnei par to, kādi pēkšņuma elementi ir īpaši svarīgi tiesībsargājošo iestāžu speciālistu darba praksē, kad viņiem nākas saskarties ar dažādiem starptautisko noziedzību aspektiem. Šajā rakstā tiek pētītas arī problēmas, kas var rasties tiesībsargājošo iestāžu darbinieku starptautiskajā sadarbībā starptautisko noziedzumu izmeklēšanas gaitā. Zināšanu uzkrāšana par šīm problēmām sekmēs to, lai nākotnē sadarbībai starp Latvijas un citu valstu tiesībsargājošajām iestādēm būtu labāki rezultāti.

Atslēgvārdi: pēkšņums, izmeklētājs, tiesībsargājošās iestādes, krimināllietu izmeklēšanas taktika un metodika, pārsteiguma efekts, pret darbība, drošība.

Фактор внезапности в ходе расследования уголовных дел

При широком распространении терроризма и других тяжких трансграничных преступлений как Европейский Союз, так и его государства-члены несут ответственность за обеспечение безопасности своих граждан, поскольку такие преступления ставят под угрозу права и интересы граждан. В связи с этим правоохранительным органам необходимо проводить объективное и всестороннее расследование всех обстоятельств такого рода преступлений с использованием возможностей, предоставляемых тактикой и методикой расследования уголовных дел. Внезапность является ключевым моментом для достижения успеха в ходе расследования уголовных дел. Но основная проблема состоит в том, что фактор неожиданности может быть использован обеими противодействующими в ходе расследования сторонами: как следователем в отношении подследственного и связанных с ним персон, так и ими — в отношении следователя и других участников уголовного процесса. Внезапность поведения сторон в ходе расследования уголовных дел приводит к тому, что один человек оказывает сильное воздействие на другого. Целью внезапности следственных действий является достижение эффекта от их неожиданности. Неожиданными могут быть время действия, место действия, содержание действия, участники следственного действия. Данное исследование может послужить теоретическим обоснованием для понимания того, какие различные элементы внезапности наиболее важны на практике для сотрудников правоохранительных органов, когда им приходится иметь дело с различными аспектами международной преступности. В данной статье исследуются также проблемы, которые могут возникнуть в процессе международного сотрудничества при раскрытии международных преступлений. Знание этих проблем будет способствовать тому, чтобы в будущем международное сотрудничество между правоохранительными органами Латвии и других стран приносило лучшие результаты.

Ключевые слова: внезапность, следователь, правоохранительные органы, тактика и методика расследования уголовных дел, эффект неожиданности, противодействие, безопасность.

Introduction

Globalization as a modern process is accelerating in the whole world, and this process contributes to both – progress and various negative phenomena in society (Teivāns-Treinovskis, Trofimovs 2020). According to the United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development, one of the priorities in the fight against criminal and terrorist threats caused by transnational crime is the prevention and detection of crime (Interpol 2021). Criminals endanger the rights and interests of citizens, therefore, law enforcement agencies need to investigate crimes using all the opportunities provided by the tactics and methods of forensic science.

‘Suddenness factor’, ‘suddenness’ – those are terms that are quite prevalent in the forensics and procedural literature. They are usually used in conjunction with an indication to someone or other action as a characteristic of the moment of its execution or the moment of implementation of any element of action: a search should be carried out suddenly for this or other person or a sudden question is put to an interrogated person, etc.

It should be noted that the effect of unexpectedness of sudden actions may be used by both opposing parties in the investigation process: both by the investigator in relation to the person under investigation and his / her related persons, and also by the counteracting party – in relation to the investigator and other participants in the investigation process.

For the person under investigation, the following may be unexpected: carrying out an investigative action – in general or at a given time, in a given place; use of one or another tactical technique in the course of investigative action; obtaining information from the investigator about the involvement in the proving process of persons whose participation was either excluded by the opposing party completely, or was supposed at a later stage of the investigation; the same with regard to material objects: traces of offence and offender and other material evidence, results of their expert research, etc. Unexpected may be content of the information transmitted by the investigator about this, or use of such objects when performing an investigative action.

For the investigator, the following may be unexpected: action or behaviour of the counteracting party, of its contact persons; emergence of new circumstances requiring a response from the investigator. This may be new evidentiary or orienting information, disappearance of certain persons involved in the case, change in the testimony given by them previously, etc. Alterations in the criminal law concerning its operation both in time and space, and regarding persons involved may also be unexpected for the investigator. All this directly affects the investigative situation and is directly reflected in the program of action.

Dealing with the content of the investigator’s actions in the circumstances of tactical risk, three types of situations are mentioned in which the suddenness factor may appear for him / her: expected events are known, the program of activity is being developed, the time of the event is unknown; event is known in general terms, so there is no accurate program; the time of the event is unknown; time and nature of the event are unknown. The latter does not represent a form of manifestation of the suddenness factor; it is an expression of such a quality of the investigator as constant readiness and ability to respond quickly to changes.

Unexpectedness has still another form of manifestation. This is suddenness of the event itself: for all or some participants of the event, the unexpectedness for others of what is happening. This is typical for many road accidents, for victims of robberies and burglaries and some other crimes. Finally, the unexpectedness of an event may act as a necessary condition for the credibility of the results of an investigative action, for example, an investigative experiment, which will be discussed in details below. All these forms of using the factor of suddenness, as well as unexpectedness as its consequence, are designed to trigger a certain psychological mechanism in the minds of people.

The essence of this mechanism is as follows. The suddenness of the parties' behaviour during the investigation process represents the impact of one person on another. This impact may be manifested not only by action, but also by inactivity, but for the problem under consideration, it is the sudden action that is of interest, and we will be talking about it. The impact may be physical and psychical. In the aspect we are examining, legitimate will be a sudden physical impact during detention – within the limits dictated by the situation. Psychical influence is carried out by transferring or refraining from transferring information that is significant for the addressee. The influence of one person on another is a process of transferring information carried out in personal or public interests by using various methods and means in order to cause the necessary reaction from the person who is being influenced; it must be performed in an admittedly legal form. The impact on the party opposing the investigator is built taking into account its mental state at the particular moment. If such a party is the suspect or the accused, then it should be borne in mind that he/she is constantly internally strained; this is caused both by the threat of exposure, and by the desire to obtain information about the actions of the investigator, about the evidence he/she has, about the behaviour of accomplices, etc. In such a situation, a heightened interest arises about the perceptions of the information, but the shortage of it about that, which facts possesses the investigator, causes various speculations, which ultimately makes him / her especially sentient. Both the witness giving false testimony and the victim who, for one or another reason, hides the truth from the investigator, are afraid of being exposed in a lie. Their mental state is also characterized by tension, an aggravated reaction to the information transmitted by the investigator, if it relates to the essence of their testimony. Sudden actions of the investigator in the general background of constant tension of the subject may dramatically change the emotional state – both excite and inhibit mental processes. The result will be a loss of control over words or actions. The tension experienced by the subject may reach the threshold of the so-called frustration, that is, a mental state characterized by oppressive tension, anxiety, and despair. In this state, the unexpectedness and significance of the investigator's actions may cause a defensive reaction of the subject's psyche in the form of a strong delay of his / her mental processes, which is a means of 'escape' from a difficult situation. The subject 'goes into himself / herself', does not react to the actions of the investigator, he / she is confused, but does not try to somehow get out of the current situation, is silent and deaf to the logical arguments of the investigator who is trying to convince him / her of the importance of the transmitted information. So, in the background of a tense emotional state of the subject, unexpectedness as a result of sudden actions of the investigator may cause: reaction, unexpected for the subject himself / herself: an unmasking answer to the put question, or impulsive actions playing the same role; the subject's rethinking of his / her position, its change in a direction favourable for the investigation; delay of mental processes in its various manifestations; delayed reaction of the subject, which mental tension will not interfere with the development of a new well-considered position with an attempt to turn the received information in his / her favour.

As already noted, the suddenness factor has a two-way effect: it may also be used against the investigator. The conflicting nature of most investigative situations, deter-

mined by counteractions to the investigation by not only the accused, but also other persons, may cause the investigator a state of anxiety and concern provoked by possible or probable troubles, unexpectedness, changes in the usual environment and activities, which is expressed in specific emotional experiences (fears / concerns, anxiety, disturbances of peace, etc.).

Thus, the suddenness factor may affect both the investigator and the opposing subject. But if the investigator, due to his/her professional qualities, must be in a state of constant readiness to this factor, then the opposing person most often does not have such readiness, he / she cannot foresee all the actions of the investigator due to the information uncertainty of his / her position and the developing investigative situation. It is easy to verify this by comparing the testimony, for example, of the driver and victim in a traffic accident or of the attacker and victim in robbery, rape and similar crimes. Here we should speak not about the use of the suddenness factor in the investigation, but about its manifestation and consideration in the process of collecting, researching and evaluating evidence.

Tactics of the investigator's actions by using the suddenness factor

The investigator must be able to collect accurate and reliable intelligence data and must be able to use it in a productive manner (James 2014).

The use of the suddenness factor lies primarily in the moral sphere; the impact of the investigator's sudden actions on the mental processes is also interpreted from a moral standpoint. But such a criterion of admissibility, for example, of a tactical technique, is a question of fact, if the technique does not contradict the generally recognized principles of legality, the law. Indeed, 'blowing the gaff' made by the interrogated person under the influence of a sudden question may not have evidentiary value, from which the conclusion about the unlawfulness or immorality of the applied technique does not follow compulsorily. This is only evidence of either the wrong choice by the investigator of the method itself, or the inability of tactical correct implementation of the results obtained with it help.

Thus, from a moral standpoint, admissibility of using the suddenness factor in the investigation is a question of fact. Concerning the legality of its use, it is enough to note that, according to the current procedural law, it does not fall under any of the established prohibitions (humiliation, arms-twisting, torture, or threaten with torture or violence). Both legal and quite ethical are such techniques as the use of suddenness, of non-preparedness of interested persons to lie. T. Averyanova (*Т. Аверьянова*) and her co-authors reasonably remark: "On what grounds, the suddenness of raising a question as a violation of the well-thought-out logic of presentation, including the 'logic of lies', may be considered immoral? It is not a cunning, not a trick, but a manifestation of the chosen position, the system of legal actions to achieve the goal, a well-thought-out logic of behaviour in a specific communication situation" (Aver'ianova i dr. 2016: 47). Suddenness is one of the main means of overcoming counteraction to investigation. The data of the research conducted by the authors show that counteractions were realized in 78% of the studied criminal cases; 89% of the convicts declared

that they had counteracted the investigation. This proves the necessity to develop and counteraction to the investigation, the authors notes that the tactics of the investigation make possible to distinguish the following conditions that prevent the action of mentioned factors during the search and detection of evidence: rapidity of the investigation and suddenness of the performance of investigative actions; investigator's awareness of the actions and intentions of the accused both during the commitment of the crime and during its investigation; investigative secret (Ivanchiks et al. 2019). The purpose of the suddenness of the investigator's actions is to achieve the effect of their suddenness. Unexpected may be: duration of the action; place of the action; content of the action; participants of the investigative action. Sometimes these components are combined, as is the case, for example, when a suspect is unexpectedly for himself / herself caught – in time and place – red-handed, i.e. with proofs.

It would be useful to consider various versions of using the suddenness factor.

Unexpectedness of the action time. In such a case, the tactical goal of the investigator is to achieve unexpectedness by choosing a moment when the subject either does not expect any actions from the investigator at all, or believes that they will be carried out later, or considers that exactly this particular action will not be carried out. In the situation under consideration, the actions of the investigator are often of preventive nature. The most favourable situation for using this technique usually develops at the initial stage of the investigation, when suddenness of actions, as a rule, is related to rapidity and urgency of the investigative actions, as well as to their simultaneous implementation (search, interrogation, etc.) in relation to several persons. An unexpected change in a preventive measure may have an equally strong impact. The unexpectedness of the investigator's actions in time is typical for a number of tactical and operational combinations, especially in those cases when operational materials are implemented. This, as a rule, is usual in the case of red-handed detention. In some cases, an unexpected red-handed detention is the final stage of an operative combination. So, when law enforcement institutions receive information about the extortion of a bribe, from the person – the object of extortion is received detailed information about the nature and procedure of transferring the bribe, the subject of the bribe is marked, the procedure of its transfer is monitored, and then the detention with proofs is carried out, the place of transfer of the bribe is immediately searched and examined, as well as the bribe taker is interrogated. All these actions are unexpected for the offender, and make a strong psychological impact. The action may be unexpected even in cases when the subject against whom the action is directed, is ready in principle for something like this, but it does not know when it will happen. In the described situation, success is ensured by such behaviour of the investigator, which creates in the subject an idea of an unavoidable postponement or of refusal in general to carry out this action. Under such conditions, the suddenness factor supplies the desired effect.

Unexpectedness of the place of action. In the example, the place where the second search was carried out was unexpected, unexpected was also the search itself. The strongest impact on the offender strikes the unexpectedness of the place of actions of the investigation body's when the offender is detained with proofs. The suddenness of the detention itself, moreover, in a place that seemed safe to the offender due to certain

specially implemented measures, by him, can paralyze his resistance and prevent him from building a system of vindictive arguments. One can face with similar situation during the detention of extortioners, when the security measures taken by them are unexpectedly ineffective, and they themselves are detained at the crime scene. Not only the fact of detention itself causes them a psychological shock, but also the fact that their hopes and results for the safety of the place, despite the taken measures, were other as expected ones. The detainee has an urgent need to obtain information about how the law enforcement institutions got to know about the place of the meeting with the victim of the crime, which mistakes had the offender done in planning the final stage of extortion, etc. The task of the investigator is to use knowingly this situation, forming tactically correct interrogation immediately after detention. As follows from the above mentioned, unexpectedness of the place of action is often combined with unexpectedness of the time of its performance. This combination is typical when, for example, during the interrogation of a detainee in the investigator's office, a search of his home is carried out, about which the interrogated is informed.

Unexpectedness of the action itself. Versions of this tactic could include: unexpected conduct of an investigative action in general or of any specific type; unexpected use of a tactical technique – as such or as an element of a tactical combination; unexpected presentation of objects gaining evidentiary value. It has already been noted what effect the implementation of one or another procedural decision may have on the subject to which this decision refers: an act of initiating a criminal matter, of calling to as an accused, etc. No less important is the choice of the moment of the investigative action, which was completely not expected by the subject. In one of the episodes of the case related to the facts of robbery with the aim to acquire the smuggled in excise goods (cigarettes), the person from whom the car with the excise goods was stolen, stubbornly denied the fact itself of the existence of excise goods in the car, since otherwise he would have to recognize the storage of the smuggled in excise goods and have to name the source of its acquisition. Meanwhile, the offenders, being detained in a car with excise goods, gave full and truthful testimony. A difficult situation arose: to confirm and clarify the testimony of the offenders, the testimony of the victim was needed, but he generally denied the car with excise goods. Of course, under such circumstances, the victim did not admit possible that he could be shown for identification to any of the participants in the crime. But the investigator, taking account of the psychological effect of this action, in the process of which he admitted also the possibility of 'counter' identification of the victim by the offender, decided to carry it out. During the next in turn summons of the victim for interrogation, the investigator unexpectedly announced the presentation for identification. In the next room everything was already prepared for this investigative action. The victim persistently objected, convincing of the fictional character of the episode under investigation, but he was asked to take part in the identification, although the presented persons noticed that the victim avoids to direct his fixed look to one of the person presented for identification. The latter unexpectedly said: "Stop playing bucket-head, you traffic in smuggled goods, but you don't shear the spoil with us!" The finally bewildered victim forcefully squeezed out: "This is a lie, I don't know you", which caused a new burst of laughter

by many of those present. Immediately after the identification, the investigator – again unexpectedly for the victim – conducted a confrontation between him and another participant in the crime. The latter, in his testimony, cited so convincing evidence of the victim's involvement in trafficking in of smuggled goods that the latter had no choice but to admit this fact. Subsequently, this became one of the grounds for proving his, i.e. the victim, own involvement in illicit turnover of excise goods imported on a large scale in a smuggled way.

The fact of interrogation itself which the subject did not expect, believing that he managed to be outside the sphere of attention of the investigating authority, may have a significant psychological impact. This primarily applies, of course, to the participants in the crime, but it may also be related to witnesses and even victims who, for some reason, do not want publicity. The investigator sometimes has to deal with the last circumstance in cases of rape of minors or gang-rapes; a goof example is the above mentioned turnover of excise goods imported in a smuggled way. The victim may seek to avoid publicity in every possible way, either under the threat of rumours that she is now 'disgraced forever', as well as her relatives – for the same reason or being afraid that the investigative procedures will worsen the condition of the victim. When such persons are unexpectedly interrogated, it is necessary to bear in mind everything that has been said about the traumatic effect of such tactics on the psyche of the interrogated persons and the possible negative consequences of a sudden summons for interrogation. Suddenness of the use of a tactical technique is determined by the creation of the necessary situation contributing to its effectiveness. The most popular type of such technique in investigative practice is the unexpectedly asked question. This, in turn, is achieved by using other tactical techniques, which, in combination with a sudden question, form a tactical combination.

There are a number of tactical techniques, which have been developed in forensic science, and the use of which can contribute to the effectiveness of a sudden question. One of them is a technique, relatively called 'admission of a legend'. The investigator listens carefully to false explanation on the subject of questioning, giving an impression to the subject that the explanation is convincing. After a free-and-easy narration, this impression is deepened due to the questions asked by the investigator, the nature of which should strengthen the interrogated person in the opinion that his/her testimony have made the required effect. Satisfied with what has been achieved, the interrogated person relaxes emotionally, and at this moment he/she is asked a question that indicates that he/she has made a mistake in his expectations. Certainly, the unexpectedness of this question, which upsets all the logical constructions and hopes of the interrogated, may radically change his/her position, inducing him / her to give truthful testimony. Another tactic technique that pursues the same goal is the so-called indirect interrogation. Its essence lies in the fact that the investigator asks a number of questions that are 'harmless' from the position of the interrogated. When the attention is distracted, an unexpected question follows, which is related to the main point of the interrogation. This technique – indirect interrogation – is sometimes combined with another method, which is called 'speeding up the tempo of interrogation'. Questions are being asked at an accelerating pace, still 'harmless', requiring no consideration. Having chosen the right moment, the investigator asks an unexpected question for the interrogated. There

is also another tactical technique which may be used: after listening to false testimony, the investigator describes the real picture of the event; thereby demonstrating his / her full possession of information of what happened, as well as the failure of the interrogated person's attempts to mislead him / her. This technique is especially effective if the entire previous course of interrogation forms in the subject a belief in the non-knowledge of the investigator. The investigator's narration may describe events without citing affirmative facts, but may also contain a reference to them. So, V., being accused of several murders and rapes, the investigator described in detail his actions, and he did it suddenly, interrupting the interrogated who was presenting his legend. In the course of his story, the investigator said that during a search of V.'s apartment, belongings and valuables of the victims were found, identified by their relatives. And although there was no other evidence at the time of the interrogation, the investigator, managed to create in V. the impression that everything told by the investigator were confirmed by the evidence already collected. The interrogated was clearly depressed, retreated into himself and stopped answering questions. Then, the investigator interrupted the interrogation and suddenly presented V. for identification to the survived victims. The interrogated was with certainty identified by everyone. This made the strongest impression on V., and he pleaded guilty not only in committing crimes under investigation, but also told about other offences that were not known to the investigation. A sudden presentation of material evidence or other objects of evidentiary value may have the same, and sometimes even more powerful impact on the interrogated person. Unexpectedness may be the result of his / her belief that these objects no longer exist, they were destroyed by him/her or someone at his / her request, that they never existed at all, or that nothing can be proved with their help. T. Averyanova and her colleagues described a group of tactical techniques, the unexpected use of which allows to achieve the desired result (Aver'ianova i dr. 2016). They called them 'the techniques of demonstration of possibilities of the investigation' and subdivided them into techniques that demonstrate the possibilities (Aver'ianova i dr. 2016): (1) acquisition of evidence which incriminate the interrogated, by performing certain investigative actions (interrogation of certain persons, confrontations, examinations, etc.); (2) application of scientific methods of investigation and production of various types of expertise. For illustration, they cite an example from the practice of criminal prosecutor E. Mezhevikovsky (*Е. Межиковский*) about clearance of two murders (Aver'ianova i dr. 2016). Non having the conclusions of the appointed expert examinations at the time of the interrogation of suspect A., the investigator decided to examine the material evidence by himself, and to make the suspect a 'participant'. This unexpected news caused a noticeable tension from the suspect. "We took the raincoat confiscated during the inspection of A.'s apartment and in his presence began to carefully examine it. We noticed that in the area of the right shoulder-blade, the chalk penetrated so deeply into the fabric that it was impossible to clean it. Showing the raincoat to A., we talked about the mechanism of the formation of this spot. Having joined in our conversation, A. confirmed that he really tried to clean the chalk on the raincoat, but he failed ... However, A. confirmed that he had stained the raincoat with chalk in his corridor, when he was returning home drunk. Here, in the presence of A., it was decided to immediately remove the chalk scrapings in the corridor and the room of his apartment.

When A. asked why all this was being done, he was explained that the chalk scrapings from the fence, where the murder was committed, have already been taken, but in his apartment no chalk samples were taken. Further, he was explained about the possibilities of forensic chemical examination, which would be able to determine where the chalk on his raincoat comes from – from his apartment or from the scene. After that, the leave of a plant from the pocket of his raincoat was matched to the acacia leaves from the murder scene. A. asked: “What is it for?” The possibilities of biological examination were explained to him. Then, he was told what could be disclosed by forensic examinations of other material evidence being in the case. Demonstration of such broad possibilities played a role: A. changed his position and contributed by his testimony to the establishment of the truth” (Aver’ianova i dr. 2016: 103).

The versions of using a tactical technique based on the suddenness factor are different. Especially effective may be the unexpected participation in an investigative action of a living victim, detained accomplice, or eyewitness unknown to the suspect, which is carried out in the presence or with the participation of the suspect. Such an action can be a confrontation, presentation for identification, verification and clarification of testimony at the site, investigative experiment, etc. The choice of the tactically correct moment for the use the factor of suddenness that ensures unexpectedness of the impact, may be the result of the superiority of the investigator over the offender in the rank of reflection. It is exactly such a situation that we meet when searching for a hiding accused or suspect, when organizing ambushes and detentions. The investigator models the stream of thought and decisions of the accused person, putting himself / herself in his place and imagining what he/she would most likely do in this case.

Considering the influence of the suddenness factor on the activities of the investigator

It was already mentioned that in the course of investigation it is necessary to consider the possibility of the effect of the suddenness factor on the investigator himself / herself. It was also noted that the investigator must be in a state of constant readiness for such suddenness. However, the investigator is a human and ‘nothing human is alien to him’. He / she may commit an unconsidered action under the influence of the situation, not to find the right solution immediately, and finally, simply may get confused, wasting time for effective response actions that will affect the results of investigation. One can talk here only about recommendations of a more or less general nature, designed for relatively typical situations. Their purpose, in essence, is to make the unexpected as expected; that is, the preliminary arrangement by the investigator of a mental model of the participant’s behaviour during the forthcoming investigative action. When arranging it, the following is taken into account: results of studying the personality; amount of information that this participant probably has; the expected impact of conditions and communications on him / her; information that the person will receive in the course of investigative action; mental state that the participant may experience as a result of all these influences; ability to perform the function under the prevailing conditions and predominant mental state. Prediction of behaviour of the

participants in an investigative action is a compulsory stage of psychological preparation.

Foresight may be based on collective or personal experience of the investigator. Thus, the experience of investigative practice may encourage him / her to take measures against a possible action of the person under investigation attempting to destroy the evidence presented to him/her, because such cases have occurred in practice, or against an attempt to attack the investigator, etc. Foresight may be the result of the investigator's reflection. In a conflict situation, opposing parties try to think 'each for other' in order to foresee the opponent's behaviour and take appropriate countermeasures. Thus, a person who has committed a crime grounds on the possible methods and techniques used by the investigator, tries to complicate them and make them ineffective. In turn, the investigator is based on the possible methods of committing and hiding a crime, trying to establish hidden facts, to paralyze the resistance of interested persons, and ensure the punishment of the guilty person (Ivanchiks, Trofimovs 2017). Foresight of the investigator may also be of intuitive nature. Intuitive foresight of the actions of the opposing party allows the investigator to take them away suddenness and prevent from it in due time (Trofimovs, Ivanchiks 2017).

Not only the action of the party opposing the investigator may be sudden, sudden also may be a change in the investigative situation that is not related to such an action. The situation is often influenced by unexpectedly received information. Its source can be any person involved in the case or person previously unknown to the investigator, an operative officer, the results of an investigative action. This information may require from the investigator the following: proposing a new version that changes the direction, tendency of the investigation, as well as the position of persons involved in the case (for example, the immediate release of the detainee or, on the contrary, the detention of a person who was considered a witness); immediate realization of certain investigative actions, the implementation of which will require fast adjustment of the planned work, prompt solution of the problems that have arisen, and this solution is urgent; implementation, of a complex operational-tactical combination, practically without proper preparation, with the immediate involvement of operational officers, specialists and other persons who have not previously been involved by the investigator and have not interacted with him / her. Ability to make such 'sharp turns' is formed not only in the process of professional training of the investigator, but also in practice, by accumulation of action experience in similar situations. As a result, this becomes one of the qualities that characterize a true professional.

There is also another form of expression of the suddenness factor, which may affect the course of the investigation – an unexpected disruption of planned actions or measures. This disruption is mostly the result of technical or organizational reasons: absence of called witnesses, failure to provide transport, etc. Also, the reason for the disruption of planned actions or events may be intentional or unintentional leakage of information about it. Strictly speaking, all this is quite possible to foresee and should not be a sudden phenomenon for the investigator. However, foresight comes with experience; for a young investigator, such a disruption may be a complete suddenness.

Influence of the suddenness factor on the completeness and reliability of evidentiary information

In the process of investigating crimes, the suddenness factor affects not only the behaviour, decisions and actions of the investigator and the person opposing him / her; its influence must be also taken into account when assessing the completeness and reliability of the evidentiary information obtained as a result of performance of investigative actions. We are primarily talking about the information that is contained in the testimony of a participant or eyewitness of the event under investigation. It is known that the process of forming testimony goes through several stages, the first of which is called 'perception'. Speaking about the stage of perception, it must be borne in mind that participants of the process give testimony not only about the observation of objects. Perceptions can also relate to dynamics of events, actions of certain person. Finally, very often the object of perception is the own actions of the person giving the testimony. The completeness and adequacy of perception of the event nature are influenced by numerous factors, among which one of the most important is the suddenness factor of the event itself for someone or other subjects.

The event may prove to be unexpected for all its participants and eyewitnesses. This situation is typical for road accidents: collisions, rides, etc. In this case, the event, as a rule, is characterized not only by suddenness, but also by 'quick flowability' / rapidity. Suddenness and, as a consequence, unexpectedness of event is the objective factor that significantly affects its perception by participants and eyewitnesses. It is perceived as a result of involuntary attention, attracted by the action of a certain 'irritant', i.e., stimulus – by the event itself or related circumstances. What is the reason of involuntary attention, and what is it that usually attracts people? This is the unusualness of the object, event, strange shape, colour, general appearance and layout, nonconformity of the object with the situation, unusual position, nonconformity of size, intensity of irritant. Involuntary attention is also caused by something that contrasts or is harmonic with the mental state of the human. In this case, the objects of attention are not specially selected, the person does not have a predetermined goal, and therefore, the results of involuntary attention are much lower than voluntary attention, and can contain significantly more errors and distortions. This, of course, does not mean that perception by involuntary attention cannot reflect circumstances in general, which are essential for the case. Due to the specific character of the situation, the role of the participant in the event, his / her mental state and other reasons, the perception, even by involuntary attention, can be quite complete, concretized and adequate. In addition to the above expressed, it is necessary to consider the following. An unexpectedly begun event is not always 'quickly flowable', i.e. rapid. It can last for some time, during which, at least for its eyewitnesses, and sometimes for the participants, involuntary attention is being replaced by voluntary attention. If in the course of perception, the witness becomes aware of the meaning and significance of what is happening, then involuntary attention, caused by the 'uncustomariness' of event or the intensity of the irritant/motive force, may turn into voluntary, purposeful attention, increasing the quality of perception as a whole (Aver'ianova i dr. 2016). In general, unexpected rapid and short-term events are perceived incompletely and less detailed.

The event may prove to be unexpected for victims, some participants and eyewitnesses of the event. If in the first case, the unexpectedness of the event was meant for all its participants, including also the offender, whose actions can sometimes have impulsive, unexpected nature, even for him-/herself (hooliganism, actions in a state of affect, etc.), then here we are talking about such situations, which are common in practice, when a criminal event occurs unexpectedly for the victim and some persons related to him/her, while other persons become participants in the event already in its course, i.e., later. A typical example of how an event that was unexpected for others is not such for one of the eyewitnesses, is the practice of actions of operational officers who search for and detain pickpockets. Observing the actions of a suspicious subject, the operational officers trace it, as from preparation to the moment of attempted theft or its commitment, and then detain the criminal red-handed, with proof.

The event may prove to be unexpected for victims – in the absence of eyewitnesses of the event. This situation is typical for many robberies, rapes, murders. The perception of a crime event by survived victims depends on psychological qualities of their personality and their emotional state at the time of the attack. The feeling of fear especially negatively affects the perception of events. It not only dulls memory, but also depressingly affects the whole psyche of a person, his intellectual activity, reduces will, moral self-control and critical attitude towards the environment, hinders a correct assessment of the situation of the incident (Aver'ianova i dr. 2016). All this must be taken into account when interrogating such victims. Tactical techniques for correcting their evidence, for reviving what they perceived in their memory are described in detail in the special literature.

The influence of the suddenness factor on the reliability of evidence has also another manifestation that must be taken into account by the investigator. It is about taking this influence into consideration, first of all, when carrying out an investigative experiment. A typical example is the experiments undertaken in order to determine the possibility of stopping the vehicle in time when a pedestrian, for example, suddenly appears on the roadway. The 'stumbling block' in this case is the impossibility to reproduce practically the unexpectedness of the appearance of the Obstacle: after all, the participants in the experiment must be informed of its purpose, instructed about the actions that they have to perform; and in addition, according to the law, experimental actions should not cause a threat to the life and health of their participants. As a result, the investigator is not able to fulfil the most important tactical condition of the experiment: to achieve maximum similarity between the true situation and reproducible one of the event. Satisfied with the realization of experiments with the dummy model of the obstacle, the investigator may get only probable conclusions. Only in those cases when the results of the experiment do not depend on the need to inform the participants of the experiments about its content, they can acquire evidentiary value (for example, when checking the possibility of perceiving a fact or phenomenon). It was already mentioned about such a form of using the suddenness factor as the unexpected performance of an investigative action – unexpected for persons opposing the investigator. Now, it is necessary to answer the question: should the suddenness of the investigative action be ensured for other participants, for example, for the iden-

tifying person or for that participant in the confrontation who gives truthful testimony? There is no definite answer to this question. It should be allowable that only the moment of the investigative action could be sudden, but not its realization as such. Thus, a truthful participant in a confrontation does not need to know at what moment of the investigation the action will be carried out, but it is rather not necessary to hide from him/her that such an action will be performed. On the contrary, in a number of cases, the participant should be prepared psychologically in advance for a confrontation, strengthen his/her resolve in defending own position. The same may be required for the identifier. Therefore, strictly speaking, these actions do not become unexpected for mentioned subjects in general. When performing other investigative actions – interrogation *in situ* or verification of testimony *in situ*, obtaining samples for comparative research, examination, etc. – for conscientious participants who want to help establish the truth, the suddenness factor does not make, as a rule, a disorganizing effect on their mental processes, and there is no need to use it on the whole. However, if for tactical reasons, this suddenness factor is used in this situation against persons counteracting the investigator, but may have a negative impact on the clear-handed participants of the investigation, the task is to neutralize this negative impact by taking the necessary measures, i.e., to minimize the admitted tactical risk.

Conclusions

All forms of using the factor of suddenness and unexpectedness, as well as its consequences are designed to trigger a certain psychological mechanism in the minds of people. Suddenness of the parties' behaviour during the investigation process represents the impact of one person on another. However, the impact may be done not only by the action, but also by inactivity. The influence of one person on another is a process of transferring information carried out in personal or public-political interests by using various methods and means in order to cause the necessary reaction from the person who is being influenced; however, it must be performed in an admissible legal form.

In general, the authors of the research come to the conclusion that suddenness is one of the main means of overcoming counteraction to the investigation. Taking into account the typical nature of counteraction to the investigation, the authors identify the following conditions that prevent the action of the resistance factors during the search and detection of evidence: rapidity of the investigation and suddenness of performance of investigative actions; awareness of the investigator about actions and intentions of the accused both during committing the crime and during its investigation; taking into account the gender, sexual and other characteristics of the accused; considering the mentality of the society in which the accused lives; observance of investigative secrecy. Understanding the suddenness factor is a prerequisite for an objective, comprehensive and complete investigation of all circumstances of criminal offense, ensuring fair punishment of perpetrators.

References

- Aver'ianova T., Belkin R., Korukhov Iu., Rossinskaia E. (2016) *Kriminalistika*. Moskva: NORMA & INFRA-M. (In Russian)
- James A. (2014) Forward to the past: reinventing intelligence-led policing in Britain. *Police Practice and Research*, Vol. 15, No. 1, pp. 75–88. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2012.754126>
- Interpol. (2021) *Global Policing Goals*. Strategy. Available: <https://www.interpol.int/en/Who-we-are/Strategy/Global-Policing-Goals> (accessed on 20.06.2022).
- Ivanchiks J., Teivans-Treinovskis J., Trofimovs I. (2019) Evaluations of security measures and impact of globalization on characteristics of particular property crimes. *Journal of Security and Sustainability Issues*, Vol. 8, No. 4, pp. 569–579. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.4\(2\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.4(2))
- Ivanchiks J., Trofimovs I. (2017) National security strengthening through the operational activities law. *Journal of Security and Sustainability Issues*, Vol. 6, No. 3, pp. 391–400. DOI: [http://dx.doi.org/10.9770/jssi.2017.6.3\(6\)](http://dx.doi.org/10.9770/jssi.2017.6.3(6))
- Teivans-Treinovskis J., Trofimovs I. (2020) Impact of globalization on cooperation related to investigations of transnational crimes. *Journal of Security and Sustainability Issues*, Vol. 10, No. 2, pp. 49–61. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.10.2\(5\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.10.2(5))
- Trofimovs I., Ivanchiks J. (2017) Psychological aspects of operational and investigative activities as a factor of strengthening of national security. *Journal of Security and Sustainability Issues*, Vol. 7, No. 1, pp. 55–65. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.1\(5\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.1(5))

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

AIZSTĀVĒTIE PROMOCIJAS DARBI

Iveta Katelo

ADMINISTRATĪVO PAKALPOJUMU KVALITĀTES NOVĒRTĒŠANA LATVIJAS PUBLISKĀ SEKTORA IESTĀDĒS

*Autore Iveta Katelo,
Zinātnes doktore (PhD)
ekonomikā un uzņēmējdarbībā
Uzņēmējdarbības vadības
apakšnozarē*

Promocijas darba zinātniskā vadītāja: Dr. psych., profesore **Irēna Kokina** (Daugavpils Universitāte, Latvija).

Promocijas darba tēmas izvēles pamatojums, argumenti un motīvi. Viena no svarīgākajām pasaules ekonomikas attīstības tendencēm mūsdienās ir pieaugošā pakalpojumu nozares loma. Par to liecina pakalpojumu ražošanas līmeņa pieaugums salīdzinājumā ar materiālu ražošanu, ievērojams piedāvāto pakalpojumu klāsta un pakalpojumu jomā nodarbināto cilvēku skaita pieaugums.

Īpaši šī tendence ir vērojama valstīs ar attīstītu sociāli ekonomisko sistēmu, kur pakalpojumu īpatsvars kopējā IKP šobrīd ir aptuveni 70%. Latvijā pakalpojumu īpatsvars kopējā IKP pēc nozaru pievienotās vērtības 2019. gadā sasniedza 74,4%.

Pašlaik pakalpojumu nozarei tiek pievērsta arvien

lielāka uzmanība, ņemot vērā tās lomu sabiedrības sociāli ekonomiskajā attīstībā. Īpašu vietu šajā jomā ieņem publiskie pakalpojumi, kas izstrādāti, lai apmierinātu iedzīvotāju vajadzības. Publisko pakalpojumu kvalitātes pilnveidošana ir viens no svarīgiem mērķiem valsts pārvaldes darbības uzlabošanā Latvijā un pasaulē.

Publiskais sektors ietver valsts un pašvaldību iestādes un to komercsabiedrības, komercsabiedrības ar valsts vai pašvaldību kapitāla daļu 50% un vairāk, kā arī nodibinājumus, biedrības, fondus un to komercsabiedrības. Pakalpojumu sniegšanas kvalitāte un efektivitāte ir svarīgs priekšnosacījums publisko pakalpojumu sniegšanas procesa uzlabošanai. Lai ieguvumi no kvalitātes uzlabošanas kļūtu būtiski, tieši prasību pamatotības un pakalpojumu kvalitātes kritiska izvērtēšana potenciāli var dot daudz lielāku efektu administratīvā sloga samazināšanā un valsts pārvaldes uzlabošanā. Lai

veicinātu valsts pārvaldes uzlabošanu, nepieciešams veikt administratīvās reformas un publisko pakalpojumu modernizāciju.

Administratīvās reformas ir globāla mūsdienu tendence. Gan attīstītās valstis, gan jaunattīstības valstis, ir uzskatījušas administratīvo reformu par virzošo spēku, lai veicinātu ekonomisko izaugsmi, paplašinātu demokratizāciju un attīstītu citus sociālās dzīves aspektus. Administratīvajai reformai Latvijā, būtu jāpadara administratīvo sistēmu efektīvāku, jāuzlabo publisko pakalpojumu kvalitāte. ES valstīs un arī Latvijā par pamatu publiskā sektora modernizācijai tiek liktas likumsakarības un procesi, kas izstrādāti privātajā sektorā. Privātā sektorā aprobētā klientu apkalpošanas standarta izmantošana valsts pārvaldē šobrīd ir viens no publiskās pārvaldes modernizācijas aktuālajiem jautājumiem Latvijā. Tas saistīts ar pakalpojumu kvalitātes un to pieejamības uzlabošanu klientiem.

Promocijas darbā veikta publisko, administratīvo pakalpojumu definīciju konkretizēšana, administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa izstrāde un administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšana Latvijas publiska sektora iestādēs.

Administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa izstrāde un aprobācija publiskās pārvaldes iestādēs Latvijā līdz šim nav veikta. Tāpēc svarīgs jautājums šobrīd ir ne tikai teorētiski, bet arī praktiski izstrādāt valsts pārvaldes sniegto pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli, kas palīdzētu uzlabot publiskās pārvaldes sniegumu.

Administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa izveide un attīstība publiskajā pārvaldē Latvijā var dot pamatotu ieguldījumu sabiedrības dzīves kvalitātes uzlabošanā, tās stratēģisko mērķu sasniegšanā, pilnveidojot publiskās pārvaldes iestāžu darbības efektivitāti un līdz ar to arī ekonomisko vidi.

Promocijas darba mērķis ir izvērtēt klientu apkalpošanas kvalitāti administratīvajiem pakalpojumiem Latvijas publiskās pārvaldes institūcijās un izstrādāt administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli.

Lai sasniegtu šo mērķi, nepieciešams risināt sekojošus **uzdevumus**:

1. Izanalizēt pakalpojumu, kvalitātes un pakalpojumu kvalitātes jēdzienu skaidrojuma teorētiskos aspektus.
2. Raksturot indikatoru sistēmas organizācijas darbības kvalitātes noteikšanai un pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas metodes.
3. Veikt publisko administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtējumu.
4. Izstrādāt klientorientētu administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli.
5. Aprobēt izstrādāto modeli, formulēt secinājumus.

Pētījuma jautājumi:

1. Kādus faktoros publiskās pārvaldes institūciju sniegto administratīvo pakalpojumu kvalitātē klienti uzskata par svarīgākajiem, kādus par mazāk svarīgiem?
2. Kādus klasterus jeb grupas veido publiskās pārvaldes klienti, pēc faktoriem, kas tiem ir svarīgi saņemto administratīvo pakalpojumu kvalitātē?

Pētījuma hipotēze: Latvijas publiskā sektora administratīvo pakalpojumu kvalitātē klientiem svarīgākās kvalitātes dimensijas, kuru sniegumu jāuzlabo, ir drošums, atsaucība un kompetence.

Pētījuma objekts: klientu apkalpošanas kvalitāte administratīvajiem pakalpojumiem publiskās pārvaldes institūcijās Latvijā no 2017. gada līdz 2019. gadam.

Pētījuma priekšmets: klientu orientēts administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis Latvijas publiskā sektora iestādēs.

Pētījuma bāze: Publiskās pārvaldes iestādes (6) un to filiāles (17) Latvijā – Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras Rīgas, Daugavpils, Valmieras, Jelgavas, Ventspils nodaļas, Valsts ieņēmumu dienesta Rīgas, Jelgavas, Ventspils, Valmieras, Daugavpils klientu apkalpošanas centri, Valsts zemes dienesta Daugavpils klientu apkalpošanas centrs, Nodarbinātības Valsts aģentūras Daugavpils un Ventspils nodaļas, Daugavpils reģionālā vides pārvalde, Daugavpils tiesa, tās Krāslavas un Preiļu nodaļa.

Pētījums balstīts uz publisko pakalpojumu klientu izlasi Latvijas lielākajās pilsētās – Rīgā, Daugavpilī, Jelgavā, Ventspilī un Valmierā. Pētījumā piedalījās divi simti deviņdesmit divi nejauši izvēlēti publiskās pārvaldes iestāžu klienti, kuri pirms to apmeklējuma un pēc tā aizpildīja *SERVQUAL* aptauju. Klientu izlasi var raksturot kā nejašu izlasi, administratīvi-teritoriālo, ievērojot plānošanas reģionu proporcionālo pārstāvēniecību.

Promocijas darbā izmantotās metodes:

1. Loģiskās analīzes un sintēzes metode.
2. Monogrāfiskā un analītiskā teorētisko avotu izpētes metode.
3. *SERVQUAL* aptaujas modulis – kvantitatīvā datu vākšanas metode.
4. Ekspertu intervijas – kvalitatīvā datu vākšanas metode.
5. Datu statistiskās apstrādes metodes, izmantojot *SPSS* (22.0) programmatūru, statistisko datu grupēšanas metode, faktoru analīzes metode, frekvenču analīzes metode, hierarhiskā klāsteru analīzes metode, loģiskās analīzes un grafiskās attēlošanas metode.

Promocijas darba teorētiskajā daļā, analizējot zinātnisko literatūru, Latvijas un ES likumdošanas dokumentus, Centrālās statistikas pārvaldes datus, izmantota loģiskās analīzes un sintēzes metode, monogrāfiskā un analītiskā teorētisko avotu izpētes metode. Empīriskajā pētījumā izmantota kvantitatīvā datu vākšanas metode – respondentu anketēšana, kuras pamatā ir autores pārveidots un aprobēts *SERVQUAL* modulis.

Pirms aptaujas izplatīšanas autore iepriekš veica aptaujas aprobāciju, lai noteiktu, vai tā ir lietotājam saprotama un vai tajā nav neviennozīmīgu vai sensitīvu jautājumu. Iepriekšējā pārbaude ļāva labot kļūdas pirms oficiālā pētījuma datu vākšanas. Lai noteiktu aptaujas lietošanas ērtumu, tā tika pārbaudīta pie divdesmit nejaši izvēlētiem publisko pakalpojumu klientiem. Tad aptaujas jautājumi tika pārveidoti, novērtējuma skala izmainīta, lai pēc tam to izplatītu publisko pakalpojumu sniedzējorganizācijās. Pēc aptaujas pabeigšanas autore datus apkopoja, salīdzināja un analizēja.

Pētījumā izmantota arī kvalitatīvā datu vākšanas metode – ekspertu intervijas, kas izmantotas, lai pārbaudītu autores veidotā administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa pielietojamību. Tika intervēti nozares eksperti, 4 pētīto valsts iestāžu vadītāji.

Tika veiktas klātienēs intervijas ar nozares profesionāļiem. Ekspertu atlases kritēriji bija augstākā izglītība specialitātē, darba pieredze nozarē un saistība ar valsts institūciju vadību. Kopā tika veiktas četras vadības intervijas, ar promocijas darbā pētīto valsts

institūciju vadītājiem. Subjektīvo datu vākšanai tika izmantota daļēji strukturēta metode. Ar šo metodi tika panākta divvirzienu saruna, lai ievāktu informāciju. Intervijas veikšanai tika ievērots intervijas protokols. Intervijas jautājumi tika rūpīgi izstrādāti, izpētot literatūru par pakalpojumu kvalitāti, kā arī izmantojot šajā pētījumā minētās teorijas. Intervija sastāvēja no trīspadsmit jautājumiem. Intervijā tika izmantoti gan atvērtie, gan slēgtie jautājumi. Kopējais aptuvenais katras intervijas laiks tika noteikts no 60 līdz 90 minūtēm.

SERVQUAL aptaujas datu analīzei un rezultātu interpretācijai izmantota statistisko datu grupēšanas metode, faktoru analīzes metode, hierarhiskās klasteranalīzes metode, loģiskās analīzes un grafiskās attēlošanas metode. Nozares ekspertu novērtējuma datu analīzei izmantotas loģiskās analīzes metodes.

Pētījuma posmi:

1. posms (2015.g.–2016.g.) – tika analizēta teorētiskā literatūra par promocijas darba tēmu, teorijām un pakalpojumu kvalitātes dimensijām; tika definēts pētījuma mērķis, uzdevumi un pētījuma hipotēze.

2. posms (2016.g.–2017.g.) – tika izstrādāts pētījumu modelis, pētījumu aptaujas anketa tika tulkota latviešu valodā. Pētījuma modelis un anketa tika aprobēta pie neliela klientu skaita un pēc tam modificēta, pielāgojot mērķauditorijai. Tika izveidots teorētiskais administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas procesa modelis.

3. posms (2017.g.–2018.g.) – tika ievāktas aptaujas anketas no 292 valsts iestāžu klientiem Ventspilī, Jelgavā, Daugavpilī, Valmierā un Rīgā, tika veikta datu sākotnējā statistiskā apstrāde.

4. posms (2019.g.–2021.g.) – Iegūtie dati tika statistiski apstrādāti un analizēti. Lai pārbaudītu administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa efektivitāti, notika intervijas ar nozares ekspertiem, 4 pētīto valsts iestāžu vadītājiem. Interviju rezultāti tika analizēti, tika izdarīti secinājumi.

Promocijas darba struktūra: Darba pirmajā nodaļā apskatīti pakalpojuma jēdziena teorētiskie aspekti, raksturots pakalpojumu kvalitātes, efektivitātes jēdziens un izanalizētas pakalpojumu kvalitātes noteikšanas metodes un modeļi. Otrajā nodaļā parādītas publisko pakalpojumu sistēmas attīstības tendences ES un Latvijā, sniegta Latvijas publiskā sektora raksturojums. Trešajā nodaļā sniegts pakalpojumu kvalitātes novērtējums Latvijas publiskā sektora iestādēs, raksturota pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa izveide, sniegta pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa analīze nozares ekspertu skatījumā.

Pētījuma teorētiskā un metodoloģiskā bāze: Analizējot zinātnisko literatūru, jāsecina, ka pēdējo dažu gadu desmitu laikā pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļi ir bijuši praktisku, uzņēmumu vadītāju un zinātnieku uzmanības centrā, jo sniegto pakalpojumu kvalitāte spēcīgi ietekmē uzņēmumu darbību. Augsta pakalpojumu kvalitāte rada augstāku veikspēju, zemākas izmaksas, klientu apmierinātību, klientu lojalitāti un paaugstina uzņēmuma rentabilitāti. Pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļi, pakalpojumu kvalitātes saistība ar klientu apmierinātību un lojalitāti, uzņēmuma rentabilitāti un efektivitāti analizēta vairāku pētnieku darbos.

Par pētījuma teorētisko un metodoloģisko pamatu kalpo teorijas, kuras izstrādājuši tādi pētnieki kā K. Makneirs, R. Lančs, K. Kross (1990), kas pētīja klientorientētās korporatīvās stratēģijas ietekmi uz finanšu un kvalitātes rādītājiem. D. Nortons un

R. Kaplans (1992) izveidoja līdzsvaroto rādītāju sistēmu, ar kuras palīdzību pētīja uzņēmuma darbību, pamatojoties uz četriem kritērijiem: finanses, attiecības ar klientiem, iekšējie biznesa procesi, apmācības un personāla attīstība. L. Maisela (1992) ieteiktajā līdzsvaroto rādītāju sistēmā uzņēmuma bizness arī tika pētīts, izmantojot četras rādītāju grupas, vienīgais, apmācību un personāla attīstības vietā tika analizēti uzņēmuma cilvēkresursi un inovācijas. Pēc K. Adamsa un P. Robertsas (1993) izstrādātā modeļa tika novērtēta uzņēmuma darbības efektivitāte un izaugsme. H. Rampersada (2005) piedāvātajā universālajā rādītāju sistēmā uzņēmuma analīze tika veikta, izmantojot piecus tā darbības elementus: personīgo rādītāju līdzsvaroto sistēmu; organizācijas rādītāju līdzsvaroto sistēmu; vispārējo kvalitātes menedžmentu (*TQM*); kompetenču vadību; apmācību ciklu. Kvalitātes novērtēšanas modeļu izstrādē pētījumus veikuši V. Zeithamls (1985), A. Parasuramans (1997), L. Berri (1990), S. Teilers (2003). V. Deminga (1987), T. Fostera (1992), S. Sampsona (1998), L. Hārvija un D. Grīna (2000) pētījumi veikti kvalitātes vadības jomā.

Pakalpojumu kvalitātes agrīno izpēti veica M. Gronross (1984). M. Gronross paziņoja, ka ja organizācija vēlas gūt panākumus, ir ļoti svarīgi, lai tā izprastu klientu attieksmi pret sniegtajiem pakalpojumiem. Šajā modelī pakalpojumu kvalitāte tika novērtēta, salīdzinot sagaidāmo kvalitāti un uztverto kvalitāti.

SERVQUAL aptaujas metodi izstrādāja A. Parasuramans, V. Zeithamls un L. Berri (1988, 1991, 1993, 1994). Pakalpojumu kvalitāte tiek novērtēta, aprēķinot starpību starp to, kādu kvalitāti klients sagaida, un to, ko viņš uztver, saskaroties ar apkalpošanu. *SERVQUAL* (1991.g. versija) ir strukturēta divās daļās. Pirmajā un otrajā daļās, katrā iekļauti 22 jautājumi, lai novērtētu klientu gaidas un apkalpošanas laikā reāli uztverto kvalitāti. Pakalpojumu kvalitātes novērtējumu iegūst, salīdzinot klientu gaidu un uztvertās kvalitātes vērtības. Balstoties uz augšminēto autoru piedāvāto metodi, ir veidots autores pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas procesa modelis.

Publisko pakalpojumu kvalitātes vadību Somijā pētījis V. Tuomi (2012). Pētījumu par saistību starp pakalpojumu kvalitāti un klientu uzvedību Spānijā veikuši M. Sančezs-Perezs, J. Gazkueess-Abads, R. Sančezs Fernandezs (2007). Pētījumu par Polijas valsts pārvaldes attīstību un pašreizējo stāvokli veikuši S. Mazurs, M. Moždženis, M. Oramuss (2018). Kvalitātes vadību Turcijas publiskajā sektorā analizējis S. Koskuns (2002). Pakalpojumu kvalitātes uzlabošanas iespējas Lielbritānijas publiskajā sektorā aprakstījuši K. Viļjams un M. Saunders (2007). Publisko pakalpojumu kvalitāti Lietuvas pašvaldībās novērtējusi G. Kondrotaite (2012). Pētījumā secināts, ka raugoties uz kvalitāti sabiedrisko pakalpojumu kontekstā, vissvarīgākā ir patērētāja apmierinātība ar sniegto pakalpojumu. Latvijā pie kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izveides izglītības jomā strādājis J. Eglītis (2003). Kvalitātes novērtēšanas modeli lauku konsultāciju centru izglītības pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanai izstrādājusi G. Grīnberga-Zālīte (2011). Patērētāju apmierinātību Latvijas tūrisma tirgū pētījusi I. Medne (2011). Pakalpojumu kvalitātes ekonomisko nodrošinājumu mazos un vidējos uzņēmumos analizējusi R. Greitāne (2011). Klientorientētas pieejas nozīmi valsts pārvaldes attīstībā Latvijā pētījis R. Putāns (2016).

Darbā izmantoti Eiropas Komisijas normatīvie un direktīvie dokumenti, Latvijas Republikas likumi un MK noteikumi, Centrālās statistikas pārvaldes dati. Izmantoti arī valsts un pašvaldības iestāžu publiski pieejamie informācijas avoti.

Pētījuma ierobežojums: Darba apjoma ierobežotības dēļ, klientu apkalpošanas kvalitātes pētījums koncentrēts galvenokārt lielākajās Latvijas pilsētās – Rīgā, Daugavpilī, Jelgavā, Ventspilī un Valmierā. Administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšana veikta tikai klātienē pakalpojumiem, jo 54% aptaujāto iedzīvotāju, raksturojot iemeslus saskarsmei klātienē, norādījuši neiespējamību problēmu atrisināt internetā.

Pētījuma teorētiskā nozīmība:

1. Izanalizēti pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļi un metodes.
2. Raksturots Latvijas publiskais sektors, tā apjomi.
3. Veikta publisko administratīvo pakalpojumu definīcijas konkretizēšana.
4. Izstrādāts pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis Latvijas publiskā sektora iestādēm.
5. Zinātniski pamatoti pilnveidota publiskās pārvaldes kvalitātes vadības sistēma Latvijas apstākļos, piedāvājot pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli.

Pētījuma praktiskā nozīmība:

1. Veikta kompleksa Latvijas valsts iestāžu publisko administratīvo pakalpojumu kvalitātes un efektivitātes novērtēšana.
2. Veikta Latvijas valsts iestāžu publisko administratīvo pakalpojumu kvalitāti raksturojošo faktoru analīze, faktoru veidoto klasteru grupu analīze.
3. Analizēti Latvijas publiskos administratīvos pakalpojumus sniedzošo iestāžu efektivitātes rādītāji un veikts to salīdzinājums ar sniegto administratīvo pakalpojumu kvalitāti.
4. Ar nozares ekspertu, iestāžu vadītāju līdzdalību veikta publisko pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa pielietojamības novērtēšana un publisko pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas pētījuma datu analīze un aprobācija.

Pētījuma zinātniskā novitāte:

1. Veikta publisko administratīvo pakalpojumu definīcijas konkretizēšana un to klasifikācijas analīze.
2. Veikta pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa izstrāde un aprobācija publiskās pārvaldes iestādēs Latvijā.
3. Promocijas darba ietvaros identificēti faktori, kādus Latvijas publiskās pārvaldes institūciju klienti sniegto administratīvo pakalpojumu kvalitātē uzskata par svarīgiem, bet kādus par mazāk svarīgiem.
4. Noteikti klasteri jeb grupas, kādus veido Latvijas publiskās pārvaldes klienti, pēc faktoriem, kas tiem ir svarīgi saņemto pakalpojumu kvalitātē.

Pētījuma rezultātu praktiskā pielietojamība:

1. Saistībā ar administratīvi-teritoriālo reformu aktualitāti Latvijā pašlaik, daļa no pētījuma rezultātiem varētu tikt ņemti vērā, īstenojot šīs reformas un pieņemot “Publisko pakalpojumu likumu”.
2. Izmantojot autores veidoto administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli, uzņēmumu vadītāji un pētnieki var iegūt sīkāku informāciju par klientu sagaidāmo pakalpojumu kvalitātes novērtējumu, uztverto pakalpojumu kvalitātes novērtējumu, sniegto pakalpojumu kvalitāti un tās komponentēm. Šajā kontekstā

modelis iegūst īpašu nozīmi, jo tas ne tikai palīdz izziņāt ar pakalpojumu kvalitāti saistītos faktorus, bet arī sniedz norādījumus uzlabojumiem. Pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis ļaus uzņēmumu un iestāžu vadībai identificēt kvalitātes problēmas un tādējādi palīdzēs plānot kvalitātes uzlabošanas programmas uzsākšanu, uzlabojot uzņēmuma efektivitāti, rentabilitāti un kopējo sniegumu.

3. Pētījuma rezultāti un autores piedāvātais administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis prezentēts un diskutēts tikšanās reizēs ar pētīto iestāžu vadītājiem. Tas atzinīgi novērtēts un var tikt virzīts tālākai izmantošanai šajās valsts iestādēs.
4. Izstrādātais administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis var tikt izmantots jebkurā publiskos pakalpojumus sniezošā iestādē.
5. Promocijas darba teorētiskie un praktiskie rezultāti tiek izmantoti arī mācību procesā, vadot nodarbības studiju kursus “Kvalitātes vadība” un “Skolvadības pamati” Rēzeknes Tehnoloģiju Akadēmijā, Daugavpils Universitātē.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes:

1. Lai novērtētu pakalpojumu kvalitātes rādītājus, nepieciešams ņemt vērā uzņēmuma vai iestādes darbības jomu un novērtēšanai izvēlēto metodi. Šo tēzi apstiprina secinājumi, kurus autore izdarījusi 1. nodaļā, salīdzinot zinātniskajā literatūrā līdz šim raksturotās indikatoru sistēmas organizācijas darbības kvalitātes izvērtēšanai. Katra no indikatoru sistēmām ir veidota, ņemot vērā novērtējamās organizācijas darbības jomu. Veicot šo salīdzinājumu autore secināja, ka lai novērtētu pakalpojumu kvalitātes rādītājus, nepieciešams ņemt vērā uzņēmuma vai iestādes darbības jomu un novērtēšanai izvēlēto metodi. Šo domu apstiprināja arī nozares eksperti savās intervijās.
2. Lai sasniegtu augstu publisko pakalpojumu kvalitātes līmeni, nepieciešams maksimāli efektīvi izmantot iedalītos valsts līdzekļus. Šo tēzi apstiprina secinājumi, kurus autore izdarījusi 1. nodaļā un 2. nodaļā, analizējot publiskā sektora efektivitātes teorijas. Autore secināja, ka jānošķir trīs publisko pakalpojumu efektivitātes kritēriji: ekonomiskums – valsts līdzekļu izmantošanas ekonomija, kad tiek izmantots mazākais iespējamais līdzekļu apjoms, vienlaikus saglabājot noteiktu pakalpojumu kvalitāti; kvalitāte – ar kvalitāti tiek saprasta pakalpojuma kvalitāte, kas pilnībā atbilst publisko pakalpojumu klienta vajadzībām; sabalansētība starp pirmo un otro kritēriju, kad tiek sasniegta noteikta ietaupījuma pakāpe, kamēr pakalpojuma kvalitāte ir pietiekamā līmenī.
No augšminētā izriet, ka, lai sasniegtu augstu publisko pakalpojumu kvalitātes līmeni, nepieciešams maksimāli efektīvi izmantot iedalītos valsts līdzekļus.
3. Publiskās pārvaldes institūciju sniegto administratīvo pakalpojumu kvalitātē klienti par svarīgākajiem faktoriem uzskata pakalpojuma drošumu, darbinieku kompetenci un atsaucību. Šo tēzi apstiprina secinājumi, kurus autore izdarījusi 3. nodaļā, novērtējot administratīvo pakalpojumu kvalitāti Latvijas publiskā sektora iestādēs. Veicot šo novērtējumu, autore secināja, ka I faktoru grupā, kurus par svarīgākajiem uzskata klienti, novērtējot gaidīto pakalpojumu kvalitāti, ietilpst faktori, kas saistīti ar tādām pakalpojumu kvalitātes dimensijām kā drošums, atsaucība, kompetence. Šajā grupā ietilpa faktori ar koeficientu no 0,790 līdz

0,505. II faktoru grupā, pēc svarīguma, ietilpst faktori, kas saistīti ar tādu pakalpojumu kvalitātes dimensiju ka empātija. Šajā grupā ietilpst faktori ar koeficientu no 0,765 līdz 0,559. Pēc svarīguma tikai III faktoru grupā ierindoti faktori, kas saistīti ar materiālo ieguvumu pakalpojumu kvalitātes dimensiju. Šajā grupā ietilpst faktori ar koeficientu no 0,797 līdz 0,673.

4. Publiskās pārvaldes institūciju klienti veido četras nosacītas kopas, analizējot tos pēc faktoriem, kas tiem ir svarīgi saņemto pakalpojumu kvalitātē. Šo tēzi apstiprina secinājumi, kurus autore izdarījusi 3.nodaļā, novērtējot administratīvo pakalpojumu kvalitāti Latvijas publiskā sektora iestādēs un veicot iegūto datu faktoru un klasteru analīzi. Administratīvo pakalpojumu kvalitātes pētījums, kas balstīts uz klasteru analīzi, tika veikts, lai iegūtu detalizētus klientu profilus ar līdzīgiem novērtējumiem par pakalpojumu. Šī pieeja ļauj noteikt klientu grupu īpašās prasības un vajadzības attiecībā uz pakalpojumu kvalitāti un personalizēt pakalpojumu sniegšanas stratēģiju. Šī segmentēšanas metodika atvieglo personalizētu pakalpojumu sniegšanu, kuri ir pielāgoti dažādu klientu grupu īpašām vajadzībām vai vēlmēm. Pakalpojumu pielāgošana palielina klientu apmierinātību un lojalitāti. Pirmajā klasterī ietilpst klienti, kuri par svarīgām uzskata tādas administratīvo pakalpojumu kvalitātes dimensijas, kā drošība, atsaucība, kompetence. Šī klientu grupa ir visapjomīgākā un veido 34,6% no kopējā respondentu skaita. Otrajā klasterī izdalīti klienti, kas svarīguma ziņā akcentē tādas kvalitātes dimensijas kā kompetence un empātija. Tajā ietilpstošo respondentu skaits sastāda 25,3% no kopējā respondentu skaita. Trešajā klasterī ietilpst klienti, kas par svarīgāko uzskata materiālo ieguvumu dimensiju. Šī klientu grupa veido 17,8% no kopējā respondentu skaita. Ceturtajā klasterī un piektajā klasterī, līdzīgi kā otrajā lielākā daļa klientu akcentē empātijas dimensiju. Šīs klientu grupas kopumā sastāda 22,2% no kopējā respondentu skaita. Analizējot klasteru, iegūtas klientu kopas pēc pakalpojumu kvalitātes dimensijām, jāsecina divas no izteiktākajām kopām ir ievērojami līdzīgas pēc tādu pakalpojumu kvalitātes komponentu kā “drošība” un “atsaucība” negatīvā novērtējuma. Viena no kopām, ir visizteiktākā un arī visnegatīvāk novērtējusi visas pakalpojumu kvalitātes dimensijas. Šo kopu varētu nosaukt par “prasīgo” klientu kopu. Veiktajās intervijas nozares eksperti atklāja, ka pakalpojumu kvalitātei ir būtiska loma klientu apmierinātībā. Noteicošie faktori ir uzņēmuma tēls, klientu pieredze, uzņēmuma iekšējā un ārējā vide, pakalpojumu sniegšana, pakalpojumu drošums, pakalpojumu sniedzēju darbinieku atsaucība, kompetence.

Pētījuma hipotēzi apstiprina secinājumi, ko autore izdarījusi darba 3. daļā, analizējot publisko administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtējuma rezultātus. Klienti kā svarīgākās dimensijas Latvijas publiskā sektora administratīvo pakalpojumu kvalitātē, novērtējuši drošumu – vidēji 4,73 balles, atsaucību – vidēji 4,69 balles un kompetenci – vidēji 4,53 balles. Administratīvo pakalpojumu sniegšanas kvalitāte visās kvalitātes dimensijās ir novērtēta kā negatīva. Drošības, atsaucības, kompetences dimensiju kvalitāte novērtēta attiecīgi ar -0,668b., -0,626b., -0,518b. Mazāk negatīvs kvalitātes novērtējums vērojams tikai materiālo labumu (-0,209b.) un empātijas dimensijās (-0,388b.).

Problēmas un to risināšanas iespējas

1. problēma: Līdz šim LR normatīvajos aktos nav precīzi noteikts publiskā pakalpojuma un administratīvā pakalpojuma jēdziens.

Iespējamais risinājums: Autore piedāvā atbildīgajai nozares ministrijai izmantot promocijas darbā konkretizētās publisko pakalpojumu un administratīvo pakalpojumu definīcijas un to klasifikāciju (skat. 1.1.apaksnodaļu) iestrādei likumdošanas aktos.

2. problēma: Lielāko pētīto valsts institūciju ekonomiskā efektivitāte ir zema un tāda ir arī klientu novērtētā, sniegto administratīvo pakalpojumu kvalitāte.

Iespējamais risinājums: Autore piedāvā izmantot valsts uzņēmumu un iestāžu sniegto pakalpojumu novērtēšanai savu administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli. Pēc darbības uzsākšanas uzņēmumā jāizveido iestādes kvalitātes kontroles sistēma, kas ietver kvalitātes rokasgrāmatas un klientu apkalpošanas standartu izveidi. Notiek darbinieku apmācība par klientu apkalpošanas standartiem un klientu apkalpošanas procesu. Pēc klientu apkalpošanas uzsākšanas, modelis paredz uzsākt regulāru, vēlams vismaz 2 reizes ceturksnī, klientu anketēšanu ar modificēto *SERVQUAL* aptaujas anketu. Šeit tiek izmantota autores modificētā un aprobētā *SERVQUAL* aptaujas anketa. Pēc anketēšanas datu apkopošanas tiek analizēta informācija par klientu sagaidāmo pakalpojumu, uztverto pakalpojumu sniegtā pakalpojuma kvalitāti un efektivitāti. Klientu anketēšanu un iegūto datu analīzi veic pakalpojumu kvalitātes uzraudzības un kontroles vienība.

Izmantojot autores veidoto administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeli, uzņēmumu vadītāji un pētnieki var iegūt sīkāku informāciju par klientu sagaidāmo pakalpojumu kvalitātes novērtējumu, uztverto pakalpojumu kvalitātes novērtējumu, sniegto pakalpojumu kvalitāti un tās komponentēm.

Uzņēmumam ir iespēja, pamatojoties uz iegūto informāciju, izstrādāt un veikt izmaiņas pakalpojumu sniegšanas procesā, arī papildus apmācīt darbiniekus, lai sasniegtu augstākus rezultātus. Šajā kontekstā modelis iegūst īpašu nozīmi, jo tas ne tikai palīdz izzināt ar pakalpojumu kvalitāti saistītos faktorus, bet arī sniedz norādījumus uzlabojumiem.

Administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis ļauj uzņēmumu un iestāžu vadībai identificēt kvalitātes problēmas un tādējādi palīdz plānot kvalitātes uzlabošanas programmas uzsākšanu, uzlabojot uzņēmuma efektivitāti, rentabilitāti un kopējo sniegumu.

3. problēma: Latvijā nav noteikta vienota kārtība publisko administratīvo pakalpojumu sniegšanā, katra iestāde to dara atšķirīgi.

Iespējamais risinājums: Autore piedāvā atbildīgajai nozares ministrijai sagatavot un Saeimā pieņemt visaptverošu, publiskās pārvaldes iestāžu darbību reglamentējošu juridisku dokumentu – “Publisko pakalpojumu likumu”, kurā būtu atrunāta arī publisko administratīvo pakalpojumu sniegšanas kārtība, minēti vienoti publisko administratīvo pakalpojumu sniegšanas un klientu apkalpošanas standarti, iekļauts autores piedāvātais administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis.

4. problēma: Latvijā ir zema Pilsoniskās līdzdalības indeksa vērtība, kas var negatīvi ietekmēt klientu novērtējuma saņemšanu par saņemto administratīvo pakalpojumu kvalitāti.

Iespējamais risinājums: Publisko administratīvos pakalpojumus sniedošajās iestādēs (VID, VSAA, NVA utt.) un to tīmekļa vietnēs jābūt pieejamai informācijai par iespēju novērtēt publisko administratīvo pakalpojumu kvalitāti, par administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas procesu un paskaidrojumiem par tā veikšanu.

EVALUATION OF THE QUALITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN LATVIA'S PUBLIC SECTOR INSTITUTIONS

The scientific advisor of the Doctoral Thesis: Dr.psych., professor Irēna Kokina (Daugavpils University, Latvia).

Rationale, arguments, and motives for choosing the topic of the research. One of the major trends of the world economic development nowadays is the growing role of service sectors approved by the increase of the service production level in comparison to material production, significant growth of the range of services offered, and the number of employees in the service sectors.

This trend is especially obvious in countries with a developed socio-economic system where the percentage of services in total GDP at present is about 70%. In Latvia, the share of services in total GDP as to the added value of sectors in 2019 reached 74.4%. At present the service sector receives a growing attention taking into account its role in the socio-economic development of the society. Public services produced to meet the demands of the population occupy a special place in this sphere. Improvement of the quality of public services is one of the important goals in improving the functioning of public administration in Latvia and globally.

Public sector includes state and local government bodies and their commercial companies, commercial companies with state or local government capital shares of 50% and more, as well as foundations, societies, funds and their commercial companies. The quality and efficiency of service provision are important prerequisites for the improvement of the process of public service provision. For the gains of the quality improvement to become large enough, critical evaluation of the justification of demands and quality of services may potentially yield a much greater effect in alleviating the administrative load and improving state administration (VARAM, 2013). To facilitate the improvement of state administration, there is a need for implementing administrative reforms and updating of public services.

Administrative reforms make a global trend of present age. Both the developed and developing countries recognize administrative reforms as a driving force to facilitate economic growth, democracy, and develop other aspects of social life. Administrative reform in Latvia ought to make the administrative system more efficient, improve the quality of public services. In EU countries and Latvia, the updating of the public sector

is based on regularities and processes elaborated in the private sector. Application of the customer service standards accepted in the private sector in state administration is one of the current issues of updating public administration in Latvia. This is related to the improvement of the quality and availability of services for customers.

The Doctoral Thesis specifies the definition of public administrative services, elaborates the model of evaluation of service quality, and evaluates administrative public service quality in Latvia's public sector institutions.

Elaboration and approbation of the model of evaluating the quality of services in Latvia's public administration institutions have not been produced so far. Therefore, an important issue nowadays is not only a theoretical but also a practical elaboration of the model of evaluating the quality of services provided by state administration bodies that would contribute to improving the public administration performance.

Elaboration and development of the model of service quality evaluation in Latvia's public administration may justly contribute to the improvement of the quality of public life, reaching its strategic goals, improving the efficiency of the functioning of public administration bodies and thus also the economic environment.

The aim of the Doctoral Thesis is assessing the customer service quality of administrative services provided by Latvia's public administration institutions and elaborating a model of evaluating the quality of public services.

Reaching the set aim comprises the following **objectives**:

1. Analysing the theoretical aspects of explaining the notions of services, quality, and service quality.
2. Characterizing indicator systems for detecting the quality of organization functioning and methods of evaluating service quality.
3. Producing the evaluation of the quality of public administrative services.
4. Elaborating a customer centred model of evaluating service quality.
5. Approbating the elaborated model, formulating conclusions.

Research questions:

1. What factors concerning the quality of services provided by public administration institutions are considered as most important by the customers and what factors are considered as less important?
2. What clusters of groups are made by customers of public administration, according to factors considered by them as important regarding the quality of the received services?

Research hypothesis: In the quality of administrative services in the Latvian public sector, the most important quality dimensions for customers, the performance of which needs to be improved, are reliability, responsiveness and competence.

Research object: customer service quality for administrative services in public administration institutions in Latvia from 2017 to 2019.

Research subject: customer centred service quality evaluation model in Latvia's public sector institutions.

Research base: Public administration institutions (6) and their branches (17) in Latvia – State Social Insurance Agency of the Republic of Latvia departments of Riga, Daugavpils, Valmiera, Jelgava, Ventspils, State Revenue Service of the Republic of

Latvia customer service centres in Riga, Jelgava, Ventspils, Valmiera, Daugavpils, State Land Service customer service centre in Daugavpils, State Employment Agency departments of Daugavpils and Ventspils, Daugavpils Regional Environmental Board, Daugavpils Court, its departments of Krāslava and Preiļi.

The research is based on a sample of public service customers in biggest cities and towns of Latvia – Riga, Daugavpils, Jelgava, Ventspils, and Valmiera. The research participants are two hundred ninety-two occasionally selected customers of public administration institutions who filled in SERVQUAL questionnaire before and after their visit to an institution. The sample of customers is occasional and administratively territorial one observing the proportional representation of regions of planning.

Methods of the Doctoral Thesis:

1. Method of logical analysis and synthesis.
2. Method of monographic and analytical theoretical source studies.
3. SERVQUAL survey module – quantitative data collection method.
4. Expert interviews – qualitative data collection method.
5. Data statistical processing method using SPSS (22.0) software, statistical data grouping method, factor analysis, frequency analysis method, hierarchical cluster analysis, logical analysis, and graphical designing method.

In the theoretical part of the Doctoral Thesis, methods of logical analysis and synthesis, monographic and analytical theoretical source study are used to analyse scientific literature, legal acts of the Republic of Latvia and EU, data of Central Statistical Bureau of the Republic of Latvia. The empirical research makes use of the quantitative data collecting method – survey of respondents based on SERVQUAL module transformed and approbated by the author.

Before spreading the questionnaire, the author performed approbation of the survey in advance to detect whether the user understands it and whether it does not contain ambiguous or sensitive questions. The prior testing made it possible to eradicate errors before collecting the official research data. To verify the convenience of using the survey, it was tested with twenty occasionally selected public service customers. After that the survey questions were transformed, the evaluation scale was changed, and the questionnaire was circulated at public service provider organizations. After completing the survey, the author summarized, compared, and analysed the data obtained.

The research makes use of the qualitative data collecting method – expert interviews used to verify the applicability of the author's model of evaluating service quality. Experts of the sphere were interviewed along with 4 heads of the state institutions under study.

Face-to-face interviews were made with professionals in the sphere. Criteria for selecting experts were higher education in the sphere of specialization, experience in the sphere, and relatedness to state institution administration. Altogether four interviews with leaders of the institutions under study were made. Semi-structured method was used for obtaining subjective data. This method allowed for a two-way conversation to collect information. Interview protocol was observed to perform the interview. Interview questions were carefully worked out studying literature on service quality as well as using theories mentioned in this research. The interview consisted of 13

questions, both open and closed ones. The total approximate duration of each interview was calculated from 60 to 90 minutes.

Methods of grouping statistical data, factor analysis, hierarchical cluster analysis, logical analysis, and graphical designing were used for survey data analysis and result interpretation by SERVQUAL method. Logical analysis methods were used for the analysis of expert evaluation data. Excel and SPSS (22.0) software was used for processing the obtained data.

Stages of the research:

Stage 1 (2015–2016) – analysing theoretical literature on the topic of the Doctoral Thesis, related theories and service quality dimensions; defining the aim, objectives, and hypothesis of the research.

Stage 2 (2016–2017) – elaborating the model of research, translating the questionnaire into Latvian. The research model and questionnaire were approbated with a small number of customers and were modified adjusting them to the target audience. The theoretical model of the process of evaluating service quality was designed.

Stage 3 (2017–2018) – collecting the survey questionnaires from 292 customers of state institutions in Ventspils, Jelgava, Daugavpils, Valmiera, and Riga, producing the primary statistical processing of the data.

Stage 4 (2019–2021) – the obtained data were statistically processed and analysed. To test the efficiency of the model of evaluating service quality, interviews with experts of the sphere, leaders of 4 state institutions under study were performed. The interview outcomes were analysed and conclusions drawn.

Structure of the Doctoral Thesis: Section 1 regards the theoretical aspects of the notion of service, characterizes notions of service quality, efficiency, analyses methods and models of detecting service quality. Section 2 reveals the trends of public service system development in the EU and Latvia, provides the characteristics of public sector in Latvia. Section 3 presents the evaluation of service quality in Latvia's public sector institutions, characterizes the formation of the model of evaluating service quality, provides the analysis of the model of evaluating service quality from the viewpoint of experts of the sphere.

Theoretical and methodological base of the research: The analysis of scientific literature leads to a conclusion that in recent decades models of evaluating service quality have been in the focus of attention of practitioners, leaders of organizations and scientists, as the quality of provided services strongly affects the work of the organizations. High quality of services provides for higher performance, lower costs, customer satisfaction, customer loyalty, and raises the cost-effectiveness of the enterprise. Models of evaluating service quality, relatedness of service quality to customer satisfaction and loyalty, cost-effectiveness and efficiency of the enterprise are analysed in several researchers' works.

The theoretical and methodological basis of the research is theories elaborated by such scholars as McNair, Lunch and Cross (1990), who studied the impact of customer centred corporate strategy on finance and quality indicators. Norton and Kaplan (1992) formed a system of balanced indicators, whereby they investigated the work of enterprise based on four criteria: finances, relations with customers, interior business processes, training and personnel development. According to the balanced indicator

system suggested by Maisel (1992), business of the enterprise was investigated by using four indicator groups, instead of training and personnel development analysing human resources and innovations at the enterprise. The model elaborated by Adams and Roberts (1993) was used to estimate the efficiency and growth of the enterprise. Rampersad's universal indicator system (2005) was used to analyse an enterprise using five of its functioning elements: balanced system of personal indicators, balanced system of organization indicators, total quality management (TQM), competence management, training cycle. Quality evaluation models have been studied by Zeithaml (1985), Parasuraman (1997), Berry (1990), Taylor (2003). Deming (1987), Foster (1992), Sampson (1998), Harvey and Green (2000).

Early investigation of service quality was carried out by Gronross (1984). Gronross claimed that, for an organization to make success, it is very important that it understands customers' attitude to the provided services. In this model, service quality was evaluated comparing the expected quality to perceived quality.

SERVQUAL survey module was elaborated by Parasuraman, Zeithaml and Berry (1988, 1991, 1993, 1994). Service quality is evaluated by calculating the difference between the customers' expected and perceived quality. SERVQUAL (version of 1991) is structured in two parts. Parts one and two each contains 22 questions for evaluating customers' expectations and the quality as perceived when being serviced. The evaluation of service quality is obtained by comparing the values of customers' expected and perceived quality. On the basis of the method suggested by the above-mentioned scholars, the author has developed a model of the process of evaluating service quality.

Public service quality management in Finland has been studied by Tuomi (2012). Relatedness of service quality and customers' conduct in Spain is investigated by Sanchez-Perez, Gazques-Abad and Sanchez Fernandez (2007). Research on the development and present condition of state administration in Poland has been produced by Mazur, Mozhdzhen and Oramus (2018). Quality management in the public sector of Turkey is analyzed by Coskun (2002). Opportunities of service quality improvement in the public sector of Britain are described by Williams and Saunders (2007). Public service quality by Lithuanian local governments has been evaluated by Kondrotaite (2012). It is concluded in research that, as regards quality of public services, what matters most is the consumers' satisfaction with the provided services. In Latvia, Eglitis has worked with developing the quality provision system in the sector of education (2003). Quality evaluation model for providing the quality of education services at rural counselling centres has been elaborated by Grinberga-Zalite (2011). Consumers' satisfaction on the tourist market of Latvia is studied by Medne (2011). The economic provision of service quality in small and medium businesses is analysed by Greitāne (2011). The significance of a customer centred approach in the development of state administration in Latvia is studied by Putans (2016).

Limitation of the research: Due to the limitations to the volume of the research work, the research on customer service quality is concentrated mostly in largest cities and towns in Latvia – Riga, Daugavpils, Jelgava, Ventspils, and Valmiera. The assessment of the quality of administrative services was performed only for face-to-face services, as 54% of the surveyed residents, describing the reasons for face-to-face communication, indicated the impossibility to solve the problem on the Internet.

Theoretical significance of the research:

1. Analysis of the models and methods of evaluating service quality.
2. Characteristics of Latvia's public sector, its volume.
3. Specifying the definition of public administrative services.
4. Elaboration of a model of evaluating service quality for Latvia's public sector institutions.
5. Scientifically justified improvement of public administration quality management system for Latvia's conditions by offering a model of evaluating service quality.

Practical significance of the research:

1. Complex evaluation of the quality and efficiency of public administrative services by Latvia's state institutions.
2. Analysis of factors characterizing the quality of public administrative services of Latvia's state institutions, analysis of cluster groups formed by factors.
3. Analysis of the efficiency indicators of Latvia's institutions providing public administrative services and their comparison with the quality of provided administrative services.
4. Evaluation of the applicability of the model of evaluating the quality of public services by involving experts, institution leaders, and analysis and approbation of the public service quality evaluation research data.

Scientific novelty of the research:

1. The definition of public administrative services and the analysis of their classification have been specified.
2. Development and approbation of service quality assessment model in public administration institutions in Latvia.
3. In the framework of the doctoral thesis, factors have been identified which are considered important by the clients of Latvian public administration institutions in the quality of administrative services provided, but which are less important.
4. Certain clusters or groups formed by the clients of the Latvian public administration according to the factors that are important to them in the quality of the received services.

Practical applicability of the research results:

1. In relation to the urgency of administrative-territorial reforms in Latvia at present, some of the research outcomes may be considered when implementing these reforms and adopting Act on Public Services.
2. By using the model of evaluating service quality made by the author, enterprise leaders and researchers may obtain more detailed information on the customers' evaluation of expected service quality, perceived service quality, provided service quality and its components. In this context, the model gains special attention as it not only brings out service quality related factors but also provides indications for improvement. The model of evaluating service quality will make it possible for the management of enterprises and institutions to identify problems with quality and thus help to plan and initiate a quality improvement programme, enhancing the efficiency, cost-effectiveness, and the total performance of the enterprise.

3. The research results and the author's offered model of evaluating service quality have been presented and discussed at meetings with leaders of the institutions under study. It was given a positive assessment and may be set for further use at these institutions.
4. The elaborated model of evaluating service quality may be applied at any institution providing public services.
5. The theoretical and practical results of the Doctoral Thesis are used in the process of learning in study courses "Quality management" and "School management fundamentals" at Rēzekne Academy of Technologies and Daugavpils University.

Theses statements suggested for defense:

1. In order to evaluate the indicators of service quality, one needs to take into account the area of functioning of the enterprise or institution and the method chosen of the assessment. This thesis statement is confirmed by the conclusions made in chapter 1 comparing the indicator systems for evaluation of the organization work quality discussed in scientific literature so far. The author concluded that SERVQUAL service performance comparison with the evaluation of quality dimensions considered as important by customers bring out those quality criteria, the performance whereof has received lower evaluation and that need to be improved, therefore, in order to evaluate service quality indicators, it is necessary to take into consideration the area of enterprise or institution's functioning – unlike the quantitative indicators that do not need such specification, as quantitative indicators are more or less similar in all spheres of enterprise or institution functioning. This idea was confirmed by experts of the sphere in their interviews.
2. In order to achieve a high level of quality of public services, it is necessary to use the allocated state funds as efficiently as possible. This thesis is confirmed by the conclusions made by the author in Chapter 1 and Chapter 2, analyzing the theories of public sector efficiency. The author concluded that three criteria for the efficiency of public services should be distinguished: economy – economy of the use of state funds, when the smallest possible amount of funds is used, while maintaining the quality of certain services; quality – quality means the quality of a service that fully meets the needs of a public service customer; a balance between the first and second criteria, where a certain degree of savings is achieved while the quality of service is at a sufficient level. It follows from the above that in order to achieve a high level of quality of public services, it is necessary to use the allocated state funds as efficiently as possible.
3. Factors considered by clients to be most important concerning the quality of services provided by public administration institutions are security of the service, competence and responsiveness of the service providers. This statement is confirmed by the conclusions drawn by the author in Section 3 evaluating the quality of services by Latvia's public sector institutions. Factor group I listing factors considered by customers most important as to expected service quality contains such service quality dimensions as security, responsiveness, competence. Factors of this group have coefficient from 0.790 to 0.505. Factor group II according to their importance contains factors related to such a service quality dimension as

empathy. Factors of this group have coefficient from 0.765 to 0.559. Factor group III lists factors related to material gains dimension. The coefficient of this group is from 0.797 to 0.673. Comparison of the produced factor analysis for data groups concerning the customers' expected service and perceived service evaluation revealed that customers consider security, responsiveness, competence, and empathy to be the most important service quality dimensions, the performance whereof must be improved. Less important are factors related to the dimension of material gains. The results of factor analysis confirm the outcomes of the public service evaluation survey conducted within the research.

4. Clients of public administration institutions form four conditional groups according to the factors considered to be important as concerns the quality of the received services. This statement is confirmed by the conclusions drawn in Section 3 evaluating service quality provided by Latvia's public sector institutions and conducting factor and cluster analyses of the obtained data. Service quality investigation based on cluster analysis was conducted in order to obtain detailed customer profiles with similar evaluations of the service. This approach allows to detect special requirements and needs of customer groups concerning service quality and personalize service provision strategy. This method of segmentation makes easier the provision of personalized services adjusted to the special needs or wishes of various customer groups. Service adjustment enhances customer satisfaction and loyalty. Cluster 1 lists customers who hold as important such service quality dimensions as security, responsiveness, competence. Cluster 2 contains customers who single out as important competence and empathy. Cluster 3 entails customers who consider the dimension of material gains as most important. The majority of customers of cluster 4, similar to cluster 2, emphasize the dimension of empathy. The analysis of customer groups obtained as a result of cluster analysis according to service quality dimensions leads to conclusion that two of the most distinct groups are greatly similar as to the evaluation of such service quality components as security and responsiveness, One of the groups is most distinct in its most negative evaluation of all service quality dimensions. This group may be called the fastidious customers. In the conducted interviews, experts of the sphere revealed that service quality has an essential role in customer satisfaction. Determining factors are the image of enterprise, customers' experience, the internal and external environment of the enterprise, service provision quality, service security, responsiveness of service provider employees, their competence. In order to improve the service quality, it must be monitored on regular basis detecting spheres where improvements are necessary. Public service quality evaluation survey must be designed taking into consideration the specificity of the enterprise to be evaluated. Customer service standards at the enterprise must be elaborated taking into consideration the specificity of the enterprise or institution. According to experts, it must be concluded that organizations may improve the quality of provided services by implementing a model of the process of evaluating service quality. Implementation of a model of the process of evaluating service quality makes it possible to obtain information about the provided service quality and its dimensions. This information and its analysis make it possible to introduce changes in

customer service, personnel training and evaluation. This serves as additional motivation for the employees. Highly motivated employee may help raise quality standards. For this purpose, personnel management is important, with continuous training and evaluation of their performance.

Research hypothesis is proved by the conclusions made by the author in Section 3, analyzing the results of public administration services quality assessment. Clients, as the most important dimensions in the quality of Latvian public sector administrative services, rated reliability – on average 4.73 points, responsiveness – on average 4.69 points and competence – on average 4.53 points. The quality of administrative services in all dimensions of quality is assessed as negative. The quality of safety, responsiveness, competence dimensions was assessed with -0.668p., -0.626p., -0.518p., respectively. A less negative evaluation of quality is observed only in the dimensions of material benefits (-0.209p.) and empathy (-0.388p.).

Problems and their possible solutions

Problem 1: Until now, the concept of public service and administrative service has not been precisely defined in regulatory enactments.

Possible solution: The author proposes to the responsible ministry to use the definitions of public services and administrative services specified in the dissertation and their classification (see Subsection 1.1) for incorporation in legislation.

Problem 2: The economic efficiency of the largest researched state institutions is low and so is the quality of administrative services provided by customers.

Possible solution: The author proposes to use his own model of quality assessment of administrative services to evaluate the services provided by state enterprises and institutions. After starting operations, the company must establish an institution's quality control system, which includes the development of quality manuals and customer service standards. Employees are being trained on customer service standards and the customer service process. After starting customer service, the model envisages starting a regular customer survey, preferably at least twice a quarter, with a modified SERVQUAL questionnaire. The SERVQUAL questionnaire, modified and tested by the author, is used here. After collecting the survey data, information on the expected service of customers, the quality and efficiency of the service provided by the received services is analyzed. Customer surveys and analysis of the obtained data are performed by the service quality monitoring and control unit. Using the author's quality assessment model for administrative services, business leaders and researchers can obtain more detailed information about the quality assessment of customers' expected services, the quality assessment of perceived services, the quality of services provided and its components. The company has the opportunity, based on the information obtained, to develop and make changes in the service delivery process, as well as additional training of employees to achieve higher results. In this context, the model is gaining in importance as it not only helps to identify factors related to service quality, but also provides guidance for improvement. The quality assessment model of administrative services allows the management of companies and institutions to identify quality

problems and thus helps to plan the launch of a quality improvement program, improving the company's efficiency, profitability and overall performance.

Problem 3: There is no uniform procedure for the provision of public administrative services, each institution does it differently.

Possible solution: The author proposes to the responsible ministry to prepare and adopt in the Saeima a comprehensive legal document regulating the activities of public administration institutions – the Public Services Law, which would also stipulate the procedure for providing public administrative services, common public administration and customer service standards the proposed model for assessing the quality of administrative services.

Problem 4: Latvia has a low score by the Civic Participation Index, which may negatively affect the clients' assessment of the quality of administrative services received.

Possible solution: Institutions providing public administrative services (SRS, SSIA, SEA, etc.) and their websites should have information on the possibility to assess the quality of public administrative services, on the process of assessing the quality of administrative services and explanations on its performance.

AUTORI

- Iluta Arbidāne** Ekonomikas doktore, Rēzeknes tehnoloģiju akadēmijas Ekonomikas un pārvaldības fakultātes profesore
Rēzekne, Latvija
iluta.arbidane@rta.lv
- Jurijs Baltgailis** Ekonomikas doktors, Transporta un sakaru institūta Vadībzinātņu un ekonomikas fakultātes docents
Rīga, Latvija
Baltgailis.J@tsi.lv
- Edmunds Čižo** Zinātnes doktors (Ph.D.) ekonomikā un uzņēmējdarbībā, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas katedras docents
Jūrmala, Latvija
edmunds@chemi-pharm.com
- Jeļena Davidova** Pedagoģijas doktore, Daugavpils Universitātes Izglītības un vadības fakultātes Pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas katedras profesore
Daugavpils, Latvija
jelena.davidova@du.lv
- Irina Gvelesiani** Filoloģijas doktore, Ivanē Džavahišvili vārdā nosauktās Tbilisi Valsts universitātes Humanitārās fakultātes Angļu filoloģijas katedras asociētā profesore
Tbilisi, Gruzija
irina.gvelesiani@tsu.ge
- Dzintra Iliško** Pedagoģijas doktore, Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta profesore
Daugavpils, Latvija
dzintra.ilisko@du.lv
- Valdis Jukšs** Vadībzinātnes maģistrs, Daugavpils Universitātes programmas “Vadībzinātne” doktorants
Daugavpils, Latvija
valdis_j@inbox.lv
- Iveta Katelo** Zinātnes doktore (Ph.D.) ekonomikā un uzņēmējdarbībā, Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta zinātniskā asistente
Daugavpils, Latvija
iveta.katelo@du.lv
- Anita Kokarēviča** Zinātnes doktore (Ph.D.) ekonomikā un uzņēmējdarbībā, Rīgas Straidiņa universitātes Sabiedrības veselības un sociālās labklājības fakultātes Sabiedrības veselības un epidemioloģijas katedras docente
Rīga, Latvija
anita.kokarevica@rsu.lv
- Irēna Kokina** Psiholoģijas doktore, Daugavpils Universitātes Izglītības un vadības fakultātes Pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas katedras profesore
Daugavpils, Latvija
irena.kokina@du.lv

Vera Komarova	Ekonomikas doktore, rakstiskās tulkošanas maģistre, Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta vadošā pētniece Daugavpils, Latvija veraboronenko@inbox.lv
Jānis Kudiņš	Ekonomikas maģistrs, Daugavpils Universitātes programmas “Vadībzinātne” doktorants Daugavpils, Latvija janis.kudins@du.lv
Lienīte Litavniece	Ekonomikas doktore, Rēzeknes tehnoloģiju akadēmijas Biznesa un sabiedrības procesu pētniecības institūta vadošā pētniece, Ekonomikas un pārvaldības fakultātes asociētā profesore Rēzekne, Latvija lienite.litavniece@rta.lv
Jeļena Lonska	Ekonomikas doktore, Rēzeknes tehnoloģiju akadēmijas Biznesa un sabiedrības procesu pētniecības institūta vadošā pētniece, Ekonomikas un pārvaldības fakultātes asociētā profesore Rēzekne, Latvija jelena.lonska@rta.lv
Vladimirs Meņšikovs	Socioloģijas doktors, Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta profesors Daugavpils, Latvija vladimirs.mensikovs@du.lv
Iveta Mietule	Ekonomikas doktore, Rēzeknes tehnoloģiju akadēmijas Ekonomikas un pārvaldības fakultātes profesore Rēzekne, Latvija iveta.mietule@rta.lv
Natalja Seļivanova-Fjodorova	Zinātnes doktore (Ph.D.) ekonomikā un uzņēmējdarbībā, Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskolas “RISEBA” lektore Daugavpils, Latvija nsel15@inbox.lv
Viktorija Špilova	Ekonomikas doktore, Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta vadošā pētniece Daugavpils, Latvija viktorija.sipilova@du.lv
Jānis Teivāns-Treinovskis	Tiesību doktors, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Tiesību katedras profesors Daugavpils, Latvija janis.teivans@du.lv
Igors Trofimovs	Tiesību doktors, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Tiesību katedras docents Daugavpils, Latvija igors.trofimovs@du.lv

Zane Zeibote

Ekonomikas doktore, Latvijas Universitātes Biznesa, vadības un ekonomikas fakultātes pētniece
Rīga, Latvija
zzeibote1@gmail.com

AUTHORS

- Iluta Arbidane** Dr.oec., Professor at the Faculty of Economics and Management of Rezekne Academy of Technologies
Rezekne, Latvia
iluta.arbidane@rta.lv
- Yuri Baltgailis** Dr.oec., Docent at the Faculty of Management and Economics of Institute of Transport and Telecommunication
Riga, Latvia
Baltgailis.J@tsi.lv
- Edmunds Cizo** Science Doctor (Ph.D.) in Economics and Business, Assistant professor at the Department of Economics of Faculty of Social Sciences of Daugavpils University
Jurmala, Latvia
edmunds@chemi-pharm.com
- Jelena Davidova** Dr.paed., Professor at the Department of Pedagogy and Educational Psychology of Faculty of Education and Management of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
jelena.davidova@du.lv
- Irina Gvelesiani** Dr.phil., Associate Professor at the Department of English Philology of Institute of Western European Languages and Literature of Faculty of Humanities of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, Georgia
irina.gvelesiani@tsu.ge
- Dzintra Ilisko** Dr.paed., Professor at the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
dzintra.ilisko@du.lv
- Valdis Jukss** Mg.manag., Doctoral student in the programme “Management” of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
valdis_j@inbox.lv
- Iveta Katelo** Science Doctor (Ph.D.) in Economics and Business, Scientific assistant at the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
iveta.katelo@du.lv
- Anita Kokarevica** Science Doctor (Ph.D.) in Economics and Business, Assistant professor at the Department of Public Health and Epidemiology of Faculty of Public Health and Social Welfare of Riga Stradinsh University
Riga, Latvia
anita.kokarevica@rsu.lv

- Irena Kokina** Dr.psych., Professor at the Department of Pedagogy and Educational Psychology of Faculty of Education and Management of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
irena.kokina@du.lv
- Vera Komarova** Dr.oec., Mg.translat., Leading researcher at the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
veraboronenko@inbox.lv
- Janis Kudins** Mg.oec., Doctoral student in the programme “Management” of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
janis.kudins@du.lv
- Lienite Litavniece** Dr.oec., Leading researcher at the Business and Society Process Research Center, Associated professor at the Faculty of Economics and Management of Rezekne Academy of Technologies
Rezekne, Latvia
lienite.litavniece@rta.lv
- Jelena Lonska** Dr.oec., Leading researcher at the Business and Society Process Research Center, Associated professor at the Faculty of Economics and Management of Rezekne Academy of Technologies
Rezekne, Latvia
jelena.lonska@rta.lv
- Vladimir Menshikov** Dr.sc.soc., Professor at the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
vladimirs.mensikovs@du.lv
- Iveta Mietule** Dr.oec., Professor at the Faculty of Economics and Management of Rezekne Academy of Technologies
Rezekne, Latvia
iveta.mietule@rta.lv
- Natalya Selivanova-Fyodorova** Science Doctor (Ph.D.) in Economics and Business, Lecturer at the RISEBA University of Applied Sciences
Daugavpils, Latvia
nsel15@inbox.lv
- Viktorija Sipilova** Dr.oec., Leading researcher at the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
viktorija.sipilova@du.lv
- Janis Teivans-Treinovskis** Dr.iur., Professor at the Department of Law of Faculty of Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
janis.teivans@du.lv

Igor Trofimov

Dr.iur., Assistant professor at the Department of Law of Faculty
of Social Sciences of Daugavpils University
Daugavpils, Latvia
igors.trofimovs@du.lv

Zane Zeibote

Dr.oec., Researcher at the Faculty of *Business*, Management and
Economics of University of Latvia
Riga, Latvia
zzeibote1@gmail.com

АВТОРЫ

- Илута Арбидане** Доктор экономики, профессор Факультета экономики и управления Резекненской академии технологий
Резекне, Латвия
iluta.arbidane@rta.lv
- Юрий Балтгайлс** Доктор экономики, доцент Факультета менеджмента и экономики Института транспорта и связи
Рига, Латвия
Baltgailis.J@tsi.lv
- Елена Давыдова** Доктор педагогики, профессор Кафедры педагогики и педагогической психологии Факультета образования и управления Даугавпилсского университета
Даугавпилс, Латвия
jelena.davidova@du.lv
- Ирина Гвелесиани** Доктор филологии, ассоциированный профессор Кафедры английской филологии Гуманитарного факультета Тбилисского государственного университета им. Иванэ Джавахишвили
Тбилиси, Грузия
irina.gvelesiani@tsu.ge
- Зане Зейботе** Доктор экономики, исследователь Факультета бизнеса, управления и экономики Латвийского университета
Рига, Латвия
zzeibote1@gmail.com
- Дзинтра Илишко** Доктор педагогики, профессор Института гуманитарных и социальных наук Даугавпилсского университета
Даугавпилс, Латвия
dzintra.ilisko@du.lv
- Ивета Катело** Доктор наук в экономике и предпринимательстве, научный ассистент Института гуманитарных и социальных наук Даугавпилсского университета
Даугавпилс, Латвия
iveta.katelo@du.lv
- Анита Кокаревича** Доктор наук в экономике и предпринимательстве, доцент Кафедры общественного здоровья и эпидемиологии Факультета общественного здоровья и социального благосостояния Рижского университета имени Страдыня
Рига, Латвия
anita.kokarevica@rsu.lv
- Ирена Кокина** Доктор психологии, профессор Кафедры педагогики и педагогической психологии Факультета образования и управления Даугавпилсского университета
Даугавпилс, Латвия
irena.kokina@du.lv

Вера Комарова	Доктор экономики, магистр письменного перевода, ведущий исследователь Института гуманитарных и социальных наук Даугавпилсского университета Даугавпилс, Латвия veraboronenko@inbox.lv
Янис Кудиньш	Магистр экономики, докторант программы «Управленческая наука» Даугавпилсского университета Даугавпилс, Латвия janis.kudins@du.lv
Лиените Литавнице	Доктор экономики, ведущий исследователь Института изучения бизнеса и общественных процессов, ассоциированный профессор Факультета экономики и управления Резекненской академии технологий Резекне, Латвия lienite.litavniece@rta.lv
Елена Лонская	Доктор экономики, ведущий исследователь Института изучения бизнеса и общественных процессов, ассоциированный профессор Факультета экономики и управления Резекненской академии технологий Резекне, Латвия jelena.lonska@rta.lv
Владимир Меньшиков	Доктор социологии, профессор Института гуманитарных и социальных наук Даугавпилсского университета Даугавпилс, Латвия vladimirs.mensikovs@du.lv
Ивета Миетуле	Доктор экономики, профессор Факультета экономики и управления Резекненской академии технологий Резекне, Латвия iveta.mietule@rta.lv
Наталья Селиванова-Фёдорова	Доктор наук в экономике и предпринимательстве, лектор Высшей школы бизнеса, искусства и технологий «RISEBA» Даугавпилс, Латвия nse115@inbox.lv
Янис Тейванс-Трейновскис	Доктор права, профессор Кафедры права Факультета социальных наук Даугавпилсского университета Даугавпилс, Латвия janis.teivans@du.lv
Игорь Трофимов	Доктор права, доцент Кафедры права Факультета социальных наук Даугавпилсского университета Даугавпилс, Латвия igors.trofimovs@du.lv

Эдмунд Чижо

Доктор наук в экономике и предпринимательстве, доцент
Кафедры экономики Факультета социальных наук Даугавпилс-
ского университета
Юрмала, Латвия
edmunds@chemi-pharm.com

Виктория Шипилова

Доктор экономики, ведущий исследователь Института гума-
нитарных и социальных наук Даугавпилсского университета
Даугавпилс, Латвия
viktorija.sipilova@du.lv

Валдис Юкшс

Магистр управления, докторант программы «Управленческая
наука» Даугавпилсского университета
Даугавпилс, Латвия
valdis_j@inbox.lv

AUTORU IEVĒRĪBAI

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija rakstus pieņem angļu, latviešu un krievu valodā. Rakstu problemātika nav ierobežota.

Redakcijā iesniegtie raksti tiek recenzēti. Atsauksmi par katru rakstu sniedz divi recenzenti, kā arī žurnāla redaktors. Redakcija ievēro autoru un recenzentu savstarpējo anonimitāti. Rakstu autoriem ir tiesības iepazīties ar recenzijām un kritiskām piezīmēm un, nepieciešamības gadījumā, koriģēt savus pētījumus, veikt tajos labojumus un grozījumus, par termiņu vienojoties ar redaktoru. Redakcijai ir tiesības veikt nepieciešamos stilistiskos labojumus, kā arī precizēt raksta zinātniskā aparāta noformējumu. Redakcijas izdarītie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Raksti tiek vērtēti saskaņā ar pieņemtajiem zinātniskuma kritērijiem: pētījuma atbilstība mūsdienu teorētiskajam līmenim izvēlētajās problēmas izpētē; pietiekama empīriskā bāze, empīriskā materiāla oriģinalitāte; hipotēžu, atziņu un rekomendāciju oriģinalitāte un novitāte; pētāmās tēmas aktualitāte. Tiek vērtēta arī izklāsta loģika un saprotamība. Atlasot rakstus publicēšanai, priekšroka tiek dota fundamentālas ievirzes pētījumiem.

Raksta noformēšana

Raksti, kuru noformēšana neatbilst prasībām, netiks pieņemti publicēšanai.

Raksta apjoms: 30000–60000 zīmju, atstarpes ieskaitot.

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu MS Word failā .doc vai .docx; burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta kopsavilkums: 2000–2500 zīmju. Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsatrūkst angļu un krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un angļu valodā.

Raksta valoda: zinātniska, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties ar attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālistu – valodas nesēju. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts. Atsauces ievietošanas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas un diagrammas noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tāda veida materiāliem jānorāda kārtas numurs un virsraksts.

References jāveido un jānoformē šādi:

Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):

Mills Ch. (1998) *Sotsiologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategiia. (In Russian)

Turner J. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Raksti krājumos:

Turner R. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. Oyen E. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Raksti žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Poniatie politicheskogo. *Voprosy sotsiologii*, № 1, str. 37–67. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Russian)

Raksti laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātikā pasaule un Latvija. *Zinātnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāli no Interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed on 20.10.2002). (In Latvian)

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

NOTES FOR AUTHORS

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian. The scope of problems of articles is not limited.

The articles submitted to the Editorial Board are reviewed by two reviewers and the editor. The Editorial Board observes mutual anonymity of the authors and the reviewers. The authors have a right to get acquainted with the reviews and the critical remarks (comments) and, if it is necessary, they may make some changes, coming to an agreement about the terms with the editor. The Editorial Board has a right to make necessary stylistic corrections, change the layout of the scientific paper to come to the uniformity of the layout. The corrections made by the Editorial Board will be agreed with the author.

The articles are evaluated according to the adopted scientific criteria: correspondence of the research to the present-day theoretical level in the domain of the chosen problem; sufficient empirical basis; originality of empirical material; originality of hypotheses, conclusions, and recommendations; topicality of the subject investigated. The logics and clearness of the exposition is evaluated as well. Preference is given to fundamental studies.

Layout of manuscripts

Articles, which do not have an appropriate layout, will not be accepted.

Volume of article: 30000–60000 characters with spaces.

Manuscript should be submitted by e-mail. Text should be composed using *Times New Roman* font Word format .doc or .docx; font size – 12, line spacing – 1. Text should be aligned 3.5 cm – from the left side, 2.5 – from the right side, 2.5 cm – from the top and the bottom. If special computer programmes are used, then they should be submitted together with the article.

Summary: 2000–2500 characters. Articles in Latvian should contain a summary in English and Russian; articles in English should be provided with a summary in Latvian and Russian; articles in Russian should contain a summary in Latvian and English.

Language of article: scientific, terminologically precise. If author prepares an article in a foreign language, then he/she should take trouble about the linguistic correction of the written text consulting a specialist of the corresponding branch of social sciences – native speaker. *Articles, which have a wrong spelling, will not be accepted and reviewed.*

Layout of article. References should be placed in a text according to the example: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Explanations and comments should be given in the endnotes. Tables, charts, schemes, diagrams, etc. should have indication of the source of the material and, if necessary, then the method of making the table, the chart, the scheme (calculations, data gathering, etc.) should be marked. These materials should have ordinal numbers and titles.

References should be compiled according to the given samples:

Monographs (books, brochures):

Mills Ch. (1998) *Sotsiologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategiia. (In Russian)
Turner J. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Articles in collections:

Turner R. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. Oyen E. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalstiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Poniatie politicheskogo. *Voprosy sotsiologii*, № 1, str. 37–67. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed on 20.10.2002). (In Latvian)

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ

В журнале «Вестник социальных наук» публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных наук (социологии, политических наук, экономики, социальной психологии, юриспруденции), а также рецензии на научные исследования, обзоры конференций, информация о научной жизни. Редакция принимает статьи на английском, латышском и русском языке. Проблематика статей не ограничивается.

Статьи, представленные в редакцию журнала, рецензируются. Отзыв о каждой статье дают два рецензента, а также редактор журнала. Редакция соблюдает принцип анонимности авторов и рецензентов. Авторы статей имеют право ознакомиться с рецензиями и критическими замечаниями и, в случае необходимости, внести исправления и изменения в свои исследования, причем срок внесения корректировок должен согласовываться с редактором. Редакция сохраняет за собой право внести в статью необходимые стилистические исправления, а также изменения в оформление научного аппарата с целью достижения его единообразия. Исправления, произведенные редакцией, согласуются с автором.

Статьи оцениваются в соответствии с критериями научности: соответствие современному теоретическому уровню в изучении выбранной проблемы; достаточная эмпирическая база; оригинальность эмпирического материала; новизна и оригинальность гипотез, положений, рекомендаций; актуальность темы исследования. Оценивается также сама логика и ясность изложения. При отборе статей для публикации преимущество дается исследованиям фундаментального характера.

Оформление статьи

Статьи, оформление которых не будет соответствовать данным требованиям, к публикации не принимаются.

Объем статьи: 30000–60000 знаков, включая пробелы.

Рукопись статьи должна быть представлена по электронной почте. Текст набирается шрифтом *Times New Roman* MS Word файл .doc или .docx; размер букв – 12, межстрочный интервал – 1. Поля слева – 3,5 см, справа – 2,5 см, сверху и снизу – 2,5 см. Если в наборе статьи использовались специальные компьютерные программы, то они должны быть представлены в редакцию.

Резюме: 2000–2500 знаков. Статьи на латышском языке сопровождаются резюме на английском и русском языке; статьи на английском языке – резюме на латышском и русском языке; статьи на русском языке – резюме на латышском и английском языке.

Язык статьи: научный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном (неродном) языке, то он должен сам позаботиться о лингвистическом редактировании статьи; желательна консультация носителя языка, являющегося специалистом соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, язык которых не соответствует правилам правописания, не будут рассматриваться и рецензироваться.*

Научный аппарат статьи. Ссылки даются в тексте по следующему образцу: (Turner 1990); (Mills, Bela 1997). Примечания и пояснения располагаются после основного текста. В оформлении таблиц, графиков, схем, диаграмм должны указываться ссылки на источник материала, при необходимости также должна указываться методика разработки (расчета данных, выведения сводных показателей и т.д.) таблиц, графиков, схем. Все подобные материалы должны иметь заголовки и порядковые номера.

Библиография должна быть составлена и оформлена точно, в соответствии с предлагаемыми ниже образцами:

Монографии (книги и брошюры):

Mills Ch. (1998) *Sociologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategija. (In Russian)

Turner J. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Статьи в сборниках:

Turner R. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. Oyen E. (Ed.) *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Статьи в журналах:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalciba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Poniatie politicheskogo. *Voprosy sotsiologii*, № 1, str. 37–67. DOI: XXX or Available: XXX (accessed on 18.04.2020). (In Russian)

Статьи в газетах:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Материалы в Интернете:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. Available: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (accessed on 20.10.2002). (In Latvian)

Библиография составляется в алфавитном порядке фамилий или названий (если автором является институция) авторов в соответствии с латинским алфавитом.

2022 1 (34) numura recenzenti /
Reviewers for the issue 2022 1 (34)

Jurijs Baltgailis (Institute of Transport and Telecommunication, Riga, Latvia), Jerzy Kaźmierczyk (Poznań University of Economics and Business, Poznań, Poland), Maria Johanna Schouten (University of Beira Interior, Covilhã, Portugal), Danguole Beresnevičiene (Vilnius University, Vilnius, Lithuania), Vladas Tumulavičius (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Baiba Bela (University of Latvia, Rīga, Latvia), Inese Kokina (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Arvidas Matulionis (Lithuanian Social Research Center, Vilnius, Lithuania), Olga Lavriņenko (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Aina Čaplinska (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Maryna Navalna (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine), Inta Ostrovska (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia) Aleksejs Ruža (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia), Juris Saulītis (Riga Technical University, Rīga, Latvia), Andrejs Vilks (Riga Stradins University, Rīga, Latvia), Vitolds Zahars (Daugavpils University, Daugavpils, Latvia)

2022 1 (34) numura tulkotāji /
Translators for the issue 2022 1 (34)

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Profesionālajā maģistra studiju programmā “Rakstiskā tulkošana” (programmas direktore – prof. G. Ločmele, tulkošanas prakses vadītāja – lekt. S. Koroļova) studējošās: Zane Bitāne, Anžela Budkēviča, Ilze Knoka, Poļina Kučerenko, Jūlija Misjuka, Inga Sarkane

Sociālo Zinātņu Vēstnesis
2022 1 (34)

Maketētāja / Laid out by Marina Stočka